

Revista ARHIVELOR

APRILIE • MAI • IUNIE

2/1993

**REVISTĂ TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE :

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

Redactor:

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție:

TIBERIU ALBU

Dactilo:

MIHAELA ȘORODUC

Coperta I: Dimitre Onciul

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA
ANUL LXX VOL. LV

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 2/1993

SUMAR

EDITORIAL

FLOREA OPREA — O problemă fundamentală a arhivelor: spațiile de depozitare 103

DIMITRE ONCIUL — 70 DE ANI DE LA MOARTE

IOAN SCURTU — DIMITRE ONCIUL, director general al Arhivelor Statului din România 107
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU — Dimitre Onciul despre noțiunea și caracterul istoriei. . . . 113

STUDII ȘI COMUNICĂRI

TUDOR MATEESCU — Date privind situația românilor și a altor creștini din Dobrogea, în ajunul și în timpul Războiului pentru independență 121
TIBERIU TĂNASE — Activitatea Ligii pentru unitatea culturală a românilor în perioada 1901—1915. 128
ALEXANDRU VLĂDĂREANU — Județul Ialomița în timpul ocupației străine (decembrie 1916 — noiembrie 1918). 131
OLIVER VELESCU — Un brașovean în vîltoarea evenimentelor din anii primului război mondial. 137
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Contribuții documentare referitoare la monumentele de for public ridicate pe teritoriul dintre Prut și Nistru în perioada anilor 1918—1940 141

PROBLEME DE ARHIVISTICĂ

MIHAI CERGHEDEAN — Câteva observații privind constituirea și delimitarea fondurilor arhivistice create de instituții ale administrației locale. 147

ȘTIINȚE AUXILIARE

ANA CRISTINA HALICHIAS — Considerații privind latina medievală din Țara Românească și Moldova 156
GABRIELA ALINTA VIDIS — Valori bibliofile din opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu în biblioteca Filialei Arhivelor Statului — județul Brăila. 165

DOCUMENTE

TUDOR MATEESCU, NATALIA TRANDAFIRESCU — Un document despre o biserică din Dobrogea închinată Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol (secolul al XVII-lea). 170
SILVIA POPOVICI — Corespondență inedită între Dimitre Onciul și Constantin Meisner. 179
NICOLAE CHIPURICI — Documente privind activitatea bibliotecii „I.G. Bibicescu” din Turnu Severin (1924—1929) 184

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal Pantelimon Halippa. 197

CERCETĂRI PESTE HOTARE

COSTIN FENEȘAN — Cercetări în arhivele din Austria. 207

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE 215

RECENZII ȘI PREZENTĂRI 221

SOMMAIRE

EDITORIAL

FLOREA OPREA — Un problème essentiel des archives: l'espace de conservation	103
---	-----

DIMITRE ONCIUL — 70 ANNEES DÈS SA MORT

IOAN SCURTU — DIMITRE ONCIUL — directeur général des Archives roumaines	107
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU — Dimitre Onciul sur le concept et le caractère de l'Histoire	113

ETUDES ET RENSEIGNEMENTS

TUDOR MATEESCU — Des dates sur la situation des roumains et des autres chrétiens du Dobroudja avant et pendant la Guerre pour l'Indépendance	121
TIBERIU TĂNASE — L'activité de la Ligue pour l'unité culturelle des roumains entre 1901 et 1915.	128
ALEXANDRU VLĂDĂREANU — Le district de Ialomița pendant l'occupation étrangère (décembre 1916 — novembre 1918)	131
OLIVER VELESCU — Un habitant de Brașov dans les événements de la première guerre mondiale	137
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Contributions documentaires sur les monuments publics érigés sur le territoire entre le Prut et le Nistru entre 1918—1940	141

PROBLÈMES D'ARCHIVISTIQUE

MIHAI CERCHEDEAN — Quelques observations sur l'organisation et la délimitation des fonds archivistiques créés par des institutions de l'administration locale . .	147
---	-----

SCIENCES AUXILIAIRES

ANA CRISTINA HALICHIAS — Des notes sur le latin médiéval employé en Valachie et en Moldavie	156
GABRIELA ALINTA VIDIS — Des valeurs bibliophiles de l'oeuvre de Bogdan Petriceicu Hașdeu dans la bibliothèque de la filiale des Archives d'Etat—le district de Brăila	165

DOCUMENTS

TUDOR MATEESCU, NATALIA TRANDAFIRESCU — Un document sur une église de Dobroudja dédié au Monastère Saint-Jean le Baptiste de Sozopol (le XVII ^{ème} siècle).	170
SILVIA POPOVICI — Correspondence inédite entre Dimitre Onciul et Constantin Meisner	179
NICOLAE CHIPURICI — Des documents concernant l'activité de la bibliothèque „I.G. Bibicescu” (1924—1929)	184

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET DES COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU — Le fond personnel Pantelimon Halippa	197
---	-----

RECHERCHES À L'ÉTRANGER

COSTIN FENEȘAN — Recherches dans les archives d'Autriche	207
--	-----

CHRONIQUE	215
---------------------	-----

PRÉSENTATIONS ET COMPTE-RENDUS	221
--	-----

CONTENTS

EDITORIAL

FLOREA OPREA — An essential problem of the archives: their storage room	103
---	-----

DIMITRE ONCIUL — HIS 70th COMMEMORATION

IOAN SCURTU — DIMITRE ONCIUL — General Director of the Romanian State Archives	107
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU — Dimitre Onciul on History's notion and character	113

STUDIES AND PAPERS

TUDOR MATEESCU — Data on the Romanians' and the other Christians' position in Dobroudja, before and during the Independence War	121
TIBERIU TĂNASE — The activity of the League for the Romanians' Cultural Unity in 1901–1915.	128
ALEXANDRU VLĂDĂREANU — Ialomița County during the foreign occupation (December 1916 — November 1918)	131
OLIVER VELESCU — An inhabitant of Brașov and his position during the First World War	137
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Documentary contributions concerning the public monuments raised on the territory between the Pruth and the Dniester between 1918 and 1940.	141

ARCHIVISTS PROBLEMS

MIHAI CERGHEDEAN — A few remarks on the modalities of forming and delimiting the funds created by institutions of the local administration	147
--	-----

SPECIAL SCIENCES

ANA CRISTINA HALICHIAS — Notes on the Medieval Latin employed in Wallachia and Moldavia	156
GABRIELA ALINTA VIDIS — Bibliophile values Bogdan Petriceicu Hașdeu's works existent in the library of the State Archives office in Brăila	165

DOCUMENTS

TUDOR MATEESCU, NATALIA TRANDAFIRESCU — A document concerning a church in Dobroudja devoted to the Monastery St. John the Baptist of Sozopol (17 th century)	170
SILVIA POPOVICI — Unpublished correspondence between Dimitre Onciul and Constantin Maissner	179
NICOLAE CHIPURICI — Documents concerning the activity of the library „I.G. Bibicescu” from Turnu Severin (1924–1929)	184

PRESENTATIONS OF COLLECTIONS AND FUNDS

CRISANTA PODĂREANU — Personal fund „Pantelimon Halippa”	197
---	-----

RESEARCHES ABROAD

COSTIN FENESAN — Researches in the Austrian archives	207
--	-----

CHRONICLE	215
---------------------	-----

PRESENTATIONS AND REVIEWS.	221
------------------------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

FLOREA OPREA — Eine Hauptfrage der Archive: die Lagerungsräumlichkeiten . . .	103
---	-----

DIMITRE ONCIUL — 70 JAHRE SEIT SEINEM TODESTAGE

IOAN SCURTU — DIMITRE ONCIUL als Generalkdirektor der Staatsarchive Rumäniens	107
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU — Dimitre Onciul über den Begriff und Charakter der Geschichte	113

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

TUDOR MATEESCU — Daten über die Lage der Rumänen und anderer Christen aus der Dobrudscha am Vorabend und während des Unabhängigkeitskrieges . . .	121
TIBERIU TĂNASE — Die Tätigkeit des „Bundes für die kulturelle Einheit der Rumänen“ in den Jahren 1901–1915.	128
ALEXANDRU VLĂDĂREANU — Der Kreis Ialomița unter fremder Besetzung (Dezember 1916 — November 1918)	131
OLIVER VELESCU — Ein Kronstädter in den Wirbeljahren des Ersten Weltkrieges	137
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Dokumentarische Beiträge zu den 1918–1940 in Bessarabien errichteten öffentlichen Denkmälern	141

FRAGEN DER ARCHIVWISSENSCHAFT

MIHAI CERGHEDEAN — Einige Bemerkungen über das Aufstellen und die Abgrenzung der von den Behörden der Lokalverwaltung herrührenden Archivbestände . . .	147
---	-----

HILFSWISSENSCHAFTEN

ANA CRISTINA HALICHIAS — Betrachtungen über das mittelalterliche Latein in der Walachei und Moldau	156
GABRIELA ALINTA VIDIS — Bibliophile Werte des Werkes von Bogdan Petriceicu Hașdeu in der Bibliothek der Archivzweigstelle Brăila	165

DOKUMENTE

TUDOR MATEESCU, NATALIA TRANDAFIRESCU — Eine Urkunde aus dem 17. Jh. über eine Kirche aus der Dobrudscha die dem Kloster zum Hl. Johannes dem Täufer aus Sozopolis gewidmet war	170
SILVIA POPOVICI — Unbekannte Stücke aus dem Briefwechsel zwischen Dimitre Onciul und Constantin Meissner	179
NICOLAE CHIPURICI — Dokumente über die Tätigkeit der I.G. Bibicescu Bibliothek aus Turnu Severin (1924–1929).	184

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU — Der persönliche Bestand Pantelimon Halippa	197
---	-----

FORSCHUNGEN IM AUSLAND

COSTIN FENEȘAN — Forschungen in den österreichischen Archiven	207
---	-----

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHENLEBENS	215
--	-----

BUCHBESPRECHUNGEN UND -VORFÜHRUNGEN	221
---	-----

O problemă de interes național: spațiile de depozitare a arhivelor

FLOREA OPREA

Cu prilejul unei importante reuniuni internaționale organizate sub patronajul Consiliului Internațional al Arhivelor, se sublinia faptul că „arhivele sînt memoria culturii și o parte din cultura epocii”. Rolul arhivelor în definirea coordonatelor istorice ale identității naționale a popoarelor a determinat, încă la începutul secolului trecut, instituționalizarea politicii de protecție și conservare a arhivelor istorice de către cele mai multe dintre țările europene. În acest context au luat ființă și în Principatele Române, chiar înaintea Angliei (1831), a Austriei (1838), precum și a multora dintre țările vecine, instituții de arhive naționale la București (1831) și Iași (1832), în care, potrivit legii de organizare, „sămile înfătoșate <Obșteștei Adunări> alte documenturi să vor depune în Arhiva Statului, a căreia alcătuire și păstrare va fi încredințată unui boeriu cu însușirile cerute pentru asemenea dregătorie”, care „se va numi de către domnul din doi candidați propuși de Obșteasca Adunare”.

Într-adevăr, responsabilitatea păstrării și conservării arhivelor istorice naționale a fost încredințată, în decursul celor peste 160 de ani de existență a instituției Arhivelor Statului, unor străluciți reprezentanți ai culturii naționale care au onorat în cel mai înalt grad „însușirile cerute pentru asemenea, dregătorie”: Vasile Alecsandri, Cezar Bolliac, Dimitre Onciul, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Constantin Moisil, Aurelian Sacerdoțeanu și numeroase alte personalități remarcabile ale neamului.

Între preocupările celor care au răspuns de soarta arhivelor istorice ale României un loc aparte îl ocupă eforturile de a asigura spații corespunzătoare pentru depozitarea acestora. Problema spațiilor de depozitare a constituit de fapt o adevărată deviză de luptă a arhiviștilor români, fără să putem afirma că această luptă se apropie de sfîrșit. Astfel, se cerea, încă de la început, în chiar legea de înființare, pentru păstrarea arhivelor „o înadînsă cuvințioasă zidire”, iar în 1864 Cezar Bolliac sublinia că „cesiunea localului pentru un serviciu de arhivă publică este cestiunea principală care primează față de toate celelalte”. De fapt, o asemenea „zidire” nu a fost obținută decît arareori și pe termen provizoriu, deoarece arhivele istorice au fost mutate dintr-un loc în altul atît de des încît Dimitre Onciul avertiza, în 1903, că „este cu adevărat de mirare că, după atîtea strămutări... s-a mai păstrat ceea ce se află”.

Asupra acestor locuri de păstrare s-a acumulat de-a lungul timpului o întreagă arhivă paralelă, în care se găsesc memorii privind „modificațiile și reparațiile necesare localului foarte degradat cu învelitoarea și podeaua

veche și stricăță” (Cezar Bolliac), nevoia unor expertize tehnice pentru a stabili ca garanții de conservare prezintă depozitele în care, „din cauza vechimii și umezelii, temeliiile zidirii sînt cu totul slabe, ele se macină în fiecare zi, astfel încît se poate întîmpla ca, dărîmîndu-se, să strice și să prăpădească toate actele”, sau proiecte și documentații tehnice pentru construcții speciale destinate păstrării arhivelor naționale.

După cel de al II-lea război mondial, conducerea Arhivelor Statului a reușit să rezolve în unele județe, la nivel minimal, problema spațiilor de depozitare, valorificînd, în interesul Fondului Arhivistic Național, spaimea regimului totalitar față de „aflarea secretelor din arhive”, dar problema nu s-a rezolvat în primul rînd pentru arhivele centrale din București, care impuneau investiții mai mari.

Ca urmare, Direcția Generală a Arhivelor Statului se confruntă azi cu o acută lipsă de spații de depozitare care pun sub semnul pierzaniei atît fonduri și colecții de arhivă mai vechi cît și mai noi, care se păstrează în condiții improprii, sub acțiunea aceluiași factori de degradare care „le macină în fiecare zi”. Astfel, pentru cele peste 30 600 de fonduri și colecții de documente ce acoperă aproape o mie de ani de istorie națională, Direcția Generală a Arhivelor Statului dispune de un spațiu total de 275 000 metri lineari poliță raft, cu un indice de ocupare de 95—100%. Din această cantitate circa 25000 metri lineari se află în spații degradate fizic și afectate de insalubritate. Totodată, instituția urmează să preia de la diverși creatori sau deținători de documente alți 150 000 metru lineari, pentru care nu dispune de locuri de depozitare.

În condițiile în care, pe de o parte, nu toate fondurile și colecțiile de arhivă națională se păstrează la Direcția Generală a Arhivelor Statului, iar pe de altă parte, se manifestă în prezent o nouă evaluare a măsurilor privind păstrarea patrimoniului spiritual al poporului nostru, abordarea spațiilor de depozitare a arhivelor se definește ca o problemă de interes național din mai multe motive. Astfel, comparativ cu alte surse documentare și izvoare istorice, arhivele sînt un material fragil, în general sînt unice, nefiînd tipărite, cu autenticitate indiscutabilă, acoperă, prin complexitatea și exactitatea informațiilor, epocile istorice la care se referă și, nu în ultimul rînd, sînt de un mare interes social și științific atît pentru prezent cît și pentru viitor.

Înțelegerea valorii arhivelor ca parte componentă majoră a patrimoniului național conduce, în mod firesc, la înțelegerea necesității unor spații de depozitare adecvate. Ne stau mărturie pentru o asemenea înțelegere modul în care țările dezvoltate ale lumii își păstrează arhivele naționale. Astfel Franklin Delano Roosevelt a sprijinit construirea clădirii Arhivelor Naționale din Washington și cerut, în timpul vieții, iar posteritatea i-a respectat dorința, ca un eventual memorial ce-i va fi închinat să fie o simplă placă comemorativă montată pe gazonul din fața acestei instituții, pe al cărui frontispiciu scrie: „Arhivele sînt un preludiu”.

În prezent există o literatură tehnică specializată privind exigențele pe care trebuie să le satisfacă o clădire depozitară de arhive. În stabilirea particularităților privitoare la clădirea destinată arhivelor, arhitectul și arhivistul au de rezolvat împreună cîteva opțiuni determinate de funcționarea publică și științifică a instituției și de particularitățile tehnice ale mate-

rialului ce urmează a se păstra în depozite. Între aceste opțiuni cele mai importante sînt:

— Alegerea amplasamentului clădirii ținînd cont de apropierea de alte instituții cu care cooperează la exploatarea fondului național de informații, accesibilitatea egală pentru toți cetățenii localității sau județului, evitarea unor forme de relief sau a unor vecinătăți care ar putea periclita fondurile și colecțiile (zone inundabile, depozite și platforme industriale etc.);

— Opțiunea între construirea unei clădiri noi sau amenajarea uneia vechi. În timp ce clădirea nouă permite satisfacerea din proiect a tuturor exigențelor de păstrare și folosire a documentelor, clădirea veche poate oferi „prestigiul de epocă” unei instituții păstrătoare de documente istorice. Desigur că, în cazul amenajării unei clădiri vechi, sînt luate în considerație și alte aspecte cum ar fi conotația umilitoare pe care ar putea-o avea utilizarea unui fost penitenciar sau chiar a unui depozit industrial pentru o instituție ce păstrează valori de patrimoniu istoric național. Cel mai adesea între o clădire nouă și una veche s-a ales o soluție de compromis în care, pe lîngă o clădire istorică, s-a construit o aripă de depozite. Amplasamentul ales trebuie să permită eventuale extinderi determinate în timp de preluarea de noi arhive;

— Dimensionarea clădirii a ridicat problema alegerii între o construcție unică și un grup de construcții, ținînd cont de faptul că într-o singură clădire nu se recomandă păstrarea unei cantități de arhivă mai mari de 25 000 metri lineari. În general, la nivelul țării noastre, o asemenea clădire acoperă necesitățile, oricărui județ, dar în capitală o partajare a fondurilor în arhivă istorică și arhivă contemporană ar permite utilizarea a două clădiri. O fracționare a fondurilor și colecțiilor în mai multe clădiri ar îngreuna nejustificat munca. În unele țări se ridică problema așa numitelor depozite de prearhivare, respectiv a depozitelor în care se preiau și se prelucrează arhive neselectate de la diverși creatori sau deținători pentru a fi predate către Arhivele Statului spre păstrare permanentă.

Alte opțiuni trebuie să rezolve decizia între depozite construite complet sau parțial la suprafață sau în subsol, izolarea completă sau parțială a depozitelor de celelalte spații funcționale, indicele de utilizare a spațiilor prin diverse sisteme de rafturi, compartimentarea clădirii și înălțimea etajelor în raport cu interesele ergonomice.

Proiectul clădirii trebuie să satisfacă din punct de vedere estetic, arhitectural și urbanistic interesele încadrării în zona de amplasament, precum și probleme de structură impuse de faptul că rezistența plăseelor trebuie să fie calculată la 1000 kg/mp. Clădirea de arhivă necesită dotarea cu mobilier specific de depozitare și cu echipamente de prevenire a incendiilor și efracției.

Desigur că o asemenea construcție nu este ieftină, dar ea urmează să adăpostească materiale a căror valoare nu poate fi evaluată, iar păstrarea lor cere acest sacrificiu. Poate că un exemplu concret privind modul în care s-a rezolvat construirea unui sediu de arhivă într-o țară europeană va contribui sub multe aspecte la înțelegerea problematicii legate de un asemenea subiect. Astfel, Arhivele Statului din Florență, instituție fondată în anul 1852, s-au mutat într-un sediu nou în anul 1989. Proiectul a fost adoptat, prin concurs, clădirea a fost amplasată în piața centrală a orașului, execuția a durat 10 ani, antrenînd participarea în cooperare a 12 firme de construcții,

are o suprafață de 30 000 mp, desfășurată pe 8 nivele, din care 18 600 mp, au destinație de depozitare, are o rezervă de extindere de 3,500 mp, dispune de circa 100 000 metri lineari poliță raft și are toate dotările tehnico-funcționale specifice unei asemenea instituții. Întregul proiect a costat 31 500 000 000 lire italiene aproximativ 25 000 000 dolari, iar fondurile au fost asigurate din bugetul local. În această clădire se păstrează acum 678 fonduri și colecții (circa 70 000 metri lineari arhivă), între care cel mai vechi document este un pergament din anul 726. La constatarea că investiția a fost foarte costisitoare s-ar putea răspunde că chiar municipalitatea acestui oraș a trebuit să trăiască mai întâi marea dramă provocată asupra patrimoniului cultural florentin de inundațiile devastatoare provocate în anul 1866 de fluviul Arno, care trece prin mijlocul orașului, pentru a înțelege pe deplin necesitatea unor măsuri radicale de protecție a fondului arhivistic.

În ceea ce privește țara noastră, asemenea drame s-au petrecut de repetate ori numai în ultimul secol. Situația în care se găsesc azi jumătate din arhivele României este atât de gravă prin efectele sale în timp încât nu o putem înțelege complet decât dacă ne-am imagina ce ar însemna o țară fără arhive: ar fi un popor fără trecut, cu un prezent mai sărac decât cel dorit și cu un viitor nesigur. Pentru că din arhive se învață trecutul, se rînduiește prezentul și se contruiește viitorul, într-o devenire istorică specifică neamului care ține la permanența tradiției și a identității sale.

DIMITRE ONCIUL — 70 DE ANI DE LA MOARTE

Dimitre Onciul — director al Arhivelor Statului din România

IOAN SCURTU

La 1 aprilie 1900, cînd a fost numit director general al Arhivelor Statului din România, Dimitre Onciul avea 44 de ani și un renume bine stabilit în cultura și știința românească. Era, din 1896, profesor la Facultatea de litere și filosofie a Universității din București, întemeind școala critică de istorie în România, publicase cîteva lucrări fundamentale privind, cu deosebire, istoria medievală a românilor, fusese ales, în 1889, membru corespondent al Academiei Române.

Înainte sa, în fruntea Arhivelor Statului s-au aflat personalități ilustre, precum Gheorghe Asachi, Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Cezar Bolliac, Ion Heliade Rădulescu, Constantin Aricescu, iar din 1876 conducerea acestora era asigurată de Bogdan Petriceicu Hașdeu care se pensionase la începutul anului 1900.

Referindu-se la momentul alegerii lui Dimitre Onciul în fruntea Arhivelor Statului, marele istoric Nicolae Iorga scria: „Pe dealul lui Mihai Vodă geniul lui Hașdeu prezida, melancolic, la ruinarea unor vechi încăperi istorice, în care urmele trecutului putrezeau în neîngrijire. La noi nu i se dă fiecăruia ce trebuie, ce e chemat să facă, și oricine a cunoscut pe Hașdeu știe că a-i da o funcție administrativă, a-l pune să ordoneze și să păzească o instituție, fie și științifică, a-i impune să redacteze rapoarte și să iscălească adrese era nu numai o garanție de neglijare a instituției, dar și o ironie față de vioiul romantism dezordonat al acestei naturi de excepție. Și atunci cînd Hașdeu însuși a înțeles aceasta, nimeni n-a „miluit” pe Onciul cu Direcția Arhivelor, ci toți ne-am dat în laturi înaintea candidaturii lui, fiindcă știam că acel moment nu este al cercetătorului, ci al fondatorului și al orînduitorului”¹.

Aprecieri laudative făcea și Vasile Pârvan: „Sînt mulți muritorii care ajung a fi căpetenii. Unii pentru că sînt înțelepți, alții pentru că sînt violenți. Puțini sînt însă aceia care ajung în fruntea tovărășiilor de oameni, pentru că în adevăr ar fi trebuitori acolo. Căci oamenii nu-și orînduiesc viața după nevoi, ci după chefuri. Și adesea cei răi și netrebnici sînt conducători, iar cei buni și harnici sînt conduși”².

În cazul lui Dimitre Onciul, el a ajuns în fruntea Arhivelor Statului pentru că avea calitățile necesare îndeplinirii acestei funcții. Nu era arhivist,

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, București, 1967, p. 19.

² Vasile Pârvan, *La mormîntul lui Dimitre Onciul*, în *Memorial*e, București, 1923, p. 85.

dar a onorat cu numele și cu prestigiul său instituția în fruntea căreia a acceptat să se afle. A impus, înainte de toate, un stil de muncă, o manieră de comportare: „De o conștiinciozitate exemplară, de un caracter inflexibil, de o cinste indiscutabilă, de o exactitate meticuloasă și de o putere de muncă uimitoare. Figura lui înaltă și robustă, vocea lui detunătoare și cadențată, corectitudinea lui aproape exagerată în îndeplinirea datoriei, seriozitatea și cuminența părerilor ce exprima în orice împrejurare, i-au dat prestigiul care impune, care-l făcea respectat, mai mult de atât: temut”³. Sint aprecierile lui Constantin Moisil, student al lui Onciul și urmaș la conducerea Arhivelor Statului.

O primă și esențială problemă, căreia Dimitre Onciul i-a consacrat o mare parte din timpul și energia sa, a fost aceea a localului Arhivelor Statului. Spre deosebire de înaintașii săi, care s-au amăgit cu ideea de a realiza un impunător palat al Arhivelor, Dimitre Onciul a procedat metodic, aparent mai modest, pentru a nu trezi reacția negativă a oficialităților, de care depindea alocarea fondurilor necesare. În consecință, a elaborat un plan de refacere în etape a ansamblului Mihai Vodă, unde se afla, din 1866, sediul Direcției Generale a Arhivelor Statului. Onciul a ținut să convingă pe guvernanți că localul astfel restaurat era „destinat pentru o instituție de frunte

³ Const. Moisil, *D. Onciul*, în *Lui D. Marmeliuc. 2 octombrie 1936*, Cernăuți, 1936, p. 51.

a statului”⁴. Pentru realizarea acestei opere de mare valoare, el a apelat la specialiști remarcabili: Alexandru Băicoianu, Nicolae Gabrielescu, Petre Antonescu.

Pe măsură ce localul se restaura, Dimitre Onciul a pornit la amenajarea depozitelor, birourilor, sălilor de studiu; de asemenea, a conceput și realizat primul muzeu al Arhivelor din România și unul dintre cele mai reprezentative din lume. Priceput gospodar, directorul general s-a ocupat personal de toate problemele, începând cu imaginea de ansamblu a clădirii – atît în exterior, cît și în interior – pînă la mobilier instalații sanitare, lumină electrică, telefon etc.

După 15 ani de trudă, Dimitre Onciul a reușit să schimbe complet imaginea instituției în fruntea căreia se afla. Nicolae Iorga avea să noteze în 1915: „Astăzi un imens și frumos palat se înalță pe locul ruinelor: într-o ordine admirabilă, miile de documente și dosare așteaptă pe lucrătorii cari le vor face să vorbească”⁵.

Paralel cu lucrările din București, Dimitre Onciul a acordat atenție și asigurării condițiilor corespunzătoare pentru păstrarea arhivelor statului din Iași, obținînd localul de la Mănăstirea Golia, care a fost restaurat, adaptat necesităților specifice și dotat cu mobilierul necesar.

Odată rezolvată problema spațiului și a mobilierului, Dimitre Onciul s-a preocupat de aranjarea materialului arhivistic după metodele cele mai practice. Neavînd o experiență proprie în domeniu, a folosit vizitele efectuate în străinătate – mai ales la Viena și Budapesta – pentru a analiza modul cum erau organizate acolo arhivele și a folosi această experiență în România.

A condus munca de inventariere a materialului arhivistic, astfel încît el să fie cît mai accesibil pentru cercetare, preocupîndu-se de realizarea unui indice istoric al documentelor. Personalul pe care-l avea la dispoziție era redus din punct de vedere numeric: în total 20 de persoane (inclusiv directorul). De aceea și exigența lui față de lucrătorii Arhivelor era foarte mare. Recrutarea personalului se făcea pe baza unui concurs foarte riguros, dat în fața unei comisii de specialiști, constînd în probe de paleografie, caligrafie, istoria românilor, limba franceză sau germană. Lucrările scrise erau sigilate, corectate și notate, după care se deschideau în prezența tuturor membrilor comisiei; aceasta încheia un proces-verbal în care se consemnau rezultatele și lista celor admiși.

Pentru a avea o evidență clară și a face aprecieri corecte, directorul general cerea rapoarte lunare de activitate de la Arhivele din Iași pentru fiecare funcționar în parte.

O coordonată importantă a activității lui Dimitre Onciul a fost îmbogățirea patrimoniului Arhivelor Statului. El s-a preocupat de preluarea arhivelor de la instituțiile centrale și locale; a întreprins o adevărată campanie de salvare, ordonare și inventariere a arhivelor județene. A sporit Fondul Arhivistic Național cu documente preluate de la Ministerul de Interne, al Instrucțiunii Publice, de Război, de Justiție, Agricultură și Domenii, Finanțe, de la Mitropolia Țării Românești, Prefectura Poliției Capitalei, Epitropia Sfîntul Spiridon din Iași⁶.

⁴ Mihail M. Fănescu, *Dimitrie Onciul, în Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 204.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 19.

⁶ Mihail M. Fănescu, *op. cit.*, p. 210.

Apreciind că Direcția Generală a Arhivelor Statului era singura gestionară a arhivei istorice, Dimitre Onciul și-a exprimat dezacordul față de scoaterea din patrimoniul Arhivelor Statului a actelor privitoare la revoluția din 1848 și transferarea lor la Academia Română⁷.

Participarea României la războiul pentru unitate națională a ridicat în fața lui Dimitre Onciul problema asigurării fondului arhivistic al țării. Încă de la 20 august 1916, el cerea funcționarilor să participe la „împachetarea documentelor ce vor fi transportate spre a fi puse la adăpostul atacurilor dușmane”⁸.

De comun acord cu guvernul condus de Ion I. Brătianu, a trimis la Iași o parte importantă a documentelor de arhivă (44 de lăzi), în speranța că acolo se vor afla în siguranță. Dar, la sfârșitul lui 1916 și începutul anului 1917, acestea au fost transportate, împreună cu tezaurul României și alte bunuri de valoare excepțională, în Rusia, de unde multe nu s-au întors încă pînă în ziua de astăzi.

În timpul ocupației germane, directorul general al Arhivelor Statului a rămas în București, pentru a avea grijă de documentele neevacuate și păstrate în depozitele de aici. A fost și un mare risc, întrucît cîteva bombe au căzut chiar în curtea Arhivelor Statului, Onciul scăpînd ca prin minune de schije ce au lovit clădirea.

După Marea Unire din 1918, s-a ocupat și de arhivele din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Din inițiativa sa, în anul 1920, s-au înființat Arhivele Statului din Cluj, la organizarea cărora au luat parte mari personalități, precum Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Sextil Pușcariu, Ion Ursu. A pus bazele unei organizări unitare — pe întreg teritoriul național a Arhivelor Statului, care să ofere cercetătorilor documentele necesare cunoașterii și scrierii istoriei românilor.

A inițiat o nouă lege a arhivelor, menită să statueze locul și rolul acestora în ansamblul societății românești, activitățile specifice pe care acestea urmau să le desfășoare.

A militat pentru aplicarea prevederilor din tratativele de la Saint Germain și Trianon din 1919—1920, care stabileau retrocedarea către România a documentelor provenite din Bucovina și Transilvania. În acest scop s-a deplasat în 1921 la Viena, iar în 1922 a delegat un arhivist în comisia instituită de Ministerul de Externe al României pentru recuperarea documentelor istorice⁹. Din păcate, nici Austria nici Ungaria nu au înapoiat nici pînă astăzi documentele aparținînd Fondului Arhivistic Național al României.

Evident, nu tot ce a făcut Dimitre Onciul a fost perfect. Cel mai competent exeget al operei sale — l-am numit pe profesorul Aurelian Sacerdoțeanu, el însuși director general al Arhivelor Statului timp de 15 ani (1938—1953) — aprecia că, Onciul „a făcut unele greșeli. Mai întîi nu a avut un plan de perspectivă pentru clasarea arhivelor și a continuat să extragă din fonduri documente importante spre a alcătui seria factice, denumită *secția istorică*. Din considerente personale nu a recuperat de la Hașdeu bogatul material prețios pe care acesta îl luase cu sine la pensionare și pe care a trebuit să-l obțină pe cale judecătorească abia de la legatarii săi testamentari,

⁷ *Ibidem*, p. 211.

⁸ *Ibidem*, p. 224.

⁹ *Ibidem*, p. 226.

însă în mare parte mutilat. Din aceleași considerente a lăsat să se promulge decretul din 1903, prin care o seamă de documente cu caracter politic au fost transferate fondului documentar al Bibliotecii Academiei Române, descompunând astfel seriile respective ale fondurilor. În sfârșit, admitea greu accesibilitatea la cercetarea documentelor, iar la publicarea inventarelor sau a altor lucrări arhivistice nici nu voia să se gândească¹⁰.

Marele merit al lui Onciul este că a știut să se înconjoare de colaboratori harnici și pricepuți, cei mai mulți foști studenți ai săi, care au muncit cu dragoste și devotament pentru clasarea și evidența arhivelor, pentru creșterea prestigiului acestei instituții. A încurajat pe cei harnici și a sancționat pe delăsători și neglijenți. Metoda critică, stilul științific, cultura sa istorică și, nu în ultimul rind, vastele relații pe care le avea în lumea intelectuală și politică au fost din plin utilizate spre folosul arhivelor și a arhiviștilor.

Într-un raport din 1909 către Ministerul Instrucțiunii el afirma: „Serviciul Arhivelor Statului reclamă o pregătire specială, cum și o deosebită scrupulozitate din partea arhiviștilor cărora le este încredințată conducerea serviciului. Spre a păstra serviciului pe funcționarii cu studii superioare care și-au făcut stagiul în acest serviciu și s-au distins prin aptitudinea necesară, trebuie să li se asigure o situație materială corespunzătoare, cel puțin nu inferioară acelei de profesori secundari. Altminteri, posturile de arhivari nu vor putea fi ocupate de arhivari bine pregătiți care să prezinte garanție pentru bunul mers al serviciului”¹¹.

De-a lungul celor 23 de ani cât a îndeplinit funcția de director general al Arhivelor Statului, Dimitre Onciul și-a continuat activitatea de profesor la Facultatea de litere și filosofie a Universității din București. Își ținea seminarul de specialitate la Arhivele Statului, familiarizând astfel „elementele tinere, promițătoare, cu atmosfera de arhivă, în general neatrăgătoare pe acele timpuri — cum aprecia Aurelian Sacerdoțeanu —, și a determinat măcar pe unii să fie ori arhiviști, ori scotocitori de arhive”¹².

În fapt, funcția de dascăl a depășit-o în timp pe cea de director general al Arhivelor Statului. Ea a fost dublată de o activitate științifică cu totul remarcabilă. În semn de recunoaștere a meritelor sale, în anul 1905 a fost ales membru titular al Academiei Române, iar în 1920 a devenit președintele celui mai prestigios for științific al țării.

Preocupat de conservarea și restaurarea vestigiilor trecutului, Dimitre Onciul a fost ales membru al Comisiei Monumentelor Istorice, devenind în 1919 președintele acesteia. Tot în 1919 a fost ales decan al Facultății de litere și filosofie din cadrul Universității din București, iar trei ani mai târziu, în 1922, a întemeiat Comisia Consultativă Heraldică, devenind și primul președinte al acesteia.

Datele și faptele concrete arată, fără putință de tăgadă, că Dimitre Onciul n-a conceput funcția de director general al Arhivelor Statului ca o slujbă oarecare, menită să-i ofere o viață tihnită între cei patru pereți ai biroului său, ci ca o componentă importantă a unei activități multilaterale, pe deplin responsabile, în variate domenii ale specialității sale.

¹⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Viața și opera lui Dimitre Onciul*, în Dimitre Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, București, 1968, p. 78–79.

¹¹ Mihail M. Fănescu, *op. cit.*, p. 222.

¹² Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 78.

La rîndul lor, oficialitățile vremii au tratat cu respect Arhivele Statului, neîncercînd să le implice în disputa dintre partidele politice. Între anii 1900 și 1923 țara noastră a fost rătăcită de marea răscoală din 1907, a participat la cel de al doilea război balcanic (1913) și la războiul pentru făurirea unității naționale (1916—1919). În acest interval de timp la cîrma României s-au perindat 18 guverne, dintre care 7 conservatoare, 6 liberale, 3 fără culoare politică, 1 de coaliție, 1 al Partidului Poporului. În fruntea Arhivelor Statului a rămas — neimplicat în valurile politice — savantul și profesorul Dimitre Onciul, tratat cu respectul ce se cuvenea demnității sale personale și instituției care, din punct de vedere formal, ținea de Ministerul Instrucțiunii Publice.

Dimitre Onciul a încetat din viață la 20 martie 1923, în plină putere creatoare. Într-un articol publicat cu acel prilej, Nicolae Iorga scria: „Cu Dimitre Onciul pleacă din mijlocul nostru, desigur la o vîrstă cînd putea să mai aducă multe și însemnate servicii învățămîntului, inițiatorul însuși al studiilor critice de istoria românilor (...). Pretutindeni unde, ca la Arhivele Statului și la Comisia Monumentelor Istorice, o sarcină administrativă i-a fost încredințată, el a îndeplinit-o cu o scrupulozitate care poate servi de model. Cu aceste însușiri va rămîne el în amintirea elevilor săi și a opiniei publice”¹³.

Vremurile vitrege au făcut ca cea mai importantă operă materială a lui Dimitre Onciul, clădirea Arhivelor Statului, să fie demolată în anul 1985. Chiar și bustul lui, ridicat în 1927, în parcul din preajma Arhivelor Statului, a fost demontat; iar soclul distrus. Înfăptuirile lui Dimitre Onciul au rămas însă în conștiința colaboratorilor și a urmașilor săi. A impus un stil de muncă: metodic, perseverent. Și un mod de a fi: exigent, autoritar, drept și cinstit.

În așteptarea construirii unui nou local al Arhivelor Statului, ca o replică la cel realizat, în urmă cu aproape opt decenii, în acest an vom ridica bustul în micul parc de lîngă actuala clădire a Direcției Generale a Arhivelor Statului, aflată în centrul Bucureștilor. Este un modest și necesar omagiu pe care-l datorăm ilustrului nostru înaintaș la împlinirea a 70 de ani de la trecerea sa în neființă.

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 204.

Dimitre Onciul despre noțiunea și caracterul istoriei*

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Om de știință de mare probitate, Dimitre Onciul și-a legat numele de cercetări care-și păstrează valabilitatea și azi, privind, pe de o parte, formarea poporului și a limbii române, pe de altă parte, începuturile statelor românești. La data apariției lor, lucrările lui Dimitre Onciul au fost — remarcă N. Iorga — „o revelație pentru cei care puteau pricepe”¹.

Am prezentat cu alt prilej rolul pe care l-a avut Dimitre Onciul în o mai bună cunoaștere a structurii etnice și a statelor românești². Dorim, în cele ce urmează, să ne oprim asupra unui aspect al activității lui Dimitre Onciul, insuficient pus în valoare pînă acum — este vorba de preocupările sale în domeniul metodologiei istoriei. Reflexiile sale în această privință sînt expuse în două discursuri la Academia Română: discursul său de recepție în ședința solemnă din 22 martie 1906, *Epocile istoriei române și împărțirea ei*, și discursul din 14 mai 1919, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, precum și în mai multe prelegeri de deschidere a cursului de istoria românilor.

Remarcăm dintr-un început faptul că Dimitre Onciul a manifestat și în domeniul teoriei istoriei, ca și în cel al concretului istoric, al apropierii faptelor istorice, un extraordinar spirit de cunoaștere a noului, care, apreciat critic, era prezentat în cursurile, seminariile și studiile sale. Acestea țineau, astfel, pasul cu mișcarea de idei din epocă.

În anul 1889 a apărut la Leipzig lucrarea *Lehrbuch der historischen Methode* de E. Bernheim, lucrare de referință în domeniul metodologiei istoriei. Sub influența ei, Dimitre Onciul avea să-și definească felul de a privi noțiunea și caracterul istoriei în general și concepția istoriei naționale, în special³.

I. Urmîndu-l pe E. Bernheim, Dimitre Onciul prezenta, în 1898, în fața studenților, modalitățile de cercetare științifică, precizînd că modul istoric, sau al dezvoltării în sine, se aplică în toate domeniile de cunoaștere. „Toate obiectele pot fi privite în mod istoric, dar nu toate aparțin științei istorice... Numai omul e obiectul științei istorice”⁴, în măsura în care „el se manifestă ca ființă rațională și conștientă, simțind, cugetînd, voind”⁵.

Manifestările vieții zilnice a omului nu toate intră în sfera științei istorice, ci numai cele care au însemnătate pentru ființa și dezvoltarea comunităților sociale. Numai în măsura în care individul sau faptele lui au însemnă-

* Comunicare prezentată în ziua de 15 martie 1993, în cadrul simpozionului „Dimitrie Onciul. În memoriam”, organizat de Direcția Generală a Arhivelor Statului cu prilejul comemorării a 70 de ani de la moartea ilustrului istoric.

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, București, 1967, p. 18.

² Ștefan Ștefănescu, *Dimitre Onciul — istoric*, în „Academia Română. Memoriile Secției de științe istorice”, seria IV, tomul VI, București, 1981, p. 85—91.

³ D. Onciul, *Introducere despre noțiunea și caracterul istoriei în general, cum și despre concepția istoriei naționale în special. Prelegere de deschidere a cursului de istoria românilor*, noiembrie 1898, în *Dimitrie Onciul, Studii de istorie*, Studiul introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971, p. 181—191.

⁴ *Ibidem*, p. 182.

⁵ *Ibidem*.

tate pentru comunitatea socială, pentru dezvoltarea mai largă a omenirii prezintă interes pentru istorie. În funcție de aceasta se relevă însemnătatea individualității în istorie, se apreciază personalitățile.

A aprecia rolul personalității în viața istorică nu înseamnă — după Dimitrie Onciul — excluderea celor mulți din sfera istoriei. „Istoria cuprinde toată lumea morală sub raportul dezvoltării, întrucât ea se manifestă prin elementele din care se compune și, în acest înțeles, și marile individualități și persoane, cum și masele, formează obiectul istoriei”⁶. Într-o formulă concentrată, istoria era definită drept „știința dezvoltării lumii morale, adică a oamenilor în manifestarea lor ca ființe sociale”⁷. Definiția, mai mult sociologică, era împrumutată de la E. Bernheim.

Investigația istorică trebuie să pornească de la prezent, în sensul urmelor sau reminiscențelor ce putem cunoaște din trecut, căci „fiecare punct în prezent e un ce devenit. Ce a fost el și cum a devenit, acesta este trecutul”⁸.

Rolul istoricului este ca, investigând trecutul și punându-l în lumină, să poată explica prezentul societății omenești, care să devină îndreptar în calea viitorului. Cu alte cuvinte, istoria ca știință despre dezvoltarea oamenilor, în manifestările lor ca ființe sociale, are drept scop explicarea prezentului societății omenești. Explicând prezentul, ea constituie un îndreptar în calea viitorului. „Cît timp va fi societate omenească, care se manifestă dezvoltându-se, va fi și istorie și știință istorică”⁹.

Sfera de cuprindere a conceptului de istorie privește întregul proces al dezvoltării umane, la care participă, după împrejurări, ce trebuie explicate, întreaga umanitate. „Nu putem zice — observa Dimitrie Onciul — că ar exista popoare neistorice, de care istoria nu s-ar ocupa... Popoare neistorice în înțelesul absolut al cuvîntului nu există”¹⁰. Civilizația umană însușește contribuțiile tuturor popoarelor mari și mici. Admițînd această aserțiune, Dimitrie Onciul nu contesta însă preferința ce se dă în istorie „acelor popoare care, în felul lor, au contribuit mai mult la rezolvarea problemelor omenirii”¹¹.

II. O atenție specială a acordat Dimitrie Onciul periodizării istoriei, în funcție de momente determinate prin timp și temă. El a fost tributar în problema periodizării istoriei — o recunoaștere, de altfel, profesorului său de la Viena, Ottokar Lorenz. Acesta a publicat mai multe lucrări importante de istorie medievală a Germaniei, a manifestat o preocupare deosebită pentru studiul izvoarelor istorice și al genealogiei. Concepția sa istorică, potrivit căreia o cunoaștere perfectă a dezvoltării istoriei rezultă numai din cercetarea faptelor și ideilor oamenilor grupați pe generații, a fost expusă în *Die Geschichtswissenschaft in Haupttrichtungen und Aufgaben kritisch erörtert*, Berlin, 1886 și *Leopold von Ranke, Die Generationenlehre und die Geschichtsunterricht*, Berlin, 1891¹². La sfîrșitul primei lucrări, Ottokar Lorenz rezuma concluziile la care a ajuns în urma cercetărilor întreprinse. El considera că: 1. măsura obiectivă a tuturor evenimentelor istorice este secolul; 2. secolul este expres-

⁶ *Ibidem*, p. 183.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 184.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 185.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Fr. Motre, *Les générations sociales*, Paris, 1920, p. 141.

sia legăturilor materiale și spirituale a trei generații de oameni; 3. ca unitate de măsură, secolul este foarte mic pentru seriile lungi de evenimente; 4. după secol vin imediat perioadele de 300 sau de 600 de ani¹³.

Îmbrățișind teoria generațiilor a lui Ottokar Lenz, Dimitre Onciul considera că „istoria română prezintă un exemplu clasic pentru această teorie”¹⁴. El deosebea în istoria românilor trei mari faze de câte șase secole. Prima fază de șase secole, care are ca punct de plecare cucerirea romană, „ce a pus temelie poporului românesc”¹⁵, ține pînă în secolul al VII-lea. În această fază se formează poporul român pe ambele maluri ale Dunării. Cea de-a doua fază, care cuprinde, de asemenea, aproximativ șase secole, încheindu-se cu formarea statelor românești de sine stătătoare, se caracterizează prin începuturile de organizare politică în legătură, în primele trei secole, cu statul slavo-bulgar, iar în celelalte trei secole cu statul maghiar. Cea de-a treia fază, tot de șase secole, se încheie cu unirea tuturor românilor. Ea cuprinde, ca și cea precedentă, două perioade de câte trei secole.

Prima perioadă, caracterizată prin domnia în linie directă a dinastiei Basarabilor în Țara Românească și a Bogdan-Mușatinilor în Moldova, se încheie cu unirea trecătoare a țărilor surori sub Mihai Viteazul¹⁶. Ea prezintă trei subdiviziuni de câte un secol, caracteristice din punct de vedere politic: 1. pînă la recunoașterea suzeranității turcești în Țara Românească la mijlocul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1402); 2. pînă la stabilirea suzeranității turcești în Moldova, după moartea lui Ștefan cel Mare (1504); 3. pînă la unirea celor trei țări și căderea lui Mihai Viteazul. Cele trei subdiviziuni au ca momente culminante domniile strălucite ale celor trei domni care le-au ilustrat¹⁷.

În cea de-a doua perioadă, caracterizată prin dezvoltarea ideii naționale, Dimitre Onciul deosebea de asemenea trei subdiviziuni de aproximativ un secol fiecare: timpul domnilor pămînteni din diferite familii (1600—1711/1716); timpul fanarioților (1711/1716—1821); renașterea națională sub domniile pămîntene și încheierea procesului de formare a statului național român¹⁸.

Încercarea lui Dimitre Onciul de aplicare la istoria românilor a teoriei generațiilor a lui Ottokar Lorenz nu a avut însă ecoul pe care-l spera.

III. Dimitre Onciul considera că, după obiect sau materie, *istoria* poate fi *generală* sau *universală* și *specială*. *Istoria universală* are în vedere momente de importanță generală în dezvoltarea omenirii, ținîndu-se seama de unitatea dezvoltării istorice. *Istoria specială* este definită astfel după calitatea și cantitatea materiei. După întinderea calitativă ea poate fi *istorie culturală*, istorie a dezvoltării formelor sociale și *istorie politică*, istorie a dezvoltării statelor și vieții de stat.

După întinderea cantitativă se deosebesc o serie întreagă de istorii speciale, precum istoria diferitelor fenomene culturale, istoria bisericii, isto-

¹³ *Ibidem*, p. 159—160.

¹⁴ Dimitre Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, în *Dimitre Onciul, Scrieri istorice*, Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968, p. 325.

¹⁵ *Ibidem*, p. 303.

¹⁶ *Ibidem*, p. 314.

¹⁷ *Ibidem*, p. 318.

¹⁸ *Ibidem*, p. 320.

ria dreptului, a literaturii, industriei, comerțului etc., apoi istoria unor state, unor teritorii sau localități, istoria unor popoare, clase sociale, familii, persoane, istoria unor perioade determinate sau a unor evenimente și așa mai departe. Toate aceste feluri de istorii specializate nu sînt altceva decît părți ale unui întreg, servind nu numai pentru cunoașterea mai de aproape a unor teme speciale, dar și pentru lărgirea și aprofundarea cunoașterii dezvoltării istorice generale¹⁹. Specializarea istoriei este una din condițiile indispensabile ale progresului în istoriografie. „Fără istorie specială – remarca Dimitre Onciul – nu putem avea o bună istorie generală”²⁰.

Dintre diferitele feluri de istorii speciale, atît sub raport calitativ, cît și cantitativ, *istoria națională* este socotită cea mai importantă din punctul de vedere al științei și din cel al societății. Obiectul ei este un anumit popor, o anumită națiune, ca parte a omenirii, pe care nu ne-o putem închipui altfel decît împărțită în popoare. Istoria omenirii, istoria universală nu este altceva decît o sinteză a interacțiunii și interconexiunii istoriilor naționale. Așa fiind, istoria națională, „istoria diferitelor popoare e temelia firească și punctul de plecare al științei istorice”²¹. Scrierea istoriei a început peste tot din nevoia pe care a simțit-o, mai întii, fiecare popor de a se cunoaște. Cu timpul, cercul cunoașterii s-a lărgit și asupra altor popoare, ajungîndu-se la istoria universală²².

IV. Dimitre Onciul a insistat asupra rolului educativ al istoriei, a ținut să sublinieze că „interesul unui popor pentru istoria sa este totodată măsura cea mai sigură pentru gradul său de cultură, pentru civilizația lui”²³.

Simțul istoric, adică nevoia lăuntrică de a afla ce sîntem, de unde venim și unde mergem, este unul din cele mai mari semne ale culturii și dezvoltării unui popor. Știința istorică nu se poate dezvolta decît într-un stat cu putere de viață și cu un fundament de conștiință națională pronunțată. Aceasta se formează și se cultivă mai ales prin studiul istoriei naționale. Cu alte cuvinte, istoria națională formează fundamentul pentru dezvoltarea științei istorice în orice țară și la orice popor.

Istoria națională, ca parte a unui întreg, nu poate fi înțeleasă în afara dezvoltării generale a omenirii, căreia îi este subordonată și cu care are neîntrerupte conexiuni și raporturi. În viziunea lui Dimitre Onciul, „a trata istoria națională ca ceva izolat, suspendat în aer, fără nici o legătură cu dezvoltarea generală a celorlalte popoare cu care a fost în atingere, aceasta nu e istorie. Istoria națională ca parte din dezvoltarea generală trebuie tratată totdeauna în legătură cu această dezvoltare generală; căci nu atît povestirile de fapte săvîrșite de un popor, cît mai ales cunoașterea dezvoltării lui în mijlocul dezvoltării generale și în mediul în care a fost pus de soartă e problema istoriei naționale”²⁴.

Insistînd asupra necesității metodologice de a încadra istoria națională în contextul istoriei universale, pentru a surprinde mai exact dimensiunile reale ale fenomenului național, factorii de convergență și elementele specifice în dezvoltarea popoarelor, Dimitre Onciul a atras atenția, nu o dată,

¹⁹ Dimitre Onciul, *Introducere despre noțiunea și caracterul istoriei în general*..., p. 186.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 187.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 188.

asupra modului de predare a istoriei pe diferite trepte de învățămînt și de formare a culturii istorice.

„Nu atît adunări de date, de întîmplări și înnodarea lor unele de altele — spunea el — cît mai ales priceperea lor e funcția istoriei. Nu la memorie numai, cum cred unii, se raportă istoria, ci pătrunderii celor spuse de ea înainte de toate. Fiecare fapt istoric să fie înțeles după *cauză* și *efect*, fiecare persoană istorică să fie apreciată după motivul și ținta lucrărilor sale, pretutindeni cercînd și cătînd a înțelege nexul cauzal în fenomenele istorice. Pe această cale se învață din ce în ce mai mult a pricepe evenimentele istorice și partea persoanelor active în împrejurările în care sînt și caracterul timpurilor, particularitatea unui popor, dependența de natura ce-l înconjoară, ideea dominantă în manifestarea obiectului prezent, ca rezultat necesar al trecutului. Cu un cuvînt se învață a cugeta istoricește”²⁵. Iar a cugeta istoricește înseamnă a avea cultură istorică. Aceasta înseamnă cunoștințe vaste și solide, putere de imaginație, judecată sigură, pe care o dă experiența vieții. Studiul istoriei întărește conștiința responsabilității civice, conștiința națională fără de care „nu e dezvoltarea națională”.

Dimitre Onciul considera că istoria românilor privește întreaga românie, nu numai românii din cadrul statului național, ci și pe cei din afara hotarelor țării „cu care — spunea el — legături strînse de sînge, legături culturale ne unesc în prezent ca și în trecut și nu vor înceta de a ne uni și în viitor. Studiul istoriei noastre, din care această parte nu poate să lipsească, are menirea să întărească deci conștiința națională și în această direcție”²⁶.

Pătruns de importanța pe care o are cultura istorică și în special studiul istoriei naționale în educația publicului, Dimitre Onciul atrăgea atenția asupra necesității prezentării obiective a istoriei. „Patriotismul și naționalismul să nu turbure concepția obiectivă în istorie. Ea trebuie să fie obiectivă în cel mai înalt grad posibil. *Nimic fals să nu culeze, nimic adevărat să nu se sfiască a spune istoria*” (ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia). Acesta este principiul suprem al istoricului²⁷. Numai prin cunoașterea adevărului asupra trecutului putem înțelege cu adevărat prezentul și pregăti viitorul. „Numai din adevăr — atrăgea atenția Dimitre Onciul — naște adevărata iubire de țară și de națiune”²⁸.

V. Considerentelor privind concepția istoriei, Dimitre Onciul le-a adăugat interesante observații privind factorii istorici în formarea și dezvoltarea statului, cu referiri speciale asupra statului român. Ca factori istorici, Dimitre Onciul enumera, în primul rînd, *asezarea geografică*. Aceasta a avut pentru istoria poporului român o mare importanță; a fost un factor de coeziune politică, deosebit de însemnat. „Unitatea geografică bine determinată trebuia să dea o unitate politică. Și dacă unitatea politică, dată așa zicînd de la natură, a urmat să fie realizată atît de tîrziu, este pentru că alți factori

²⁵ *Ibidem*, p. 189.

²⁶ *Ibidem*, p. 190. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd Dimitre Onciul scria aceste rînduri, însemnate teritorii smulse din trupul țării se aflau sub stăpînire străină. Răspîndirea și întărirea conștiinței naționale în aceste teritorii erau menite să pregătească unirea tuturor românilor, să întărească simțul de comunitate, să dea forță și credință în viitor.

²⁷ Dimitre Onciul, *Introducere despre noțiunea și caracterul istoriei în general...*, p. 191.

²⁸ *Ibidem*.

mai puternici au intervenit spre a împiedica dezvoltarea naturală, dar fără a putea să desființeze unitatea națională formată în această unitate geografică.”²⁹

Un alt factor istoric este socotit *mediul etnic* înconjurător, în care un popor trăiește și se dezvoltă. În cazul statului român, Dimitre Onciul pune accentul pe legăturile politice și bisericești cu Peninsula Balcanică, mai întâi în epoca romană, apoi în cea bizantino-bulgară. Organizarea statului, biserica și cultura românească din epoca de formare a statului au fost influențate de Bizanț și această influență a supraviețuit și în secolele următoare³⁰.

Mai puțin s-a resimțit asupra statului român influența vecinilor unguri și poloni, cu toată suzeranitatea exercitată de ei asupra Principatelor Române. Cauza o vedea Dimitre Onciul în faptul că societatea românească ortodoxă se deosebea mai mult de cea catolică ungară și polonă decît de cea ortodoxă balcanică”³¹.

Al treilea factor istoric important este *calitatea rasei*, înțeleasă de Dimitre Onciul ca popor. Vitejia pe cîmpul de luptă și înțelepciunea politică au făcut ca Principatele Române, spre deosebire de popoarele vecine, să-ți mențină în decursul secolelor individualitatea de stat³².

Un al patrulea factor istoric important este *acțiunea personalităților istorice*. „În toate timpurile — arăta Dimitre Onciul — din complexul multiplu de cauze și efecte istorice se înalță, ca munții giganti deasupra cîmpiilor, marile personalități istorice, prin acțiunea lor hotărîtoare din viața popoarelor. Orișicum însă, meritul rasei este de a fi produs din sine sau de a fi identificat cu sine asemenea personalități”³³. Acestui din urmă factor Dimitre Onciul i-a acordat în special atenție. „Și dacă — li se adresa el studenților în deschiderea cursului din 1905 — nu vom putea pătrunde în tainele trecutului, ne vom alege cel puțin cu lumina ce acele personalități o reflectează asupra prezentului, pe care a-l înțelege spre a-l ști cultiva este problema cea din urmă și tot rostul istoriei”³⁴.

VI. În cadrul preocupărilor de metodologie a istoriei, Dimitre Onciul s-a oprit deseori asupra naturii izvoarelor istorice, a valorilor, propunînd clasificări ale surselor istorice ce-și păstrează actualitatea. La numai un an de la apariția, în 1898, a manualului realizat de Ch. Langlois et Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, pe care H.I. Marrou avea să-l aprecieze ca „un manual perfect de istorie pozitivistă”, Dimitre Onciul își deschidea cursul de istoria românilor cu prelegerea *Periodizarea istoriei românilor și despre izvoarele istoriei*³⁵. Era prima prezentare sistematică în istorio-

²⁹ Dimitrie Onciul, *Factorii istorici ai formării și dezvoltării statului român. Prelegere de deschidere a cursului de istoria românilor*, noiembrie 1905, în Dimitre Onciul, *Studii de istorie*, p. 227.

³⁰ *Ibidem*, p. 229.

³¹ *Ibidem*, p. 230.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 227.

³⁴ *Ibidem*, p. 231. Problema *factorilor istorici* în dezvoltarea statelor se regăsește, căpătînd alte orizonturi, la N. Iorga, sub denumirea de *permanențele istoriei*. Cu acest titlu, N. Iorga a ținut o celebră comunicare la Congresul internațional de științe istorice de la Zürich, din septembrie 1938. După cum se știe, N. Iorga socotea ca *permanențe ale istoriei*: *pămîntul* (mediul natural) *rasa și ideea*, starea de spirit (N. Iorga, *Permanențele istoriei în Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 237—255).

³⁵ Dimitre Onciul, *Studii de istorie*, p. 192—201.

grafia românească a travaliului istoricului în căutarea, sistematizarea și folosirea documentației în tratarea unor teme date.

În privința izvoarelor istorice cu ajutorul cărora se poate reconstitui evoluția societății sub toate aspectele ei, Dimitre Onciul deosebea două categorii: *resturi* și *tradiții*. Prin *resturi* se înțelege tot ceea ce s-a păstrat de la un eveniment sau fapt istoric, iar prin *tradiție* ceea ce s-a transmis imediat de la eveniment. *Resturile* sînt, la rîndul lor, de două feluri: 1. *resturi propriu-zise*, care s-au păstrat fără intenția de a lăsa pentru posteritate amintirea faptului sau evenimentului istoric. Intră în această categorie resturi de corpuri omenești, limba, obiceiurile, instituțiile, produse ale activității materiale și spirituale (unelte, arme, monede, edificii, produse ale științelor și artelor, acte oficiale etc.), păstrate dintr-o perioadă istorică și care au slujit oamenilor în perioada istorică dată; *resturi monumentale: inscripții, monumente, documente*. Acestea sînt izvoare istorice numai în măsura în care au legătură directă cu evenimentul sau faptul istoric la care se referă.

Tradiția istorică poate fi: *plastică, orală, scrisă*. *Tradiția plastică* reprezintă persoane și evenimente istorice prin pictură, sculptură sau prin altă reprezentare plastică, monede, medalii sau alte obiecte. *Tradiția orală* cuprinde mituri, legende, narațiuni, anecdote și cîntece cu conținut istoric. *Tradiția scrisă* cuprinde inscripții cu un conținut istoric, pomelnice, genealogii, anale, cronici, biografii, memorii și expuneri istorice.

Clasificarea izvoarelor istorice în *resturi* și *tradiții* nu trebuie văzută rigid. *Resturile* pot trece în sfera *tradițiilor*, cînd ele conțin o transmitere imediată despre evenimentul sau faptul istoric dat; tot așa și *tradiția* ca produs al timpului în care a fost creată intră în sfera resturilor. Această dublă natură a izvoarelor istorice, de *resturi* și *tradiții*, trebuie avută în vedere în procesul de reconstituire obiectivă a realității istorice.

În fața unui izvor istoric este important să știm dacă el poate sluji ca *rest* sau ca *tradiție*. Această distincție a izvoarelor istorice este de cea mai mare importanță pentru aprecierea lor critică, pentru stabilirea valorii lor.

Cu privire la aprecierea izvoarelor istorice se ridică în mod firesc întrebarea: care din izvoare sînt mai prețioase în demersul pe care-l face istoricul pentru reconstituirea faptelor, a fenomenelor și proceselor istorice? În general vorbind, orice izvor istoric este prețios; el este însă cu atît mai prețios cu cît ne va înlesni mai mult și mai sigur cunoașterea istorică. În acest sens, confruntarea informației lor este o necesitate. Dacă, de pildă, nu ar exista alte izvoare istorice, ci numai resturi și nici o *tradiție*, reconstituirea istorică, expunerea istoriei ar fi aproape imposibilă. „Popoarele fără tradiție — scrie Dimitre Onciul — n-au istorie”³⁶. Rezultă că tradiția are o deosebită importanță pentru cunoașterea istoriei, mai ales *tradiția scrisă*. Povestirea faptelor memorabile și glorificarea eroilor, transmise din generație în generație cu scopul educației patriotice este începutul istoriei și constituie fondul ei primordial. *Tradiția istorică* singură nu poate conduce nici ea la adevărata cunoaștere istorică. „Fie prin concepții greșite, fie prin transmiterea alterată, cu sau fără tendință, tradiția totdeauna e mai mult sau mai puțin defectuoasă și nesigură. Ea trebuie deci verificată și completată cu ajutorul resturilor”³⁷.

³⁶ Ibidem, p. 200.

³⁷ Ibidem.

Din categoria izvoarelor care formează tradiția, cele ale tradiției scrise sînt deosebit de importante; ele constituie baza istoriografiei. Pentru istoria națională, tradiția indigenă este considerată fundamentală; în cadrul ei *analele* și *cronicile* sînt izvoarele ce definesc începuturile istoriografiei naționale.³⁸

VII. Dimitre Onciul, ca toți marii istorici, a înțeles că progresul în cercetarea istoriei nu este posibil fără lărgirea bazei documentare și perfecționarea metodelor de utilizare a ei. Procesul istoric creator constă în sporirea ansamblului izvoarelor folosite. El presupune trei serii de operații: 1. descoperirea unor noi categorii de izvoare, care să-i aducă istoricului informațiile de care are nevoie; 2. căutarea de către istoric a acelor izvoare de care are mai multă nevoie în investigația întreprinsă; 3. interpretarea critică a acestor izvoare.

Mecanismul investigației izvoarelor istorice este declanșat de întrebările pe care și le pune istoricul, întrebări care joacă rolul de verigă între istoric și izvoarele documentare, verigă definitorie pentru nivelul științei istorice dintr-o anumită țară și pentru direcția spre care este îndreptată cercetarea istorică. Istoria presupune, prin urmare, fapte, dar și inteligență vie, suplă, ingenioasă, perspicace din partea istoricului, capabil să pună faptele în valoare.

Elementul primordial în cercetarea istorică este modul în care se selectează problemele și felul în care se pun problemele de cercetat. Întrebările puse cît mai inteligent de către istoric trecutului au un rol însemnat în constituirea structurilor informaționale și ierarhizarea factorilor determinanți ai faptelor, fenomenelor sau proceselor istorice.

Metodologiei contemporane a istoriei — obiect de aprinse dezbateri în congresele internaționale de științe istorice — îi este proprie tendința spre interdisciplinaritate, pe de o parte, și tendința spre cuantificare și spre metoda elaborării unor modele, pe de alta. Căutările de noi căi și metode de investigație a informației documentare, care se rectifică și se îmbogățesc permanent, urmăresc descoperirea straturilor adînci ale realității istorice, de unde rezultă regularități, tendințe, procese, legături între elementele realității, între forțele care îi activează pe oameni.

VIII. Meritele lui Dimitre Onciul în problemele de metodologia istoriei constau nu atît în valoarea teoreticianului implicat, ca, de pildă, A.D. Xenopol, în marile dezbateri de idei pe plan internațional, cît mai ales în valoarea profesorului de excepție, care a știut să introducă ultimul cuvînt în materie în școala istorică românească, pe care el, în mare măsură, a creat-o și care i-a purtat numele — „Școala Onciul”. A fost puțin, a fost mult? Judecînd prin ceea ce a dat istoriografiei românești, „Școala Onciul”, în care s-au format un Alexandru Lapedatu, Nicolae Dobrescu, Vasile Pârvan, Ilie Minea, C.C. Giurescu. P. P. Panaitescu — pentru a aminti numai cîțiva dintre elevii săi — considerăm că Dimitre Onciul a făcut și în privința metodologiei istoriei enorm.

³⁸ *Ibidem*, p. 201.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Date privind situația românilor și a altor creștini din Dobrogea, în ajunul și în timpul războiului pentru independență

TUDOR MATEESCU

În ultimii ani ai stăpînirii otomane, românii din Dobrogea, elementul etnic autohton și cel mai numeros al provinciei, au cunoscut împrejurări grele, determinate de situația generală a Imperiului otoman, pe care le-au putut depăși numai cu multe suferințe și jertfe. Impozitele au înregistrat o continuă mărire, îndeosebi dările pe produsele vegetale și animale, numite *üşür* și, respectiv, *beylik*¹. Cum aceste impozite erau de regulă arendate unor particulari, perceperea lor era însoțită totdeauna de abuzuri și violențe, la care participau și reprezentanții administrației². S-a adăugat, tocmai atunci, o secetă grea care a lovit Dobrogea doi ani la rînd, în 1874 și 1875³.

Deosebit de împovăraătoare era starea de inferioritate în care se afla populația creștină, căreia i se aplica un tratament discriminatoriu în toate domeniile vieții sociale, nepermițîndu-i-se, în același timp, să apeleze la organele judiciare⁴. Această situație a fost agravată de colonizarea, după războiul Crimeii, pe tot cuprinsul provinciei, a unor noi elemente musulmane: tătari crimeieni și cerchezi din Caucazul de nord. Ultimii, aduși în Dobrogea în anii 1860—1864⁵, au constituit o adevărată calamitate pentru locuitorii creștini. Noii veniți au pus stăpînire pe pămînturile cele mai bune ale autohtonilor, care, în plus, au fost obligați să le asigure hrană și să le construiască locuințe⁶. Nenorocirile cele mai mari s-au datorat însă jafurilor și masacrelor săvîrșite de cerchezi, încă de la venirea lor în Dobrogea, asupra populației creștine⁷.

Teroarea exercitată de aceste bande și, în general, suferințele la care erau supuși românii dobrogeni, dar și alți creștini, s-au intensificat în ajunul

¹ Vezi caracterizarea pe care o face Ion Ionescu de la Brad, la 1850, acestor dări (Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1874*, București, 1943, p. 113—114). Cf. Tudor Mateescu, *Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVII (1991), vol. LII, nr. 3, p. 344—350.

² Veselin Trajkov, *L'insurrection d'Avril 1876 en Bulgarie et les peuples balkaniques*, în „Etudes balkaniques”, XII, Sofia, 1976, nr. 1, p. 16.

³ Ibidem, vezi și N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei (aprilie 1877 — noiembrie 1878)*, în „Revista Arhivelor”, V (1962), nr. 1, p. 164.

⁴ Veselin Trajkov, *op. cit.*, p. 16.

⁵ Marc Pinson, *Ottoman colonization of the Circassians in Rumili after the Crimean War*, în „Etudes balkaniques”, VIII (1972), nr. 3, p. 71—72.

⁶ Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la „Situația județului Tulcea” în anul 1879*, în „Peuce”, IV (1973—1975), Tulcea, 1975/, p. 285.

⁷ N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei*..., p. 164; Marc Pinson, *op. cit.*, p. 79—82.

izbucnirii războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Odată cu declanșarea insurecției bulgare din aprilie 1876, autoritățile otomane din Dobrogea au luat măsuri pentru preîntâmpinarea unei răscoale a creștinilor din această provincie. În mai același an, reprezentantul României la Tulcea⁸ raporta că guvernatorul de acolo „a dat ordin la toți circasienii a se ține gata la orice chemare în contra creștinilor ce se vor răscula și pentru care, se zice, că s-ar fi distribuit în secret și armele necesare”. Din satele învecinate au fost aduși 300 de cerchezi înarmați, care au fost așezați la marginea orașului, iar în interior a fost creat un corp de voluntari musulmani, de asemenea înarmați, guvernatorul declarând „că scopul nu este de a se turbura liniștea locuitorilor, ci numai pentru pază”. Totodată, din garnizoana Tulcei au fost trimise trupe la Isaccea, Măcin și Hirșova⁹. În iulie, viceconsulul Franței la Tulcea consemna și el faptul că autoritățile otomane înarmau pe locuitorii musulmani ai provinciei, incitându-i împotriva creștinilor¹⁰. Distribuirea armelor și a munițiilor s-a făcut la Măcin, unde au fost adunați mahomedanii care nu izbutiseră să și le procure pe cale particulară¹¹.

În cursul anului 1876, noi trupe și vase de război otomane au fost aduse în Dobrogea¹². În decembrie erau debarcate la Constanța mai multe unități de infanterie, sub comanda lui Azi Riza-Pașa, care devine comandant șef al armatei otomane a provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră. Ele au fost trimise apoi la Tulcea, Măcin, Isaccea și Babadag. Curînd urma să vină și artileria pe uscat¹³. Paralel, s-a trecut la construirea de fortificații, așa numitele „tăblii”¹⁴.

Încă înainte de izbucnirea războiului, bandele înarmate, formate mai ales din cerchezi și bașibuzuci (trupe neregulate turcești) au intensificat jafurile și atacurile asupra populației creștine. La 24 iunie 1878, au fost omorîți de turci, în apropiere de Măcin, 5 ciobani din România cu turmele a doi negustori din Brăila. Victimele au fost legate de miini și de picioare și apoi înjunghiate cu iatagane. Lingă satul Cerna au fost găsite la fel cadavrele a doi inși, evident, tot creștini, ciopîrțite și agățate în copaci¹⁵. La Constanța, întîmplarea a făcut ca un creștin să ucidă un turc. Ca la un semnal, grupuri de musulmani înarmați au început să cutureie străzile orașului cu strigătul „Keşleşim gâvurlarin başkarini!” („Să tăiem capetele ghiaurilor!”). Locuitorii creștini au scăpat cu viață numai datorită intervenției consulilor și măsurilor energice ale caimacamului¹⁶.

În părțile de nord ale Dobrogei acționau trupele neregulate conduse de Ahmed Aga, un fanatic singeros, care avea ca ajutoare doi „tilhari groaz-

⁸ Această funcție a fost înființată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza în anul 1860 „pentru înlesnirea circulației românilor și înflorirea comerțului”. (Arhiva M.A.F., vol. 298, f. 3-4).

⁹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea a II-a, București, 1954, p. 149.

¹⁰ N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei...*, p. 164.

¹¹ Idem, *România și problema orientală (1875—1878)*, în „Revista română de studii internaționale”, IV (1970), nr. 2(8), p. 87.

¹² *Documente...* Războiul pentru independență, vol. I, partea a II-a, p. 219, 221, 229; *ibidem*, vol. II, București, 1952, p. 162.

¹³ N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei...*, p. 165.

¹⁴ *Ibidem*, *Vezi și Documente...* Războiul pentru independență, vol. II, p. 162.

¹⁵ N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei...*, p. 165.

¹⁶ M. D. Ionescu [Dobrogeanu], *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 354.

nici", Kara Mustafa și Hadji Aga, ultimul fiind un negru. Acești doi *bin bași* improvizați au terorizat timp de zece ani populația creștină, săvârșind „crimele cele mai atroce”¹⁷. După intrarea trupelor ruse în Dobrogea, în 1877, cei doi tilhari au fost prinși și duși la Tulcea, unde ostașii ruși au fost nevoiți să-i apere de furia creștinilor care voiau să-i linșeze. Totuși un român („mocan”) reușește să ajungă la Kara Mustafa și să-i smulgă cu dinții o bucată din barbă și din pielea obrazului. Admonestat de un ostaș rus pentru faptul de a fi agresat „un soldat prizonier”, mocanul a strigat exasperat: „Dar acesta nu este deloc un soldat, este un monstru... după ce a intrat în casa mea, în fruntea unei cete de mizerabili ca și el, m-a legat la zid, și, sub ochii mei, mi-a necinstit soția și fiica, un copil de 12 ani, care se tira în genunchi, implorându-l pe acest bandit, a cărui inimă este mai tare ca o piatră”¹⁸.

Încă înainte de declanșarea războiului, Said Pașa, guvernatorul sand-jacului Tulcea, a primit ordinul ca, la primul semnal, să realizeze un gol în fața armatei ruse, să incendieze sau să distrugă tot ce putea servi inamicului. Mai mult decât atât, i se poruncise să evacueze cu forța toată populația nemusulmană la sud, până dincolo de Valul lui Traian. Deși aceste ordine nu au fost făcute publice, zvonul lor s-a răspândit repede printre locuitorii musulmani, iar cerchezii și bașibuzucii a trecut la acțiune¹⁹. A urmat, îndeosebi între 1 și 15 mai 1877, un șir de fărâdelegi: jafuri, violuri, masacre și incendii. Au fost profanate și prădate principalele biserici, cum au fost cele din Ieni-chioi, Congaz, Hangiarchioi și Hagilar, la ultima altarul fiind supus „cele mai infame profanări”²⁰.

După retragere, cerchezii și bașibuzucii și-au continuat jafurile spre sud. La Casapchioi și Caranasuf au masacrat și au distrus totul. În urma lor, creștinii rămăseseră fără măcar un bou sau o vacă²¹. De asemenea, la Cernavoda, la apropierea trupelor ruse, cerchezii au masacrat populația și au prădat orașul. Trei nave grecești au reușit să salveze totuși 500 de locuitori, răniți, femei, copii — și să se ascundă în baltă, unde au stat două zile. Unii cerchezi veniți de la Tulcea au fost înfrinți la Babadag de către cazacii colonelului Ismailov. Ei s-au retras la Gargalic, unde au reinceput masacrele, femeile și copiii s-au putut salva de la moarte numai ascunzându-se în stufăriș²².

La Constanța, unii dintre locuitorii creștini au scăpat cu viață imbarcându-se pe corveta engleză „The Rapid”, care s-a deplasat în largul mării²³. Un merit deosebit l-a avut căpitanul portului, Nicolae Macri, care a salvat aproape 300 de persoane²⁴. Curînd, cerchezii săvârșesc noi masacre la Sabla, Caverna și mai ales la Mangalia, locuitorii fiind nevoiți să fugă în masă, părăsindu-și căminele²⁵.

¹⁷ Alfred de Castron, *Voyage dans la Dobroudcha. La verite sur les hommes et les choses*, Bucarest, 1878, p. 13.

¹⁸ *Ibidem*, p. 36—37.

¹⁹ *Ibidem*, p. 13.

²⁰ *Ibidem*, p. 16.

²¹ *Ibidem*, p. 36.

²² *Ibidem*, p. 38.

²³ *Ibidem*, p. 38—39.

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 39—40.

În ianuarie 1877, patru români din Dobrogea fugeau la stînga Dunării, în județul Ialomița, declarînd că nu mai puteau „suferi jafurile” și cerînd îngăduința, de a se stabili în România²⁶. Alt dobrogean, Stan Gheorghe Găman, a trecut de asemenea în județul Ialomița, la începutul lunii martie, arătînd că fugise „din cauza barbariei turcilor”²⁷. La 21 martie, căpitanul portului Galați raporta la București următoarele: „Astăzi, au venit în port locuitori de prin satele din partea dreaptă, au arătat că părăsesc satele în număr mare, amenințați de cerchezi, scoborîndu-se locuitorii la satul Pisica, pe malul Dunării, a trece dincoace, în oraș”²⁸. Tot la Galați, treceau, la 18 aprilie, 5 persoane din satul dobrogean Azacław, fugite de teama cerchezilor, care amenințau cu jefuirea și incendierea localității²⁹. În aceeași zi, a început emigrarea peste Dunăre și a locuitorilor creștini de la Măcin, în majoritate români, mai întîi femei și copii, bărbați rămînînd încă pe loc³⁰. La 4 aprilie, prefectul județului Ialomița raporta că „mai multe familii creștine” din satul dobrogean Rasova („Rasohata”) au trecut pe moșia Dudești, „nemaiputînd îndura cruzimile turcilor”³¹.

În legătură cu situația românilor din acest oraș este revelator un raport din 26 aprilie 1877 al prefectului județului Brăila: „De la 16 aprilie, masacrul început peste Dunăre, la Măcin, de către turci asupra locuitorilor bulgari s-a întîns astăzi și asupra familiilor române avînd reședința lor în acest oraș. Acești nenorociți, ale căror vite, unelte, averi (tot ce posedau) au fost hrăpîte într-un mod barbar, vîzîndu-se în urmă amenințați de un măcel apropiat al copiilor și familiei lor și chiar în propria lor viață, au fugit, trecînd Dunărea cu rizicul vieții lor, care cum au putut, unii singuri, alții însoțiți de ai săi, și au venit să ne ceară ajutor”. În final, prefectul atrăgea atenția „asupra acestor emigrațiuni anevoioase care pun în pericol viața a atîtor români și asupra soartei ce așteaptă pe aceia carii n-au găsit mijlocul d-a se sustrage cruzimii hoardelor turcești”³².

Tot în luna aprilie s-au refugiat în județul Brăila trei familii din satul dobrogean Pecineaga, plus încă trei tineri necăsătoriți, pribegiți din cauza jafurilor săvîrșite de cerchezi, bașibuzuci și tătari. Ei arătau că în satele ținutului Măcin „s-au întîmplat cruzimi”, fiind tăiați doi creștini, iar „vite cornate și cai s-au furat foarte multe”³³. Alte familii au trecut la satul Gropeni, declarînd că „vitele ce au avut li s-au luat toate de către cerchezi și bașibuzuci și le-au dus în intrul Turchii”³⁴.

Într-adevăr, jafurile acestor bande aveau ca obiect, în primul rînd, vitele de tot felul ale populației creștine³⁵. După izbucnirea războiului, guvernul otoman a ordonat evacuarea din Dobrogea a unui număr de 30 000 de cai și 100 000 de capete de vite, care urmau să fie aduse la Sumla pentru

²⁶ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia administrativă, dosar 67/1877, f. 1, 3.

²⁷ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830 – 1877)*, București, 1975, p. 292.

²⁸ *Documente... Răzoiul pentru independență*, vol. II, p. 85.

²⁹ *Ibidem*, p. 275.

³⁰ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 293.

³¹ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia administrativă, dosar 213/1876, f. 422. Vezi și *Tezaur de documente ialomițene, (1392–1944)*, vol. I, București, 1991, p. 230.

³² Arh. St. Buc., fond M.A.I. Divizia administrativă, dosar 67/1877, f. 9.

³³ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 294.

³⁴ *Ibidem*, p. 295.

³⁵ N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei...*, p. 164 – 165.

a nu cădea în mâinile trupelor inamice³⁶. Este de la sine înțeles că cea mai mare parte a acestor animale aparținea locuitorilor creștini ai provinciei. Totodată, cancelaria sultanului își exprima nemulțumirea că, după declanșarea războiului, mulți dintre creștinii din Dobrogea își trecuseră în România, chiar cu permisiunea autorităților, surplusul proviziilor din anul precedent, vinzându-l acolo. Se dădeau dispoziții ca proviziile rămase și îndeosebi cerealele să fie expediate de îndată, de asemenea la Sumla, pentru a nu fi capturate de inamic³⁷.

Unor localități din Dobrogea li s-a pregătit atunci o soartă de-a dreptul tragică. La 20 aprilie 1877 Mihail Kogălniceanu era informat că orașul Tulcea, potrivit hotărârii luate de guvernatorul de acolo, ca și unele sate din apropiere, urmau să fie „incendiate și locuitorii dați pe mâna cerchezilor”³⁸. Peste 7 zile, reprezentantul României în acest oraș raporta că într-adevăr, guvernatorul sandjacului Tulcea, Said Pașa, un „om fanatic”, dăduse ordin ca, îndată ce populația musulmană ar fi părăsit localitatea, aceasta să fie prădată și incendiată de către bașibuzuci și cerchezi, pentru ca inamicul „să nu mai găsească nici produse, nici loc de adăpost”. Orașul a fost cuprins atunci de „o panică teribilă” oferind un tablou impresionant: „Femeile cu copii plîngeau pe stradă, desperate și transportînd bagajurile lor fără a ști unde le duc. Tot tirgul închis, comercianții ocupîndu-se a deserta magazii de mărfuri în corăbii și pivnițe”³⁹. La intervenția consulilor din oraș și mai ales a celui francez⁴⁰, ca și a episcopului Nichifor, locțiitorul titularului Arhiepiscopiei Tulcei, pe lângă guvernul sultanului, această hotărâre barbară nu a mai fost aplicată⁴¹. Cel mai important centru urban din vremea aceea al Dobrogei, deși a avut mult de suferit de pe urma jafurilor, a fost salvat totuși de la distrugerea totală⁴².

O soartă similară urma să aibă și marele sat românesc Topalu. Căpitănușul grănicerilor turci din localitate, aruncînd învinuirea asupra a 18 săteni că ar fi înlesnit trecerea trupelor ruse de dincolo de Dunăre, i-a arestat și i-a dus la Hîrșova, unde urmau să fie anchetați. Peste o sută de care tătărăști și peste 100 de cerchezi călări au înconjurat satul Topalu, pregătiți să-i jefuiască și să-i măcelărească pe locuitori. Prada ar fi fost de peste 1000 de cai, 2000 de vite cornute mari și 6000 de oi, afară de multe alte bunuri. Satul a fost salvat însă prin intervenția energică a lui Nicolae Tîrcă, un mocan fruntaș stabilit la Hîrșova, care a izbutit să demonstreze nevinovăția celor 18 arestați⁴³.

Bătrînul mocan Ion Cojocariu relatează că, tinăr fiind cu oile în Dobrogea, la 1877, cerchezii și tătarii care se retrăgeau din fața trupelor ruse îi jefuiau de toate bunurile pe păstorii transilvăneni pe unii lăsîndu-i doar în cămașă. Cerchezii ajunseseră cu prădăciunile pînă la Dunăre, la Rasova⁴⁴. Ducîndu-se

³⁶ *Ibidem*, p. 166.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Documente...* Războiul pentru independență, vol. II, p. 309.

³⁹ *Ibidem*, p. 435–436.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 336; *ibidem*, vol. IV, București, 1953, p. 373.

⁴¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 373. Vezi și Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 20; Brutus Cotoz, Dobrogea în preajma războiului de neațîrnare în „Analele Dobrogei”, IX (1928), nr. 2, p. 334.

⁴² *Documente...* Războiul pentru independență, vol. IV, p. 372–373.

⁴³ Ioan Georgescu, *Din trecutul românesc al Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, XIII–XIV (1932–1933), p. 50–52.

⁴⁴ Cerchezii au săvîrșit atunci prădăciuni și la stînga Dunării, îndeosebi în județul Ialomița (*Tezaur de documente ialomițene...*, p. 230–232).

cu oile spre Constanța, cu greu a putut să le salveze, mituind niște ostași otomani, deoarece bașibuzucii voiau să i le ia cu sila. În satul Anadolchioi (azi cartier al Constanței) a fost însă pe punctul de a le pierde, ieșindu-i acolo în cale, „vreo 500 de cerchezi și tătari înarmați”, care jefuiseră localitățile creștine din zonă „de tot ce găsiseră prin ele”. Urma ca și orașul Constanța să fie prădat și pustiit, dar a fost salvat „mulțumită negustorilor, care au ajuns la tocmeală și invoială cu comandantul turc”⁴⁵.

Au fost însă alte localități care n-au putut scăpa de prădăciuni și distrugerii. Astfel, orașul Mangalia, pe timpul cit a durat războiul, a fost devastat și ars de trei ori de către bașibuzuci, fiind, în final, redus la o grămadă de ruine⁴⁶. Numeroase sate au fost distruse aproape complet, iar populația lor decimată sau împrăștiată⁴⁷. Solul Dobrogei a rămas multă vreme după aceea împinzit de ruine și cimitire părăsite⁴⁸.

Jafurile cerchezilor și bașibuzucilor au continuat pe toată durata războiului, îndeosebi în locurile în care trupele ruse nu au putut pătrunde înainte de încheierea armistițiului. În înaintarea lor și în recunoașterile pe care le făceau în interiorul Dobrogei, ostașii ruși întâlneau adesea bande de bașibuzuci și cerchezi prădind și măcelărind populația creștină⁴⁹. În iunie 1877, cerchezii au ocupat aproape toate așezările din Delta Dunării, răspinzind și acolo teroarea⁵⁰. În iulie, chiar trupe regulate otomane de la Silistra au participat la aceste jafuri, venind după pradă în satele românești Mîrleanu, Cuzgun și Rasova⁵¹. La Mîrleanu apoi, în ziua de 27 august, cerchezii au ucis 17 persoane, în majoritate femei, și, totodată, au rănit și torturat un număr și mai mare⁵².

În această situație, singura salvare a celor năpăstuiți era fuga la stînga Dunării. Din ianuarie 1877 și pînă în toamna aceluiași an, s-au refugiat în România mai multe sute de familii românești din satele Pecineaga⁵³, Satu Nou (cazaua Măcin)⁵⁴, Coslugea⁵⁵, Mîrleanu⁵⁶, Rasova⁵⁷, Vlahchioi⁵⁸, Cochirleni⁵⁹, Ostrov (cazaua Hîrșova)⁶⁰, Pisica⁶¹, Azacîlau⁶², Topalu⁶³ și multe altele,

⁴⁵ Ax. Banciu, *Roiri săliștene*, în „Transilvania”, LXXV, Sibiu, 1944, nr. 4–5, p. 321–323.

⁴⁶ M. D. Ionescu Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 465.

⁴⁷ V. Mihoarea, *Cîteva date privitoare la situația fărânimii din Dobrogea în 1878*, în „Studii. Revistă de istorie”, X (1957), nr. 3, p. 204.

⁴⁸ Tudor Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene în actele „Comisiunii de parcelare a Dobrogei”*, în „Revista Arhivelor”, X (1967), nr. 2, p. 241–250.

⁴⁹ M. D. Ionescu Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 619, 622–623.

⁵⁰ *Documente... Războiul pentru independență*, vol. III, București, 1953, p. 690.

⁵¹ M. D. Ionescu Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 622.

⁵² Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 297.

⁵³ *Ibidem*, p. 294.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 295.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 296.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 297–298.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 298.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Documente... Războiul pentru independență*, vol. V, București, 1953, p. 11.

⁶⁰ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 52.

⁶¹ *Documente... Războiul pentru independență*, vol. II, p. 85.

⁶² *Ibidem*, p. 275.

⁶³ *Ibidem*, vol. V, p. 574.

ca și din orașele Măcin⁶⁴, Sulina⁶⁵ și Medgidia⁶⁶. În octombrie, au trecut în județul Ialomița, într-o singură zi, 100 de familii de români din Olțina, Prîjoia și Satu Nou (cazaua Silistra), fiind adăpostite provizoriu în satele Socariciu, Jegălia și Dichiseni⁶⁷.

După plecare, gospodăriile acestor băjenari erau jefuite în mod sistematic de către bașibuzuci, cerchezi și tătari⁶⁸. Cînd nu mai răminea nimic de luat, „stricau casele, ușile și ferestrele”, lăsînd satele „într-o stare deplorabilă”⁶⁹. De aceea, în momentul reintegrării Dobrogei la România, cele mai multe dintre așezările rurale ale provinciei ofereau un tablou de-a dreptul dezolant.

Îată ce observații făceau în acest sens, în noiembrie 1878, unul dintre primii reprezentanți ai noii administrații românești: „Ultimul război a făcut nenorocirea întregii populațiuni și a așezat ruina în vatra fiecăruia... Mi-a fost dat să constat sate întregi, înainte înfloritoare, ne mai prezentînd actualmente decît cea mai jalnică priveriște”. Cele mai multe suferințe le avusese de îndurat populația românească⁷⁰.

Judecînd în perspectiva istoriei, putem considera că Mihail Kogălniceanu a avut o intuiție genială cînd declara, încă de la 20 iunie 1887, într-o telegramă către agentul nostru diplomatic de la Viena: „Am fi făcut mai bine să alegem gurile Dunării și Dobrogea drept cîmpul nostru de bătaie”⁷¹.

RÉSUMÉ

Avant la Guerre pour l'Indépendance (1877—1878) et surtout après son début, les roumains et les autres habitants chrétiens de la Dobroudja ont enduré des terribles peines provoqués par les bashi-bouzouks et les arcasciens qui ont commis des massacres et des pillages. Plusieurs localités ont été presque totalement dévastées. Pour sauver leur vie un grand nombre de chrétiens ont quitté leur maisons et se sont réfugiés en Roumanie.

PRECIS

Tu the eve of the Independence War (1877—1878) and especially after this conflict burst ont, Romanians and the other Christian inhabitants of Dobroudja had to endure terrible pains, mostly because the robberies and massacres committed by the Bashibazouka (irregular ottoman troops) and the Circassians. Many localities were then left almost deserted and in order to save their lives, numerous Christians left their homes and took refuge over the Danube, to Romania.

⁶⁴ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia administrativă, dosar 67/1877, f. 9. Vezi și Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 293.

⁶⁵ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 295.

⁶⁶ *Documente...* Războiul pentru independență, vol. IV, p. 578; vol. V, p. 36.

⁶⁷ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia administrativă, dosar 67/1877, f. 19. Vezi și *Documente...* Războiul pentru independență, vol. VII, București, 1954, p. 227.

⁶⁸ *Documente...* Războiul pentru independență, vol. IV, pl. 373. Vezi și Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 52.

⁶⁹ *Documente...* Războiul pentru independență, vol. IV, p. 373.

⁷⁰ V. Mihoarea, *op. cit.*, p. 204.

⁷¹ *Independența României. Documente* vol. I, București, 1977, p. 139.

Activitatea ligii pentru unitatea culturală a românilor în perioada 1901–1915

TIBERIU TĂNASE

Liga pentru unitatea culturală a românilor, înființată la 25 ianuarie 1891¹, a jucat un rol important, dinamic și mobilizator în dezvoltarea conștiinței naționale a poporului român. Timp de aproape 30 de ani, avînd la bază sprijinul larg al maselor populare din toate teritoriile românești și întreținînd legături strînse cu organizațiile studențești și cu mișcarea muncitorească, Liga a desfășurat o intensă activitate pe ambele versante ale Carpaților, precum și în numeroase metropole ale Europei. În primii ani de la întemeierea sa Liga nu a inclus în mod expres în programul său înfăptuirea unității politice a românilor, propunîndu-și numai să militeze pentru propagarea culturii românești în toate provinciile românești, să cultive cunoștința unității și solidarității naționale. Acest lucru reiese și din articolul al doilea al statutelor Ligii: „Scopul acestei societăți e de a întreține continuă vie, pe baza culturii naționale, conștiința de solidaritate în întregul neam românesc”².

Secțiunile locale ale Ligii³ au mărturisit în numeroase ocazii, fără rețențe faptul că Liga culturală nu urmărea numai răspîndirea culturii naționale, sprijinirea școlilor și a altor instituții românești ci dorea afirmarea idealului național al românilor, prezent în chiar unul din însemnele importante ale secțiunilor: „drapelul tricolor — purtînd pe partea albastră inscripția „Unitatea face tăria”⁴.

Inițiind desfășurarea unei ample activități culturale, societatea și-a propus să facă temeinic cunoscut tuturor românilor trecutul lor istoric, comunitatea originii daco-romane, unitatea și continuitatea românilor, identitatea tradițiilor, obiceiurilor și a aspirațiilor tuturor, deci să dezvolte conștiința națională ca element hotărîtor în lupta pentru înfăptuirea unității politice statale. Mijloacele prin care Liga încerca să înfăptuiască ceea ce își propusese încă de la înființare sînt clar expuse în articolul al treilea al statutelor Ligii⁵.

1. Sprijinirea prin presă, prin conferințe și întruniri a scopului societății „de a întreține continuă și vie, pe baza culturii naționale, a conștiinței de solidaritate în întregul neam românesc”. 2. Asigurarea și sprijinirea oricărei instituții de cultură națională. 3. Sprijinirea, tipărirea și răspîndirea oricăror scrieri de natură a înlesni ajungerea scopului societății. 4. Sărbătorirea datelor însemnate din trecutul României.

Așa cum reieșea și din articolul al treilea al statutelor Ligii, sărbătorirea datelor însemnate din trecutul României a constituit o latură importantă a activității acestei societăți, prilejuri cu care erau organizate manifestații cu caracter cultural-național, festivaluri artistice, seri literare, spectacole, concerte, concursuri și excursii.

¹ Arh. St. Buc., Filiala Arhivelor Statului municipiul București, fond Prefectura poliției capitalei, dosar 212/1908–1915, f. 4.

² Ibidem, f. 5.

³ Ibidem, f. 9.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, f. 4.

În vara anului 1904, Liga culturală, în colaborare cu Ministerul Instrucțiunii Publice, la inițiativa comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Punctul culminant al serbării s-a realizat prin pelerinajul organizat în zilele de 3 și 4 iulie la Mănăstirea Putna, locul de veșnică odihnă al viteazului voievod, la care au participat mii de țărani, intelectuali și studenți din toate provinciile istorice românești.

Mai multe note informative și rapoarte ale Prefecturii poliției capitalei⁶ informează adeseori pe larg despre amploarea festivităților organizate de Liga culturală. Astfel, la 8 noiembrie 1909 s-a organizat un pelerinaj la Mănăstirea Dealului, la care au participat numeroși patrioți din București, Tirgoviște, Pitești, Ploiești și sate din jur. Ideea unirii a fost subliniată de Nicolae Iorga printr-o cuvîntare intitulată „Învățăturile ce le dă Mihai Viteazul”.

O altă acțiune importantă a avut loc în sala Ateneului Român la 4 mai 1911, unde a fost organizată o serbare cultural-artistică în amintirea zilei de 3 mai 1848, serbarea începînd cu cîntecul „Pe-al nostru steag”⁷.

Marea întrunire din sala Dacia din ziua de 17 martie 1914, convocată de Liga culturală, secția București, se încheia cu parcurgerea Căii Victoriei, „într-o adevărată mobilizare a sufletelor române” — se arată într-un raport⁸ al Prefecturii poliției capitalei din 17 martie 1914.

În același context se înscrie și manifestația din 28 mai 1915, din fața statuii lui Mihai Viteazul, unde s-a depus o coroană de flori ca semn al începutului luptei pentru înfăptuirea marelui ideal național. Cu acest prilej, Vasile Lucaciu arată: „Nici un popor nu are dreptul să impună altui popor limba și cultura sa națională. Toate popoarele au dreptul absolut de a trăi în toate relațiunile vieții publice și private cu limba și cultura lor națională”⁹.

În acest spirit al dreptului popoarelor la libertate și activitatea Ligii culturale se concentrează în mobilizarea maselor populare în scopul realizării idealului național al unirii, reflectat în mod deosebit de „Congresele Ligii”. Congresul extraordinar al Ligii¹⁰ din 14 decembrie 1914, desfășurat în sala ippler, a ales un nou comitet, cel mai prestigios dintre toate comitetele. Oînd alcătuit în egală măsură atît din mari oameni de cultură, cît și din străluciți bărbați politici: dr. Vasile Lucaciu (președinte), Barbu Ștefănescu Delavrancea (vicepreședinte), Nicolae Iorga (secretar), Octavian Goga, Ștefan Bogdan, George Rosetti (cenzori), Nicolae Filipescu, Take Ionescu, dr. C. Istrati (membri).

Cu acest prilej a fost schimbată și denumirea societății din Liga pentru funitatea culturală a românilor, în Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor. Această schimbare, cu profunde implicații în lupta pentru înfăptuirea unirii, este subliniată de Nicolae Filipescu, care, într-un discurs ținut la 15 februarie 1915, în sala Dacia; arăta: „Liga culturală și-a făcut datoria și a intrat într-o nouă fază — Liga pentru unitatea politică”¹¹.

Ideea realizării unității naționale statale este prezentă în toate discursurile membrilor Ligii culturale Vasile Lucaciu, președintele Ligii culturale-

⁶ Ibidem, f. 9 — 12.

⁷ Ibidem, f. 76.

⁸ Ibidem, f. 132.

⁹ Ibidem, f. 168.

¹⁰ Ibidem, f. 152.

¹¹ Ibidem, f. 156.

în cuvîntul său de deschidere a întrunirii din sala Dacia, din 15 februarie 1915, arăta: „Unirea românilor nimeni nu o poate opri și nimeni nu se poate opune la aceasta, că avem dreptul de a locui pe acele locuri <Transilvania> aceasta ne-o spune istoria, limba, portul și singele”¹².

Marele nostru istoric Nicolae Iorga, referindu-se la aceeași problemă, sublinia deplinele drepturi ale românilor de a realiza unirea: „Noi nu vrem cuceriri în dauna altora, venim în virtutea dreptului nostru vechi și nu cred să se găsească drepte revendicările noastre. Să ne despărțim în liniște strigînd Trăiască România Mare”¹³.

Cu această ocazie se adoptă Programul noului comitet al Ligii, care la punctul I cuprindea: „Singura politică externă pe care o parte îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc siliți a-și da viața în marginea monarhiei Austro-Ungare, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dinșii”¹⁴.

Prin programul și activitatea Ligii s-au făcut cunoscute lumii întregi năzuințele de unitate națională ale poporului român. Activitatea prodigioasă a acestei societăți cultural-patriotice, contribuția sa remarcabilă la lupta pentru desăvîrșirea unității de stat a României, ar fi fost de neconceput fără sprijinul maselor largi populare care activau sub stindardul ei, animate de înalte idealuri ale unității și libertății.

R É S U M É

A la fin du XIXème siècle et le commencement du XXème, la Ligue pour l'unité culturelle des roumains a joué un rôle très important dans le renforcement des liaisons entre les roumains de la Roumanie et ceux qui vivaient dans d'autres états. Cette société a commencé à militer pour l'unité nationale des roumains gagnant donc un caractère politique.

P R É C I S

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century a very important role in tightening the relationship between all the Romanians (both those of Romania and those of other states) was played by the Ligue for the Romanians' Cultural Unity. Soon after its foundation this society began to militate for the Romanians national unity, thus getting a political character.

¹² Ibidem, f. 158.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

Județul Ialomița în timpul ocupației străine (decembrie 1916—noiembrie 1918)

ALEXANDRU VLĂDĂREANU

În noaptea de 7 spre 8 decembrie 1916* trupele germane, bulgare și turcești au ocupat orașul Călărași, capitala județului Ialomița. Unitățile militare bulgare au stăpinit orașul pînă la 1 ianuarie 1917. La 31 decembrie 1916 se instalează oficial la Călărași administrația militară germană. La 6 ianuarie 1917 ia ființă Comandatura germană, instalînd în oraș două unități militare: una germană și una turcă, aceasta din urmă părăsind orașul la 20 aprilie 1917¹.

Pentru a exploata cît mai eficient și cît mai în scurt timp teritoriul țării, ocupanții germani au organizat un aparat economic și un sistem administrativ civil și militar, cu toate instituțiile necesare unei mașini de stors bogățiile României. Teritoriul ocupat a fost împărțit în patru zone militare. În prima zonă, cea a administrației militare, era cuprins și județul Ialomița².

Din decembrie 1916, după instalarea Statului Major Economic la București, teritoriul ocupat a fost împărțit, din punct de vedere economic, în cinci zone: Zona comandaturii București; Zona Pitești; Zona Craiova; Zona Ploiești și Zona Călărași, care avea în cuprinsul ei sudul județului Ilfov și județul Ialomița. Fiecare zonă era împărțită în comandaturi de district, Ialomița fiind repartizată Comandaturii germane. Comandaturile de district au fost divizate în comandaturi de etapă. În județul Ialomița comandaturile de etapă își aveau sediul în următoarele localități: Lehliu, Fetești, Urziceni, Călărași, Țândărei³.

Pe lângă fiecare comandatură județeană funcționa cite un „Oficiu principal economic”, iar pe lângă fiecare comandatură de etapă, cite un „Oficiu secundar economic”. Atribuțiile acestora erau: menținerea ordinei și disciplinei; asigurarea circulației pe drumurile rutiere și căi ferate; supravegherea granițelor; controlul populației civile și militare; exploatarea economică a zonei⁴.

Pentru expedierea rapidă a producției agricole și a materiilor prime, a fost creat un serviciu exterior care avea în subordine cercurile de încărcare. În prima fază au fost 24 de cercuri de încărcare. Văzîndu-se că exportul spre Germania merge greu, în iunie 1917 cercurile de încărcare sînt reorganizate, ajungîndu-se la 36 de cercuri de încărcare. În Ialomița au funcționat asemenea cercuri la Ciocănești, Pirlita (localitate azi dispărută), Urziceni, Fetești, Făcăeni (pentru zona Piușă Pietrii — Burdușani). S-au creat în țară

* Datele sînt în stil nou

¹ Pompei Gh. Samarian, *Orașul Călărași în timpul ocupației străine. 27 noiembrie 1916 -- 30 octombrie 1918*, București, 1919, p. 9—11.

² I.I. Georgianu, *România sub ocupație germană. Exploatarea economică a țării*, fasc. 2, București, 1920, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 6—11. Date referitoare la această situație se găsesc și la Arh. St. Slobozia, în următoarele fonduri: Pretura plășii Fetești; precum și la Arh. St. Călărași, în fondurile Pretura plășii Călărași și Pretura plășii Lehliu.

⁴ I.I. Georgianu, op. cit., fasc. 2, p. 9—10.

șapte centre pentru depozitarea produselor ce urmau să fie expediate în Germania. Un centru de expediere a funcționat și la Călărași, pe toată perioada ocupației germane⁵.

Poliția militară era subordonată direct guvernatorilor țării. Aparatul polițienesc român a fost subordonat poliției germane. Teritoriul țării a fost organizat astfel: Prefectura Poliției Capitalei, o centrală polițienească la București, circumscripții centrale la Craiova, Constanța, Ploiești, de aceasta ținând și județul Ialomița. În fiecare oraș capitală de județ s-au creat „oficiile polițienești”, funcționând unul și în Călărași, capitala județului Ialomița. În localitățile Slobozia și Urziceni au funcționat suboficii polițienești. Pentru controlul Dunării s-a înființat „Poliția Dunării”, cu sediul în orașul Corabia. În comune și sate s-a instalat poliția rurală germană, care făcea controale și percheziții, scotea pe țărani forțat la lucru și era subordonată organelor de poliție județene⁶.

Administrația militară germană a impus constituirea unui nou consiliu județean, în locul celui care se auto dizolvase, ca urmare a faptului că membrii săi se refugiaseră în Moldova. Acest nou consiliu era format din 10 membri, toți fiind numiți de Administrația militară germană. Consiliul era convocat de comandamentul districtului, de obicei doar pentru a aproba împrumuturi sau deschiderea unor credite pentru Administrația militară germană. În acești doi ani, consiliul a fost convocat de 7 ori. La 20 mai 1917, a fost convocat în prima sa ședință, „cînd a votat împrumutul forțat de 9 500 000 lei, din care s-a ridicat în primul an 2 530 000 lei, pentru care județul a fost obligat să plătească o dobîndă de lei 168 667 67, pe care a achitat-o în cursul exercițiului 1917/1918”. A mai fost convocat și în 7 aprilie 1918, tot pentru a aproba un împrumut de 15 000 000 lei⁷.

Ședințele consiliului județean, precum și cele ale consiliilor orașenești sau comunale se desfășurau sub amenințarea armelor, iar „cînd era vorba de votarea de împrumuturi, Komandantul districtului sau ajutorului său prezidau consiliul, iar la ușa de la intrare a consiliului județean erau postați soldați înarmați cu baionetele puse la arme sub comanda unui ofițer”, iar consilierii nu puteau spune decît „da”. După ce împrumutul era aprobat, Administrația militară germană îl folosea așa cum dorea, comunicînd consiliului județean doar că sumele au fost ridicate și că au fost cheltuite, iar județul trebuie să plătească ratele și dobînzile⁸.

Acest aparat de represiune, polițienesc, militar și economic a fost organizat cu minuțiozitate, încă înainte de ocupare, pentru secătuirea averilor țării noastre. În județul Ialomița, Administrația militară germană s-a preocupat în primul rînd de expedierea rapidă în Germania a producției agricole din anii 1915 și 1916, care era stocată în magazinele portuare, în silozuri și în hambarele populației, producție ce fusese blocată de război. Dar s-au preocupat și de pregătirea viitoarei recolte. Astfel că în județul Ialomița au fost

⁵ *Ibidem*, p. 10—11. Informații în acest sers se găsesc și în fondurile de la Arh. St. Slobozia și Arh. St. Călărași, menționate mai sus.

⁶ Arh. St. Slobozia, fond Revizoratul școlar al județului Ialomița, dosar 17/1918, f. 17; Arh. St. Călărași, fond Pretura plășii Lehliu, dosar 44/1914, f. 32. Vezi și I.I. Georgianu, op. cit., fasc. 2, București, 1920, p. 7—13.

⁷ *Administrația județului Ialomița în anul 1919. Expunere prezentată Consiliului general al județului Ialomița în ședința de la 15 octombrie 1919*, Călărași, 1919, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 4.

cultivate 114 993 ha cu grâu, 90118 ha cu porumb, 6352 ha cu secară, 28 792 ha cu orz, 37 784 ha cu ovăz, 28.538 ha cu mei, 6 709 ha cu răchită, 5 846 ha cu in, 20 ha cu cîneapă, 192 ha cu sfeclă de zahăr, 672 ha cu pepeni, 3 ha cu varză, 1 ha cu ceapă, 1 238 ha cu mac, 249 ha cu muștar, 4 ha cu măturică, 661 ha diverse culturi, 200 ha cu lucernă, 3 669 ha cu nutrețuri, 1 431 ha cu finețe și 344 ha cu vie⁹.

Observăm că suprafața cultivată s-a diminuat cu 95 857 ha față de anul 1914. Cauza constă în lipsa vitelor de muncă, rechiziționate în număr mare, lipsa brațelor de muncă, deoarece mulți locuitori s-au refugiat în Moldova, iar cei rămași acasă au refuzat să muncească pentru ocupanți. Cerealele au avut ponderea cea mai mare, s-au înmulțit suprafețele cultivate cu plante tehnice, în mod special oleaginoase, s-au introdus culturi noi ca muștarul și macul. Culturile și suprafețele cultivate erau fixate de autoritățile germane.

Pămîntul a fost rechiziționat de autoritățile germane a dat în arendă locuitorilor din județ sau veniți din altă parte. În multe cazuri i-au lăsat pe moșierii și țăranii care aveau pămînt să și-l cultive, dar numai cu plantele ordonate de autoritățile germane. În anul 1917 ocupanții au arendat suprafața de 2194 ha, iar în anul 1918 au arendat numai 2144 ha, ceea ce reprezintă foarte puțin în comparație cu întinderea județului¹⁰.

În județ au fost rechiziționate moșii la Fetești, Ciulnița, Mărculești și Slobozia. Dar cele mai multe moșii le-au lăsat în seama moșierilor și arendașilor locali. Era folosită munca țăranilor, fie prin sistemul învoielilor, fie erau aduși cu forța la muncă. În anul 1917 locuitorii din comunele Iazu și Amara au luat pămînt în arendă. Pe moșiile rechiziționate, ca și pe moșiile moșierilor locali era folosită cel mai mult munca forțată a țăranilor și copiilor din județul Ialomița, a țăranilor aduși din alte zone ale țării sau a prizonierilor. Prizonierii au fost folosiți la munci în satele Bărbulești, Moldoveni, Colelia, Cocora, Alexeni, Jilavele, Grindu, Manasia, Munteni-Buzău, Crunți, Slobozia s.a.¹¹.

Numeroase rapoarte ale învățătorilor din satele județului, adresate Revizoratului școlar al județului, evidențiază faptul că numeroși copii erau scoși la muncă în locul părinților plecați pe front. Învățătorul din comuna Cocora arată că, în anul școlar 1917—1918, școala a fost slab frecventată de către copii: „cauza lipsei de la școală a fost starea actuală de supușenie, care a făcut să se ia copii la lucrări”¹².

La 14 iunie 1918 revizorul școlar al județului raporta Ministerului Instrucțiunilor și Cultelor că au urmat cursurile doar copii de 7—9 ani, iar cei de la 10 ani în sus au fost scoși la muncile cîmpului din ordinul comandan-

⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, dosar 1/1917, f. 1—7. Vezi și I.I. Georgianu, op. cit., fasc. 2, p. 82.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, dosar 1/1917, dosar 21/1917, f. 1—22.

¹¹ Ibidem, dosar 1/1917, f. 1—10; dosar 21/1917, f. 1—22; dosar 16/1917, f. 26; Arh. St. Călărași, fond Pretura plășii Lehliu dosar 18/1917, f. 1—36; Arh. St. Slobozia, fond Pretura plășii Urziceni, dosar 6/1919, f. 311—320. Vezi și M. Ștefan, *Ocupația germană în România, 1916—1918. Consecințele sale economice și sociale*, în „Revista intendenței și administrației armatei”, XV (1935), nr. 6, p. 429.

¹² Arh. St. Slobozia, fond Revizoratul școlar al județului Ialomița, dosar 8/1917—1918, f. 59.

tului etapei germane¹³. La fel s-a întâmplat și cu elevii din orașul Călărași, din satele Călărași Vechi, Bordușani, Lehliu, Vlad Țepeș ș.a.¹⁴.

Cel mai mult a avut de suferit țăranul, deoarece tot greul ocupației germane a căzut pe umerii lui, fiind obligat să efectueze numeroase corvezi pentru administrația germană și să suporte rechizițiile. Țăranii din comuna Vlad Țepeș se adresau cu o plîngere administrației plășii Lehliu, în care arătau că „proprietarii și arendașii din jurul comunei noastre zilnic duși la munca moșiilor domeniilor lor, fără ca noi să fi muncit vreo brazdă din pămîntul nostru”¹⁵. Locuitorii comunei Copuzu arătau că „autoritățile locale germane”, nu ne-au lăsat nici o zi pe săptămînă pentru a ne putea munci și muncile noastre și a ne putea agonisi cele necesare pentru iarnă”¹⁶. Administratorul plășii Urziceni solicita Administrației militare germane din Urziceni, printr-un memoriu, din 2 iulie 1918, să-i lase pe țăranii din plasa Urziceni cel puțin două zile pe săptămînă să muncească pentru ei înșiși¹⁷.

Jaful sistematic organizat de perfecta mașină germană, numită Satul Major Economic, a secătuit gospodăria țărănească prin numeroase rechiziții. Primarul comunei Dragoș Vodă arată că rechizițiile „s-au făcut numai din organe instituite de inamic, fără nici o formă, adunau vitele în mijlocul satului, luau ce le plăcea”. Ocupanții au mai ridicat din comună acoperișul de aramă al bisericii, cazanul de botez, clopotul bisericii, un policandru de la biserică. Locuitorii au fost obligați la plata unor dări, care pînă la 1 februarie 1917 au ajuns la suma de 1000 lei, valoarea rechizițiilor ridicîndu-se la suma de 300 000 lei¹⁸.

Din plasa Lehliu, care aparținea Etapei germane Lehliu nr. 302, s-au ridicat, în cursul lunii iulie 1917, următoarele: 26 618 kg orz, 42 529 kg ovăz, 9939 kg fasole¹⁹, Comisia economică a plășii Lehliu anunță Comandatura germană, că recolta de struguri fiind strînsă, „75% din cantitate se va preda autorităților militare germane”²⁰.

Germanii au ridicat din magazia comunei Dor Mărunt 44 vagoane de fasole și 88 vagoane de grîu, iar de la locuitorii satului au luat 20 vagoane de fasole, 90 vagoane de grîu, 100 vagoane de porumb. Locuitorii au fost obligați să plătească o dare în valoare de 225 000 lei și amenzi în valoare de 10 000 lei²¹.

Din comuna Malu au fost ridicate prin forță de către ocupanții germani următoarele bunuri: 206 cai, 162 iepe, 24 noateni, 72 boi, 684 vaci, 302 minzați, 55 viței, 56 berbeci, 2260 oi, 250 cirlani, 350 miei, 446 scroafe, 405 porci, 208 grășuni, 26 purceluși, 2480 găini, 440 gîște, 590 rațe, 46 curci, 865 pui, 4600 bucăți ouă, 12 000 l lapte, 20 căruțe²².

În cantități foarte mari a fost rechiziționată și lîna. Prezentăm aici cantitățile strînse din cîteva sate din județul Ialomița: Reviga — 1256,5 kg, Jilavele — 2214 kg, Grindași — 2042 kg, Colelia — 1476 kg, Cocora — 1264 kg²³.

¹³ Ibidem, dosar 9/1917—1919, f. 18.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Arh. St. Călărași, fond Pretura plășii Lehliu, dosar 20/1918, f. 26.

¹⁶ Ibidem, dosar 24/1918, f. 36.

¹⁷ Arh. St. Slobozia, fond Pretura plășii Urziceni, dosar 9/1918, f. 92—93.

¹⁸ Arh. St. Călărași, fond Pretura plășii Lehliu, dosar 44/1919, f. 172.

¹⁹ Ibidem, dosar 22/1918, f. 164.

²⁰ Ibidem, f. 188.

²¹ Ibidem, f. 193.

²² Arh. St. Slobozia, fond Pretura plășii Urziceni, dosar 12/1919, f. 129.

²³ Ibidem, f. 128—164.

Pentru a ilustra jaful efectuat de ocupantul german, prezentăm mai jos un tabel cu situația animalelor din județul Ialomița în anul 1916 și situația aceluiași categorii de animale la 15 februarie 1917²⁴.

	1916	1917
Cai	106 699	71 109
Vite cornute	112 095	70 892
Oi	468 304	191 339
Capre	3 278	1 991
Porci	49 707	19 895
Păsări	—	163 175

Așa cum reiese din tabel, în numai câteva luni (circa două luni și jumătate), administrația germană a expediat în Germania un număr impresionant de mare de animale, producând mari daune gospodăriei țărănești, pe care a lăsat-o fără mijloace de muncă și de hrană.

Autoritățile germane instalate în orașele și satele județului au adunat de prin case tot ce se putea aduna. Săptăminal, în cursul anului 1917, comunele din plasa Urziceni erau obligate să predea circa 18,600 ouă²⁵. „La Fetești se smulgea țăranului carnea porcului tăiat, sint furate oi, se fură găini, . . . un ofițer german stringe caii și trăsurile, . . . ordin de la București să se ia oamenilor toată hrana, afară de 750 gr. porumb zilnic de fiecare cap . . . dar ofițerul german din localitate mai adaugă de la el grăsimea, oțetul, linte, mazărea, fasolea, petrolul, ceapa, vitele toate, cositorul, plumbul, fierul vechi, căciulele, blănurile etc.”²⁶

Efectuau numeroase percheziții în timpul cărora confiscau tot ce li se părea de trebuință, începînd cu scoarțe, preșuri, covoare, țesături de lînă și multe alte lucruri mărunte. Dar „un rău și mai mare pentru populațiunea rurală era acela că soldații repartizați la o comună erau schimbați și la plecare luat tot ce le plăcea, iar cei ce veneau a-i înlocui, fiind flămînzi, se puneau pe trai, cerînd să le dea carne, ouă, lapte, păsări, pe care nu le plăteau”²⁷.

Statul Major Economic German nu a lăsat în sate decît foamea și mizeria, jalea și oftatul țăranilor, care își vedeau bunurile strînse cu atîta trudă, într-o viață de om, transferate în magazinele și lăzile ocupanților. Foamea și bolile au cuprins satele județului Ialomița. Primarul comunei Manasia înainta Administrației militare germane un raport în care arăta că „în această comună, în urma bolii de tifos exantematic care a bîntuit în această comună din luna ianuarie 1917, sunt multe cazuri de convalescență și care nu se puteau întrîna pentru a fi întrebuințați la munca cîmpului, motivul este căci lipsește alimentul hrănitor strict necesar, cea mai mare parte din ei le lipsește și laptele, brînză de oi nu se găsește, căci laptele îl ia comandatura”²⁸.

²⁴ I.I. Georgianu, op. cit., fasc. 2, p. 90.

²⁵ Arh. St. Slobozia, fond Pretura plășii Urziceni, dosar 10/1918, f. 31.

²⁶ Nicolae Iorga, *Cum a fost ocupația germană din 1916—1918. O mărturisire germană*, Vălenii de Munte, 1939, p. 14.

²⁷ *Administrația județului Ialomița în anul 1919*. . . , p. 15.

²⁸ Arh. St. Slobozia, fond Pretura plășii Urziceni, dosar 10/1918, f. 345.

„Factorul principal de căpetenie”, remarca Dr. Pompei Gh. Samarian, medic primar al județului Ialomița, „care a înlesnit întinderea boalei, a fost lipsa completă de alimente la țară. Plecau bieții oameni pe jos cu sacul la spinare sau 3—4 gospodari asociați, dînd unul căruța, altul calul, altul hamurile și se duceau sute de kilometri prin Rimnicul Sărat, Buzău, Dimbovița și mai departe, ca să aducă o baniță de porumb în spate sau 2—3 saci în căruța, ca să aibă ce minca o săptămînă sau o lună”²⁹.

Orașele și satele județului au fost bîntuite în această perioadă de următoarele boli: variola la — Mircea Vodă, Fetești, Dichiseni, Făurei, Jegălia, Gildău; tifosul exantematic la — Coșereni, Luciu, Manasia, Iazu, Jegălia, Gildău, Cocora, Ciocina, Călărași, Lehliu, Buiești, Sudiți, Alexeni, Amara-Bordușani, Piuă Petrii, Gura Ialomiței; gripa spaniolă infecțioasă la — Ciochina, Dudești, Fetești; anghina difterică la — Dor Mărunt, Du dești, Mirce, Vodă; riia la — Bordușani; febra tifoidă la — Ciulnița, Copuzu, Buiești, Frățilești; scarlatină la — Ciocănești, Floroaica, Ion Ghica³⁰.

Jaful sistematic practicat de ocupanți, obligațiile multiple la care a fost supusă populația locală, corvezile și rechizițiile de tot felul, au dus la secătuirea bogățiilor județului, la ruinarea economiei locale. În urma jafului efectuat de ocupantul străin această zonă și-a revenit foarte greu. Numeroase rapoarte, memorii și cercetări efectuate ulterior au evidențiat faptul că după retragerea ocupației germane economia județului nu a mai atins nivelul de dinaintea războiului.

R É S U M É

Sur le territoire roumain occupé par les forces étrangères entre l'automne du 1916 et l'automne du 1918, l'Administration militaire allemande a organisé le pillage méthodique du pays. L'auteur de l'article démontre que dans le district de Ialomița les forces d'occupation ont confisqué immenses quantités de biens qui ont été soit consommés, soit envoyés vers l'Allemagne. La population du district a été obligée à payer des importantes sommes, à déployer des travaux forcés etc. Ca a provoqué l'appauvrissement et la famine des habitants et aussi de graves épidémies.

P R É C I S

From the Autumn of 1916 to the winter of 1918, on the Romanian territory, occupied by the Germans, the military administration organized a systematic bleeding of the country. The author shows that in the former Ialomița county the foreigners confiscated enormous amounts of all sort of goods most of which were sent to Germany. Besides this, the population was obliged to pay important sums to forced labour etc. This led to starvation and pauperization of the people as well as to serious infectious diseases.

²⁹ Pompei Gh. Samarian, op. cit., p. 51.

³⁰ *Ibidem*, p. 47—55. Vezi și Arh. St. Slobozia fond Revizoratul școlar al județului Ialomița, dosar 17/1918, f. 9—120; dosar 8/1917—1918, f. 3—97; dosar 13/1918, f. 22.

Un brașovean în vîltoarea evenimentelor din anii primului război mondial

OLIVER VELESCU

În ultima pagină a cunoscutului său roman, eroul lui Erich Maria Remarque, moare într-o zi cînd comunicatul Marelui Stat Major anunță că pe „Frontul de Vest, nimic nou”. Ne-am adus aminte de acest episod, meditînd asupra participării individuale la ceea ce se cheamă „evenimente istorice”. Ea este povestea, sau istoria particulară a fiecărui individ care, cu trecerea timpului se transformă în tradiția unei colectivități, sau a unei familii. În felul acesta sînt reținute amănunte privitoare la o bătălie, sau la o adunare publică etc. Trecute cu vederea de cercetători, dar des folosite în literatura de evocare istorică, asemenea mărturii completează și dau „culoare” evenimentelor istorice. De altfel, în literatura de specialitate se discută despre semnificația unor astfel de întîmplări minore, despre rezonanța sau amplitudinea lor, tocmai în ideea separării faptului divers de cel istoric. Se pune însă întrebarea în ce măsură asemenea „fapte diverse” petrecute în vîltoarea unor mari evenimente istorice au sau nu vreo semnificație, chiar dacă sînt determinate de acestea? Dar, atunci cînd participarea individuală este conștientă și se face în numele unui ideal, ea capătă valoare de simbol, demonstrînd forța penetrantă a aceluia crez. Un asemenea exemplu îl avem în persoana meșterului curelar Vasile Muscalu din Brașov, pe care încercăm să-l scoatem din anonim.

Convins de trebuința unirii romînilor, brașoveanul nostru se implică în evenimente. Își sacrifică tihna și confortul pe care i-o conferă poziția lui socială, onorabilă de meseriaș și își periclitează averea pentru a participa după puterile și priceperea sa la realizarea idealului comun tuturor, acela al României Mari.

La Arhivele Statului din București, în fondul Ministerului Industriei și Comerțului, se păstrează cîteva sute de dosare întocmite în anii 1919—1920 pentru acordarea de credite în vederea refacerii atelierelor meșteșugărești devastate de inamic în timpul ocupației, patronii fiind fie pe front, fie în refugiu în Moldova. În acest scop, prin Decretul Lege nr. 93 din 12 ianuarie 1919, s-a înființat Casa de Credit pentru Refacerea Micii Industriei, la care au apelat întreprinzători și meseriași, împrumuturile acordate variînd între 5 000 și 50 000 lei. Dosarele întocmite în vederea acordării creditelor cuprind date privitoare la atelierele respective. Din actele fiecărui dosar rezultă că au fost confiscate de inamic utilaje, materie primă și produse finite, iar de multe ori ceea ce nu s-a putut transporta a fost distrus.

Aceste dosare — deși fiecare din ele prezintă cîte un caz particular — sînt în ansamblul lor un izvor prețios pentru descifrarea ideii de continuitate a activității productive, de contribuție individuală și voluntară la refacerea economiei distruse de război. În același timp, cererile reflectă dorința de înnoire tehnologică, motivația principală a solicitanților de credite. Se întrezărește, fără a fi anume declarat, patriotismul meseriașilor români, exprimat tocmai în această idee, o repetăm, de continuitate, de la lupta cu arma în mînă la efortul general de întărire economică a țării.

În redactarea cererilor, în afara datelor tehnice, se regăsesc fraze declarative privind felul cum intenționează petiționarii a se folosi de creditul cerut. Referatele specialiștilor din minister conțin date despre veridicitatea cererii, renumele și probitatea meseriașului, averea cu care se garanta împrumutul.

Între aceste dosare, fiecare un crîmpei de viață, o mică tragedie în cea mare și comună a războiului, se păstrează și cererea lui Vasile Muscalu, meșter curelar, din Brașov. Conținutul ei lasă să se întrevadă una din laturile mentalului colectiv caracteristic mediului meșteșugăresc românesc din Brașov, din care provenea și Vasile Muscalu. Comportamentul lui este o ilustrare a unei anume atitudini comune de atașament afectiv la idealul realizării unității naționale a acestei importante categorii sociale orășenești pe care o reprezintă meseriașii. Crîmpeul de viață cuprins în petiția lui Vasile Muscalu, cu toate avatururile ei, nu exprimă altceva decît o concretizare a modului de gîndire sus amintit. Iar felul său propriu de manifestare nu poate fi definit altfel decît prin cuvîntul patriotism.

Din istoriografie se știe că eliberarea Brașovului s-a produs la numai 35 de ore după intrarea României, la 15 august 1916, în Războiul de Întregire. Armata română a fost întîmpinată cu un cuvînt de bun venit rostit de viceprimarul P. Fabritius și de doctorul G. Baiculescu. Acesta, între altele, adresîndu-se oștirii și ofițerilor comandați, a spus că este autorizat „să binecuvînteze venirea armatei române cu toată căldura în numele populației săsești și maghiare care locuiește cu noi împreună în acest oraș”. Dar, în condițiile cunoscute ale contraofensivei generalului Falkenhayn, Brașovul este evacuat la 25 septembrie 1916 (st.v.) și odată cu aceasta, sporește numărul refugiaților ardeleni din România. După ocuparea Capitalei, la 23 noiembrie/6 decembrie 1916, cea mai mare parte din refugiații ardeleni, alături de localnici, se îndreaptă spre Moldova.

În acest context general iată că un document original, provenit chiar de la un brașovean, om simplu, participant la evenimentele războiului, vine să dea miez, să dea contur la ceea ce în cărțile de istorie este relatat la modul general.

Ce povestește Vasile Muscalu? După șapte luni de serviciu militar în armata austro-ungară se reîntoarce la Brașov unde asistă la intrarea armatei române în oraș. „Ca bun român”, scrie meșterul Vasile, el a urmat armata română în retragerea ei, luînd calea pribegiei și lăsînd la Brașov soția și copiii. La reinstalarea vechilor autorități, soldații germani îi devastează atelierul. Din același motiv, soția lui, născută Ardeleanu, este anchetată și purtată de la un tribunal la altul. În acest timp, Vasile Muscalu se stabilește, la Iași, unde stă doi ani și două luni, înfruntînd, după spusa lui, și binele și răul.

„Minunile lui Dumnezeu și ale aliaților” și realizarea idealului național, România Mare, îl determină să se întoarcă acasă, călătorind mai mult pe jos și ajunge la Brașov în ziua de 16 noiembrie 1916.

La 14 aprilie 1919 face cerere de credit, trimisă de autoritățile brașovene la București, în vederea refacerii atelierului său. Delegatul ministerului, cercetînd petiția, scrie în referatul său că Vasile Muscalu este proprietar de casă (casă de piatră cu patru camere, în strada Nouă nr. 18), că se bucură de o bună reputație ca meseriaș, că își plătește regulat datoriile. (Meșterul mai avea de plătit rate la un credit dinainte de 1914, și de care s-a achitat exemplar).

Se desprinde astfel profilul unui om serios, cetățean onorabil, motiv pentru care i se acordă un credit de refacere în valoare de 10 000 lei.

Patriotismul lui Vasile Muscalu nu este ostentativ sau declarativ, ci este o stare de fapt, o trăsătură de caracter confirmată prin întregul său comportament. Acesta a și fost de altfel și motivul pentru care merită a fi scos din anonimatul arhivelor pentru a i se face publică existența.

A N E X A

1919 aprilie 14, <Brașov>. Vasile Muscalu, maestru curelar din Brașov, relatează într-o petiție prin care solicită credit pentru refacerea atelierului său, întâmplările prin care a trecut el și familia sa în timpul războiului.

14 aprilie 1919

Onorabilului Sindicat al Comercianților și Meseriașilor din Brașov.

Din reprivirea mea din anii 1914—1918 a subsemnatului.

În anul 1914 am fost mobilizat în luna octombrie 5 pînă în luna mai 1915, cînd m-am îmbolnăvit și am fost reformat.

În 1916 intrînd armata română în Brașov, după 5 săptămîni, în 23 septembrie 1916, ca bun român m-am retras în urma armatei române în România, părăsind familia și copiii și am fost silit a mă retrage pînă în Iași, capitala Moldovei care timp de 2 ani și 2 luni, fără nici un ajutor de la nimeni ea, m-am luptat și cu bine și cu rău. Nefiind nimica de familia mea timp de 1 an și 8 luni. În anul 1918, la începutul lui octombrie am auzit și noi din Iași minunile lui Dumnezeu și ale aliaților noștri, ne-am pus pe drum în 8 noiembrie și am plecat de la Iași, mai mult pe jos, care în 16 noiembrie am ajuns în Brașov. Însă ce să văd, atelierul meu gol. După retragerea mea m-au furat soldații germani <lipsă text>. În tot timpul lipsei mele de acasă, nevasta a fost purtată de la un tribunal la altul și persecutată cum a fost mai rău <îrind lipsă> înăpțuit idealul național s-a format o Românie Mare, să trăiască și să înflorească.

<În continuare cere un credit ca să-și refacă atelierul de curelărie>

Vasile Muscalu
maestru curelar
str. Nouă 18

<Referatul delegatului Ministerului>:

„Solicitorul împrumutului se bucură de buna reputație ca meseriaș și și-a plătit regulat datoriile”.

Arh. St. Buc., fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția cooperăției orășenești, dosar 33/1919, 1 Orig.

R É S U M É

Le 12 janvier 1919, par le Décret — Loi no. 93 on a fondé la Maison de Crédit pour le Redressement de la Petite Industrie. Un grand nombre d'artisans dont les ateliers auraient été dévastés pendant l'occupation allemande ont sollicité des crédits pour recommencer leurs activités. Les documents justificatifs de chaque dossier — gardés dans le fond. „Le Ministère de l'Industrie et du Commerce” — représentant des petites tragédies individuelles inscrites dans la grande drame de la guerre. Parmi ces documents il y a le dossier du maître bourrelier Vasile Muscalu de Brașov. Avec ses sentiments „d'un bon roumain” il part avec l'armée roumaine qui se retirait et il s'installe à Jassy. Sa femme, qui avait resté en Brașov est jugée et son atelier est pillé. Après l'Unification nationale il revient et sollicite un crédit pour reconstruire son atelier.

P R É C I S

At January 12th 1919, by the Decree nr. 93 the Credit House for the Recovery, of the Small Industry was founded. A significant number of craftsmen whose workshops had been destroyed during the German occupation requested for credits in view to begin again their activities. Each Memorandum of the files — the documents are in the fund "Commerce and Industry Ministry" — represents a little individual tragedy, part of the great national drama of the War. Among these there is the file of Vasile Muscalu, harness maker in Brașov. From his memorandum we find out that being "a apod Romanian" he joined the retiring Romanian army and settled in Iași. His wife, who had remained in Brașov was trialed and his workshop robbed. When his credo, that in the national unity was achieved, he came back home and asked for a credit to rebuild his place.

Contribuții documentare referitoare la monumentele de for public ridicate pe teritoriul dintre Prut și Nistru în perioada anilor 1918—1940

VIRGILIU Z. TEODORESCU

I. Monumente ridicate în orașul Chișinău

Evenimentele premergătoare și pregătitoare ale marelui act al demnității de la 27 martie 1918, prin care vitregia unui secol de împilări a luat sfârșit, readucând la Patria mămă trup din trupul țării răsluit samavolnic de cei care se considera a fi protectori ai celor obidiți de semiluna otomană s-au derulat ca o epopee. Realizatorii acestui act, conștienți de sacrificiile incomensurabile umane și materiale, depășind dificultățile economice, și nu numai, au lansat și finalizat o suită de acțiuni ce au avut menirea să aducă în for public monumentele de simțire românească prin care ei și generațiile viitoare urmau a-i venera pe cei care au fost și vor fi simboluri ale acestor simțăminte. Aceste monumente au fost ridicate prin contribuția tuturor românilor, acțiunea antrenând pe mulți din cei care au putut avea salutare participări pe tărîm material, urbanistic, arhitectural, amenajări horticole și alte multe. Evenimentele ulterioare care au condus la noul rapt la adresa României au avut urmări și în privința acestor monumente, neavenite în concepția celor care doreau să ne ofere o nouă istorie. Unele au fost salvate din fața furiei roșii, fiind evacuate contra cronometru în puținele clipe până la pătrunderea cizmelor cotohotoare în localitățile ce se onoraseră ridicîndu-le în for public. Multe din ele au fost însă „recuperate” după 1944, constituindu-se „metalul prețios” cu care au fost zămislite noile monumente ce trebuiau să dea noua coloratură istoriei teritoriului rupt din trupul României.

A cunoaște, azi și în viitor, istoria acestor monumente cu, referință la momentul gîndirii și lansării ideii care, în timp, a devenit realitate este o necesitate imperioasă. Rezultatul, obținut după depășirea dificultăților de documentare, fiind relevant atît pentru biografia monumentului cît și a artistului realizator, se constituie ca o contribuție la istoria culturii care implică socialul și politicul epocii.

Ne propunem ca în aceste rînduri să ne referim la cîteva din monumentele care au fost realizate în perioada interbelică, unele salvate, altele rămase numai în memoria documentelor, la care recurgem spre a le oferi cunoașterii unei generații, care, în cel mai fericit caz, a putut, la oră de taină, să afle cîte ceva de la cei mai vîrstnici, contemporani ai existenței monumentelor în for public.

O primă referință o facem la monumentul dedicat apostolilor basarabeni. Era un triptic care a fost amplasat¹ în grădina catedralei ortodoxe. Monumentul era din piatră avînd o placă cu inscripție și basoreliefuri din bronz. Monumentul cinstea memoria lui „Simion Murafa, născut la 24 mai 1887 și decedat la 20 august 1917; preotul Alexei Mateevici, născut la 16 martie 1888 și decedat la 13 august 1917; Andrei Hodorogea, născut în octombrie 1878, decedat la 20 august 1917”. Aceste cuvinte se constituiau componente ale inscripției. Pe

¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69/1973, f. 63—65.

pedestal, în fața basoreliefurilor și a vulturului se afla definitoria inscripție: „Apostolii basarabeni, martiri ai sfintei cauze naționale”. La spate, o altă inscripție menționa: „Acest monument s-a ridicat de Societatea mormintelor eroilor, Comitetul central, președintele, I.P.S. Mitropolitul Primat Miron Cristea, în urma inițiativei unui comitet din Chișinău, prezidat de dl. Pantelimon Halipa și cu concursul Comitetului regional Chișinău, președintele general de divizie S. Popovici și a generalului de divizie S. Macri”. Monumentul a fost realizat ² de sculptorul bucureștean Vasile Ionescu Varo. Lucrarea a costat 140 000 de lei. A fost conceput un pedestal cu cinci trepte, avînd în centru un vultur cu aripile larg deschise. Panourile cu reliefuli erau încadrate de elementele vegetale. În partea superioară, două ramuri, una de stejar, alta de laur, încadrau stema României. Monumentul avea la bază $4,35 \times 1,92$ m și înălțimea de 3 m.

Un alt monument a fost cel al latinității, „Lupoanca”, redată cu cei doi gemeni Romulus și Remus. A fost dezvelit ³ în anul 1925 în curtea palatului Sfatului Țării din strada Ion Inculeț. A fost ridicat prin îngrijirea Comisariatului general al primei expoziții românești în Chișinău. Soclul din marmură a fost executat după proiectul arhitectului E. Bernardazzi. Statuia, turnată în bronz, împreună cu soclul, avea înălțimea de 3,50 m. Soclul la baza avea $4,20 \times 3,70$ m. Ansamblul lucrării a costat 400.000 lei.

Monumentul dedicat lui Ștefan cel Mare a antrenat ⁴ de la gînd pînă la faptă numeroși susținători ai acestei idei. Prin preocuparea generalului Rudeanu, sprijinit de un comitet de doamne, lucrarea a fost comandată ⁵ lui Alexandru Plămădeală, „Moldovean de rasă și sculptor de merit. El a fost premiat de mai multe ori și chiar pentru macheta Unirii a căpătat premiu”. Constantin Ionescu în memoriul întocmit referitor la acest monument, face mențiunea că membrii Casei Regale „au fost plăcut impresionați că se găsește, chiar în Moldova, localnic care este capabil de a face o asemenea lucrare și le-a plăcut mult și au aprobat-o”.

Monumentul „Ștefan cel Mare” a fost amplasat ⁶ în grădina publică, pe un soclu de piatră Cosouti. Statuia a fost turnată în bronz. Inițial, monumentul avea pe soclu următoarele inscripții. În față: „Ștefan cel Mare și Sfînt 1456—1504”. În dreapta: „Biruitoare de popoare: la Lipnic, la Baia, la Vaslui, la Valea Albă, la Cat-la-Buga, la Scheia, la Dumbrava Roșie, pentru Țară, Neam și Cruce”. În stînga: „Domn din munte pînă la Nistru, Chilia, Cetatea Albă. Ridicatu-s-au acest monument pentru veșnicirea gloriei strămoșești, prin osîrdia d-lui Vasile Rudeanu și cu ajutorul fiilor Basarabiei. Lucratu-s-au de către sculptorul A. M. Plămădeală și de arhitectul E. Bernardazzi în anul 1925”. Pe două plăci din piatră, fixate pe stîlpii porții la intrarea în grădina publică, au fost dăltuite următoarele inscripții: „Acest monument s-a început sub domnia regelui Ferdinand I și s-a inaugurat sub domnia regelui Mihai I, MCMXXVIII”. „Statuia de față s-a dezvelit în prezența înalților regenți A.S.P. Nicolae, S.S. Miron Cristea, Patriarhul României și Gh. Buzdugan, fiind președinte al Consiliului de Miniștri Vintilă I.C. Brătianu, primarul Chișinăului Gherman Pantea și membrii Comitetului pentru ridicarea monumen-

² Ibidem, f. 70.

³ Ibidem, f. 63—64.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, dosar 81/1938, f. 54 v.

⁶ Ibidem, dosar 69/1937, f. 63—65, 68.

tului, în frunte cu președintele, general de divizie R. Scărișoreanu, 22 aprilie 1928".

Monumentul „Ștefan cel Mare”, a fost amplasat pe o platformă de piatră cu dimensiunea de $7,30 \times 7,30$ m, avînd trei trepte care conduceau la pedestal. Soclul din piatră, cu dimensiunea de $1,85 \times 1,85$, avea ca element decorativ cu briu în torsadă, iar în față stema Moldovei din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Statuia, turnată în bronz, îl redă pe Ștefan cel Mare cu mina stingă ridicată ținînd Sfînta Cruce, iar cu dreapta o sabie lungă. În ansamblu, monumentul are înălțimea de 10 m. Menționăm și contribuția inginerului Gheorghe Levițki care l-a secondat pe arhitectul E. Bernardazzi. Lucrarea a costat 340.000 lei.

În momentele premergătoare cotozirii Basarabiei din 1940, statuia lui Ștefan cel Mare a fost evacuată⁷ de la Chișinău la Iași, de unde a fost repartizată la Vaslui. După 1941, statuia a revenit la locul cuvenit, cunoscînd, în evoluția evenimentelor ulterioare, momente de mare dificultate, fiind însă un adevărat suport moral pentru cei mulți, ajutîndu-i să treacă peste vicisitudini, cu speranța că binele va învinge răul.

În luna iunie 1936, în curtea liceului Alexandru Donici, a fost dezvelit⁸ monumentul dedicat patronului acestei școli. Soclul a fost confecționat din granit, iar bustul a fost turnat în bronz. Pe soclu au fost plasate două plăci cu inscripții. Prima avînd textul „Alexandru Donici 1806—1866. Așa e la omenire/ Cînd în popor nu-i unire/ Nici o treabă nu se face/ Cu izbîndă și cu pace”. A doua inscripție menționa: „Ridicatu-s-a acest monument în anul 1936 luna iunie, ministru al Instrucțiunii fiind dr. C. Angelescu, inspector șef I. I. Macovei, președinte al Comitetului școlar C. Stere, director al liceului L. T. Boga”. Realizator al monumentului a fost sculptorul Al. Plămădeală. Soclul monumentului a fost proiectat de arhitectul Gheorghe Cupcea. Are dimensiunile de $1,35 \times 1,50 \times 2,80$ m. Bustul a fost turnat în bronz. Întreaga lucrare a costat 130 000 lei.

O problemă spinoasă, care ar fi trebuit să unească pe toți sub același stindard, s-a dovedit, pe parcursul a două decenii, prilej de dezbinare, de fărâmițare a energiilor umane și chiar de risipire a banului public. Ne referim la salutarea ideii lansate în primii ani după Unire, de a ridica în capitala Basarabiei un monument al Unirii. Inițial, toți cei din comitetul de inițiativă s-au înrolat spre a realiza acest obiectiv. Pe parcursul anilor s-a creat însă o dizidență care și-a propus să realizeze un monument dedicat regelui Ferdinand I. Subtilități, intervenții, contractări și retractări au dus la inexplicabile amînări ca, pînă la urmă, în for public să fie dezvelit, în anul 1939, monumentul dedicat regelui Ferdinand I.

Să încercăm să derulăm acele episoade ce s-au petrecut pe parcursul anilor Avocatul Constantin Ionescu, membru fondator al Asociațiunii pentru ridicarea unui monument al Unirii Basarabiei cu Patria mamă, menționează că inițiativa a aparținut lui Pan Halipa. El evocă într-un amplu memoriu acest drum al Golgotei urmat de cei care au dorit să ridice un asemenea monument, dar care s-au confruntat cu numeroase acte de sabotaj. În ultimă instanță, din respect pentru toți acei care au contribuit la realizarea fondului necesar ridicării monumentului Unirii, cei care s-au aflat alături de Pan Halipa

⁷ Ibidem, dosar 90/1940, f. 13, 61, 62.

⁸ Ibidem, dosar 69/1937, f. 64 v, 65, 67.

l-au susținut în acțiunea de transferare a capitalului pentru finalizarea lucrărilor la Palatul culturii.

Realizarea monumentului Unirii este încredințată⁹ sculptorului Alexandru Plămădeală. Lucrarea este estimată în anul 1938 la suma de 4 500 000 lei. Semnificativ este faptul că drumul pentru realizarea acestui monument a urmat calea legală. Corespondența purtată cu Ministerul Cultelor și Artelor, precum și cu Ministerul Apărării Naționale, este în acest sens relevantă.

Amplasamentul monumentului era preconizat¹⁰ la o importantă încrucișare de circulație, urmînd a fi puse în evidență cele trei componente majore: statuia ecvestră a regelui Ferdinand I; două figuri feminine sugerînd Unirea Basarabiei cu Patria Mămă; două basoreliefuri pe cele două laturi ale postamentului redînd două scene din Sfatul Țării: votarea Unirii și votarea reformei agrare. Figuri feminine urmau să fie elementul central al ansamblului. Regele Ferdinand I era prezentat în uniformă de mareșal. Chipul reginei Maria urma să fie personificat în personajul „România”. Deasupra figurilor pe soclu urma să fie plasată inscripția: „27 martie 1918” și, mai sus, stema României. Pe zidul care se constituia fundalul monumentului urmau să fie adosate sculpturi în piatră evocînd figura dorobanțului și a țăranului basarabean, rupîndu-și lanțurile robiei. Pe platforma pe care autorul a amplasat monumentul urmau să fie distribuite și șase coloane purtătoare ale stemelor provinciilor istorice ale României. Ansamblul avea înălțimea de 17–18 m. Colectivul tehnic era format din inginerul Profiri, inginerul Bucicescu și sculptorul Alexandru Plămădeală.

La 26 martie 1938, Comitetul monumentului Unirii din Chișinău prezenta¹¹ Ministerului Cultelor și Artelor fotografii ale machetei, de către regele Carol al II-lea. Ea fusese prezentată în cadrul unei audiențe de către ministrul Ion Inuleț. Comisia Superioară a Monumentelor Publice, luînd în dezbateri, la 28 martie 1938, documentația primită de la inițiatorii acțiunii, aproba, prin Jurnalul nr. 195, executarea monumentului. Fișec ar fi fost ca după obținerea acestei aprobări să se treacă la finalizarea lucrărilor. A intervenit însă acțiunea celui alt comitet preocupat de realizarea și amplasarea monumentului regelui Ferdinand I, la circa 100 m de locul aprobat pentru monumentul Unirii. În această conjunctură, Comitetul monumentului Unirii a analizat situația creată și a decis ca fondurile adunate să le întrebuițeze pentru finalizarea lucrărilor la Palatul culturii, definindu-l și ca Palat al Unirii. Pe această cale, o idee a anului 1919 care a antrenat numeroase simțiri și trăiri manifestate și prin cele trei concursuri organizate în anii 1924 și 1925, la care au concurat sculptorii C. Medrea, I. Jalea, R. Hette, Th. Burcă, Al. Plămădeală și alții, se încheia¹² în anul 1938 fără o concretizare care să dea satisfacție tuturor acelor care subscriseseră prin suma depusă. În ultimă instanță, s-a hotărît ca macheta monumentului Unirii și o serie de detalii ale acestuia să fie amplasate¹³ în incinta Palatului culturii, a cărei finalizare se realiza prin vîrsarea fondului strîns pentru monumentul Uniri.

Pentru înțelegerea situației paradoxale creată de această stupidă concurență, raportul¹⁴ generalului Nicolae Ciupercă, comandantul Corpului III

⁹ Ibidem, dosar 81/1938, întreg dosarul și în special f. 1, 2.

¹⁰ Ibidem, f. 24–26.

¹¹ Ibidem, 1.

¹² Ibidem, dosar 96/1938, întreg dosarul.

¹³ Ibidem, dosar 81/1938, f. 63.

¹⁴ Ibidem, f. 28.

Armata care l-a înaintat Ministerului Apărării Naționale la 30 mai 1938, este în acest sens edificator. Pentru cinstirea actului Unirii s-au constituit două comitete de inițiativă. Un comitet sub auspiciile Asociației Ofițerilor Basarabeni în rezervă conduși de către Gherman Pântea a opinat să realizeze un monument dedicat regelui Ferdinand I. Cel de al doilea comitet de inițiativă sub conducerea lui Pan Halipa, a optat pentru realizarea unui monument al Unirii, reușind să strângă în acest scop suma de 2 300 000 lei. Au fost propuneri de fuzionare a celor două comitete, pentru a se realiza un măreț monument. Comitetul nr. 2 a rugat în acest sens pe raportor (generalul N. Ciupercă) să intervină pe lângă Comitetul nr. 1 pentru fuzionare. Refuzul acestora a determinat mai sus-amintitul episod al cedării sumelor strinse pentru finalizarea lucrărilor la Palatul culturii.

Pentru a-și finaliza¹⁵ acțiunea, Comitetul de inițiativă pentru ridicarea monumentului regelui Ferdinand I a intervenit la Casa Palatului, obținând aprobarea pentru ridicarea monumentului, acordată de către regele Carol al II-lea, după vizionarea machetei realizată de sculptorul Oscar Han și primirea explicațiilor suplimentare.

Manifestările dedicate dezvelirii monumentului, preconizate pentru 25 septembrie 1938 au trebuit să fie aminate¹⁶, măsura fiind dictată de anchetele declanșate pentru elucidarea situației conflictuale dintre cele două comitete. S-a adoptat¹⁷ ulterior un nou termen pentru 6 noiembrie 1938. Amplasamentul monumentului regelui Ferdinand I a fost hotărât în piața în care fusese cu ani în urmă statuia țarului Alexandru I.

Ancheta întreprinsă¹⁸ de arhitectul Grigore Ionescu, delegat al Comisiei Superioare a Monumentelor Publice, a dus la constatarea că organele administrației locale n-au dat nici o autorizație pentru ridicarea monumentului regelui Ferdinand I. În acest context al controverselor referitoare la realizarea și amplasarea monumentului regelui Ferdinand I este de reținut și reacția¹⁹ sculptorului Spiridon Georgescu, reacție ce a avut-o după vizionarea statuii expusă în grădina Ateneului român din București, după ce fusese turnată în bronz, înainte de a fi trimisă la Chișinău. Cu o pertinentă analiză a calităților lucrării, el conchidea că este necorespunzătoare, dezaxată, constituindu-se o compromitere a sculpturii românești. Acestei aprecieri dure i s-au alăturat și alte luări de poziție. În anul 1940, în premomentul ocupării Basarabiei de către armata sovietică, statuia regelui Ferdinand I a fost evacuată²⁰ la Iași.

Un alt monument la care dorim să facem referință este cel dedicat doctorului Toma Ciorba. Colegiul medicilor din județul Lăpușna și municipiul Chișinău, la 4 iulie 1939, cu concursul primăriei orașului, a inițiat²¹ ridicarea bustului doctorului Toma Ciorba, întemeietorul spitalului de contagioși și director timp de 36 de ani al acestei instituții. Lucrarea a fost comandată scul-

¹⁵ Ibidem, f. 55, 59, 77–82, 85. Vezi și „Albina”, an XI, 19 martie 1937, p. 162; „Universul” an. 55, nr. 88, 30 martie 1938, p. 5; an 55, nr. 258, 22 septembrie 1938, p. 8.

¹⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 81/1938, f. 14–18.

¹⁷ Ibidem, f. 19; Vezi *Calendarul Universal*, 1940, p. 71.

¹⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 81/1938, f. 20.

¹⁹ „Universul”, an 55, nr. 237, 1 septembrie 1938, p. 2.

²⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 90/1940, f. 13, 41.

²¹ Ibidem, dosar 72/1939, f. 67 v; dosar 90/1939, f. 17; dosar 91/1939, f. 265, 267.

ptorului Alexandru Plămădeală. Planul de situație, însoțit de celelalte componente ale dosarului, a fost înaintat Comisiei Superioare a Monumentelor Publice, care, luînd în dezbateră proiectul, a consemnat, în Jurnalul 498 din 22 iunie, 1939, aprobarea realizării și amplasarea monumentului.

În aceeași perioadă, o corespondență între Direcția Artelor din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor cu Rezidență Ținutului Nistru a evidențiat²² preocuparea de a fi ridicat la Chișinău un monument dedicat reginei Maria. Lucrarea fusese încredințată pentru realizarea sculptorului Oscar Spaethe. Concepția urbanistică adoptată ar fi concentrat în centrul civic al orașului cele mai semnificative monumente care făceau referință la istoria poporului român.

Evidențierea unor elemente care să constituie date în biografia monumentelor le considerăm totodată o contribuție la istoria interbelică a orașului Chișinău. Pentru istoria culturii și a simțirii românești aceste informații se constituie un mesaj de la generația înfăptuitoare a Unirii, simbolurile realizate constituindu-se chintesența acestor fapte pe care, în mare parte, vicisitudinile anilor care au urmat le-au îndepărtat temporar sau definitiv, rămînînd numai în memoria documentelor, devenind un stimul pentru cuvenita îndreptare pe care, sperăm, viitorul o va aduce.

R É S U M É

L'Union de la Bessarabie et de la Roumanie du 27 mars 1918 a été omagié avec de monuments en pierre et en métal. Le sculpteur Alexandru Plămădeală, — l'auteur de l'exceptionnelle statue représentant la figure d'Étienne Le Grand, qui, se trouve en Chișinău — a joué un très important rôle en ce domaine.

P R É C I S

The Bessarabia's Union with Romania of March 27, 1918 has been celebrated by stone and metal monuments. In this respect a very important part has been played by the sculptor Alexandru Plămădeală, the author of the exceptional statue representing Steven the Great's portrait, of Chișinău.

²² Ibidem, dosar 103/1939. f. 195.

PROBLEME DE ARHIVISTICĂ

Cîteva observații privind constituirea și delimitarea fondurilor arhivistice create de instituții ale administrației locale

MIHAI CERGHEDEAN

Arhivele de stat sau naționale s-au constituit în toate țările lumii ca păstrătoare ale celor mai valoroase documente care privesc trecutul istoric al fiecăreia. Corespondența oficială sau particulară, manuscrise, planuri, hărți, filme, diapozitive, fotografii, înregistrări fonice sau video, stampe, sigilii, înscrisuri de orice fel, care prin conținutul lor au valoare istorică sau documentară, toate constituie Fondul Arhivistic Național, fond pe care instituția Arhivelor este chemată să-l organizeze și să-i întocmească o evidență cît mai potrivită pentru a facilita folosirea și cercetarea documentelor în cele mai diferite scopuri științifice sau practice.

Dacă la începuturi Arhivele Statului erau simpli depozitari, în urma unor acumulări cantitative s-a impus saltul firesc, cel al organizării după criterii stabilite. Încă de la intrarea documentelor în Arhivele Statului s-au aplicat o serie de criterii asupra documentelor existente deja în depozite. Aceste criterii s-au ales în funcție de natura documentelor, de depunător sau după necesitățile momentului în care s-a început operațiunea de organizare. Se distinge într-o primă fază, organizarea arhivelor după deținători, după perioadele de formare a arhivelor, o organizare după perioadele istorice, după conținutul documentelor, după suportii documentelor etc.¹ Fiecare dintre criteriile adoptate într-o perioadă sau alta răspundeau unor cerințe imediate sau de perspectivă, practice (cu precădere) sau vizînd o posibilă cercetare științifică.

În epoca contemporană, pe plan național și internațional, s-a impus, ca mod de organizare a arhivelor, fondul arhivistic și întocmirea evidențelor în raport de acesta. Strîns legate și păstrînd multe din caracteristicile fondului sînt colecțiile arhivistice. Aceste două categorii arhivistice stau, de fapt, la baza întregii activități în Arhivele Statului. Și e firesc, fiindcă, organizînd astfel documentele, se încearcă de fapt o reconstituire a întregului sistem instituțional care funcționa pe un anumit teritoriu, la o anumită dată. Din punct de vedere practic, al organizării documentelor pe rafturi, cel puțin pînă la introducerea pe calculator a acestei operațiuni, este bine ca și depozitul să fie organizat ținînd seama, pe cît posibil, de sistemul instituțional pomenit mai sus.

Pe cît este de unanim acceptat fondul arhivistic, pe atît de controversată este definiția lui și, legat de aceasta, aria de cuprindere a documentelor în

¹ Marcel Dumitru Ciucă, *Arhivele existente în depozitele Arhivelor Statului și la alți deținători*, în „Revista Arhivelor”, anul LV (1978), vol. XL, nr. 4, p. 429.

cadrul unui fond. Limitînd discuția la fondurile administrației locale, am remarca faptul că, aproape toți autorii care au abordat problema fondului arhivistic, direct sau în alt context, lasă să se întrevadă o identitate între instituție și fond (principiul provenienței). Nici unul nu face distincție între creatorul de documente și creatorul de arhivă, respectiv de fond arhivistic. Cîteva exemple: Comitatul Hunedoara este atestat documentar spre sfîrșitul secolului al XIII-lea. Indiscutabil că s-au primit porunci de la autoritatea centrală care urmau să fie puse în practică de comiții numiți. Nici în cazul Hunedoarei, nici în cazul altor comitate nu avem în perioada de începuturi o arhivă a comitatelor, ba după cum se știe, actele respective le găsim în fondurile familiale ale foștilor comiți. Este vorba de arhiva la destinatar. Ori nu credem că ar fi corect să desprindem din fondurile comitatelor. Pe de altă parte, în calitatea lor de comiți, diferiți nobili au emis acte. Nici un act din perioada de începuturi emis în numele comitatului nu se păstrează în arhiva comitatului, ci la cel căruia i-a fost destinat. Altfel spus, instituția a existat, a creat chiar documente, dar la începuturile sale nu putem vorbi de un creator de arhivă.

Un alt exemplu. În secolul al XVIII-lea Comitatul Hunedoara a fost împărțit în trei apoi în patru cercuri, conduse de cîte un substitut al vicecomitelui. În arhiva comitatului apar atît ciornele unor ordine adresate substituiților vicecomitelui, cît și rapoartele ale acestora. Nu am atestat nici o arhivă și nici urme că ar fi existat arhive ale acestor subunități ale administrației locale. Din nou, instituția a existat, a creat documente, dar nu a creat arhivă. Și în acest caz se găsesc urme în arhivele familiale precum și în arhiva comitatului.

Dacă în cazul primăriilor orășenești sau ale unor comune beneficiare ale unor privilegii avem documente vechi constituite într-o arhivă, majoritatea celorlalte ajung mult mai tîrziu, în epoca modernă sau contemporană, să devină și creatori de arhivă, respectiv creatoare ale unui fond arhivistic.

În epoca contemporană au apărut situații în care unele instituții (puncte de lucru ADAS, oficii poștale, posturi de poliție, magazine comerciale, agenții CEC etc.) au o arhivă curentă formată cu precădere din evidențe operative, documente care niciodată nu vor intra în Fondul Arhivistic Național, ba mai mult aceste documente, la intervale scurte sînt depuse în arhiva organului ierarhic superior, unde sînt selecționate, în marea lor majoritate. Am mai semnalat o tendință contemporană. La nivel județean, tot mai multe profile de activități își concentrează evidențele pe calculatoare proprii, la nivelul instituției județene coordonatoare. Apare întrebarea firească, care este creatorul de arhivă, respectiv de fond arhivistic, în această situație?

În concluzie, propunem ca în abordarea noțiunii de fond arhivistic să se plece nu de la creatorul de documente, ci de la creatorul de arhivă. În cazul cînd avem de-a face cu instituții care au evoluat, data de cînd le socotim creatoare de arhivă, respectiv de fonduri arhivistice, se va putea stabili pe baza istoricului organizației respective. Cît privește situația organizațiilor contemporane, considerăm că numai prin studiul aprofundat al legislației care reglementează activitatea unității se pot lua hotărîrile cele mai potrivite.

Un principiu de care trebuie să se țină seama la abordarea problemelor legate de fondul arhivistic este acela al obiectului activității pe care o desfășoară organizația respectivă. Toți autorii sînt de acord asupra acestui criteriu.

Unii chiar dacă nu îl numesc astfel îl recunosc sau îl subînțeleg². Socotim că pentru delimitarea ariei de cuprindere a unui fond arhivistic acest principiu al păstrării obiectului activității în evoluția lui firească, cel puțin în cazul administrației locale de stat, este esențial, din acesta decurgînd toate celelalte principii de care trebuie ținut cont la delimitarea unui fond arhivistic.

Administrațiile locale, indiferent ce denumire au purtat ele în diferite perioade, indiferent de gradul de autonomie, erau interpuși autorității centrale, și exprima în același timp necesitățile societății omenești, la un anumit moment, de a-și asigura rezolvarea unor probleme care priveau interesele întregii comunități de pe un anumit teritoriu.

Indiferent de cerințele concrete ale unui moment istoric, obiectul activității comitatelor, ocirmuirilor, ținuturilor, prefecturilor, comitetelor provizorii, sfaturilor populare, consiliilor populare și din nou a prefecturilor a rămas același, administrația unui anumit teritoriu pentru o perioadă de timp.

Cel de al doilea criteriu de care trebuie ținut cont la delimitarea fondurilor administrative este așa dar cel al teritorialității. Între cele două principii există o strînsă interdependență, hotărîtor fiind, după părerea noastră, cel al obiectului activității, acesta avînd un caracter obiectiv, asigurînd continuitatea activității, care la rîndu-i a existat obiectiv, chiar dacă ea a fost exercitată în numele unui interes sau altul, chiar dacă autoritatea s-a exercitat pe un teritoriu mai extins sau mai restrîns.

În cazul Prefecturii județului Hunedoara, de la apariția subdiviziunilor teritoriale în activitatea de administrare a teritoriului, obiectul activității a rămas permanent același, administrația locală. Evoluția în timp a instituției este complexă. Asistăm în anumite momente la aparente rupturi, tot timpul însă pe teritoriul actual al județului Hunedoara a fost exercitată administrația. Sub aspectul teritorialității, Comitatul Hunedoara de la apariția lui a avut în linii mari aceeași configurație geografică. În 1784 asistăm la unificarea unei părți a Comitatului Zarand cu Comitatul Hunedoara. Numele nou al comitatului era de Comitatul Hunedoarei unit cu Zarandul. Situația a durat pînă în anul 1790. Sîntem în fața unui fond nou? Susținem că nu. Obiectivul activității instituției a rămas același, teritoriul de bază a rămas același, s-a extins pentru o perioadă de timp, dar s-a revenit la vechiul teritoriu. Într-o situație similară s-a aflat și Comitatul Arad care a primit la rîndu-i o parte din Comitatul Zarand. Concret, și în cazul Comitatului Hunedoara și în cazul Comitatului Arad perioada dintre anii 1784—1790 a fost considerată ca făcînd parte din fondurile respective, asigurîndu-se astfel unitatea și continuitatea fiecărui fond în parte.

La 1848, în urma celei de a treia adunări de la Blaj, printre altele, s-a hotărît desființarea vechii administrații și instituirea unei administrații românești. Din vechiul teritoriu al comitatului Hunedoara o parte a fost integrată, se pare, administrației de la Sebeș. Din toamna lui 1848 și pînă în august 1849 teritoriul județului Hunedoara a fost succesiv cînd sub administrație românească, cînd sub administrație maghiară, în totalitate sau parțial, în raport de evoluția situației militare. Chiar administrația românească a avut

² Florea Boeraș, *Considerații cu privire la noțiunea de fond arhivistic*, în „Revista Arhivelor”, anul LI (1974), vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 269—274. Același sens îl dă termenul de proveniență și Marcel Dumitru Ciucă în *Ordonarea și inventarierea documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului*, în „Revista Arhivelor”, anul LVI (1979), vol. XLI, nr. 3, p. 286—287.

în preocupările ei cu prioritate asigurarea celor necesare apărării. Sintem în fața altui fond? Susținem din nou că nu, avînd aceleași argumente ca mai sus.

O situație specială avem în privința administrației locale după înfrîngerea Revoluției de la 1848—1849, cînd în Transilvania a fost instituită o administrație militară. Întreaga țară a fost împărțită în districte militare care se subdivizau în cercuri, ca la rîndul lor acestea să se subîmpartă în subcercuri. Vechiu Comitat al Hunedoarei a fost cuprins în Districtul militar al Albei, alături de vechiul Comitat al Albei Inferioare, de cel al Zarandului și o parte din Tirnave. Deasupra comitatelor a apărut un organism nou, districtul. Teritoriul fiecărui comitat a fost împărțit în două-trei cercuri, respectiv în Hunedoara: cercul Deva, cercul Orăștie și cercul Hațeg, fiecare avînd 2—3 subcercuri subordonate.

Există suficiente argumente pentru constituirea de fonduri distincte pentru fiecare din organele administrative nou create. S-ar pierde însă din vedere faptul că toate exercitau aceeași activitate, respectiv păstrau același obiect al activității (administrația locală), s-ar pierde continuitatea în administrație, fapt care a existat obiectiv pe întreg teritoriul țării noastre. Dovada necesității de a se ține seama de acest al treilea principiu de fondare (continuitatea) e și faptul că, în 1863, se revine din nou la vechiul comitat, atît în privința numelui, cit și a teritoriului, ca să nu mai vorbim de obiectul activității. Legat de continuitate în administrație, am mai observa faptul că în România, în modul cel mai categoric, putem vorbi de o tradiție a județelor, de constituirea în timp a unor unități administrative, care chiar dacă poartă un nume sau altul în cele trei Țări Române și chiar dacă pentru o anumită perioadă de timp au fost desființate, s-a revenit mereu la ele. Ori credem că această realitate obiectivă trebuie să-și găsească reflectarea și în modul de constituire a fondurilor arhivistice.

În mod practic, în cazul fondului Prefectura județului Hunedoara, pentru a asigura continuitatea în administrație pe teritoriul județului Hunedoara, am considerat cercurile și subcercurile, care au funcționat pe acest teritoriu în perioada 1849—1860, ca serii paralele de documente în cadrul administrației generale, inventariindu-le separat pe fiecare, însă în cadrul fondului Prefectura județului Hunedoara.

Un alt moment în evoluția administrației locale în România l-a constituit cel din 1938, cînd, prin legea administrativă din 14 august 1938, teritoriul țării a fost împărțit în ținuturi care, la rîndul lor, se compunea din mai multe județe, iar județele din plăși, plășile din comune și în sfîrșit comunele din sate. În ceea ce privește județul, din punctul de vedere care ne interesează pe noi nu au avut loc schimbări importante. Problema esențială era aceea că ținutul și comuna au devenit persoane juridice și ele reprezentau interesele locale și exercitau atribuțiile de administrație generală³.

Probleme deosebite ridică împărțirea administrativă din 1950. Dacă în 1938 între autoritatea centrală și județe a fost interpus încă un organism, lucru cunoscut și în alte perioade istorice, în 1950 asistăm la o reîmpărțire chiar a județelor, care căpătaseră deja o anumită extindere teritorială tradițională, se crease o anumită complementaritate între diferite părți teritoriale ale acestora. Chiar noua împărțire în regiuni ținea seama în mare măsură de vechile ținuturi, iar la nivelul raioanelor în bună măsură de ceea ce au fost mult mai

³ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVI, partea II, București, 1939, p. 1471—1472.

înainte (la 1849) cercurile. Aplicăm aceleași principii ca și mai sus sau constituim fonduri independente? Rămînem sub impresiile specificului sfaturilor populare, al consiliilor sau luăm în considerare obiectul activității, teritorialitatea și continuitatea administrației? Personal înclinăm pentru asigurarea continuității.

Față de cele spuse mai sus, am mai adăuga că, atît în cazul cercurilor de după 1848, cît și în cazul sfaturilor populare raionale de după 1950 limitele lor teritoriale nu se extindeau peste granițele vechilor județe, fapt care ar permite gruparea celor 2—3 raioane de pe raza unui județ ca serii paralele de documente ale administrației locale. Asigurăm astfel, din nou, continuitatea administrației, deci a obiectului activității pe un teritoriu anumit, fapt existent obiectiv în istoria organelor locale ale administrației de stat.

Cu toată autonomia acordată filialelor, credem că este necesară intervenția Direcției Generale a Arhivelor Statului pentru rezolvarea unitară a problemei. În esență, ea fiind o chestiune de evidență, de comasare a unor inventare, constituirea unor serii în cadrul unui fond mai mare, prefectura.

Urmare a necesităților de a se asigura aplicarea corectă și în timp util a dispozițiilor administrative au apărut organe intermediare între administrațiile județene și cele comunale, respectiv preturile. Obiectivul activității acestora este cel enunțat mai sus. Ca și în cazul județelor, preturile nu trebuie să fie căutate exclusiv sub această denumire, ci privite ca subdiviziuni administrative în cadrul acestora. Astfel pusă problema, istoricul acestor instituții trebuie început odată cu apariția primilor împuterniciți ai comiților sau prefecților desemnați să supravegheze activitatea comunelor pe un anumit teritoriu. În acest sens socotim că cercurile din cadrul comitatelor pot fi socotite începuturile preturilor. Că aceste cercuri s-au reorganizat în decursul timpului este un adevăr. De regulă asistăm la limitarea tot mai pronunțată în spațiu în jurul unor centre (orașe sau comune) care au devenit treptat și sediul permanent al acestor organe. Dacă în cazul administrațiilor județene putem vorbi, de fonduri deschise, în cazul preturilor, odată cu încheierea activității comitelor provizorii de plasă, se pot socoti și fondurile preturilor încheiate.

Evoluția în timp a preturilor poate fi urmărită pe baza legislației și a documentelor din arhivă. Este deosebit de util pentru o fondare corectă să privim retrospectiv atît fondurile preturilor cît și pe cele ale prefecturilor și chiar ale comunelor. Putem astfel aprecia din momentul nostru, evoluția fiecărei unități administrative în parte. Istoricul preturilor, ca și al celorlalte instituții este deosebit de util. Ca și în cazul preturilor, putem vorbi nu numai de continuitate, ci chiar de crearea unor adevărate entități teritoriale. Remarcăm că în epoca contemporană, așa numitele C.U.A.S.C.-uri acoperă în linii generale vechile teritorii ale preturilor. Dacă din punct de vedere administrativ, preturile s-au dovedit a nu mai fi necesare, aceste entități teritoriale și-au găsit o altă formă de manifestare, în sfera economică.

Comuna este unitatea administrativă de bază. Numele de comună derivă dintr-un alt termen, cel de comunitate, întîlnit și uzitat chiar în perioadele mai vechi. Termenul de comunitate indică de fapt o așezare omenească, o localitate, un sat. Faptul a dat naștere la confuzii între ceea ce numim noi astăzi comuna și sat. Au existat chiar perioade tîrzii cînd pentru ceea ce numim astăzi sat se folosea termenul de comună, chiar anumite atribute ale administrației erau exercitate la nivelul acestora, fără să depistăm pînă în prezent constituirea unui fond arhivistic la nivelul vreunui sat.

Fenomenul de grupare a unor sate în jurul unuia dintre ele este semnalat din secolul al XVIII-lea. Sînt așa numitele „procese”, subdiviziuni ale cercurilor din cadrul comitatelor. Aceste grupări de sate erau de fapt niște comune mari, în fruntea cărora se afla o persoană împuternicită să rezolve problemele relațiilor acestor sate cu autoritatea, de regulă cele privind diferitele forme ale contribuției pe care locuitorii erau obligați să o presteze față de stat sau față de domnul pămîntului. Din cercetările de pînă acum este greu de urmărit evoluția acestor „procese”. Au avut un caracter ocazional, s-au constituit în unități administrative stabile? Cert este că în multe cazuri satele din cadrul unor procese atestate s-au constituit ulterior în două sau mai multe comune, de fiecare dată însă satul principal în jurul căruia se constituise „procesul” continua să fie una dintre comunele constituite pe teritoriul respectiv.

Dacă pînă în 1848 comunitățile (satele) aveau atribuții extrem de limitate din punct de vedere administrativ, după această dată asistăm la o puternică afirmare în viața publică a tuturor localităților. Sînt alese reprezentanți sătești de către sătenii înșiși, se confecționează însemne ale autorității, sigilii sătești, pentru fiecare localitate în parte. După 1848 apar chiar în actele publice recomandări și s-a practicat alegerea unui notar comun pentru două sau mai multe sate vecine, în vederea înfăptuirii practice a administrației și purtarea scriptelor, tot mai numeroase, pe măsura curgerii timpului, o situație similară întîlnindu-se și în Principatele Unite, unde, după 1860, se constituie de asemenea comunele cu arhive proprii și servicii proprii⁴.

Din punctul nostru de vedere primăriile comunale ridică cele mai puține probleme. De altfel, se pare că în practică s-a și ajuns la un anume consens. Este firesc, deoarece obiectul activității a rămas același peste ani, teritoriul, în liniile sale generale, același și, implicit, avem și continuitate. Dacă aceasta este situația caracteristică, apar cazuri cînd teritoriul unor comune s-a extins sau s-a restrîns ori pur și simplu și-au încetat activitatea, ca, după o anumită perioadă de timp, să se reînființeze primăriile respective. Socotim că în astfel de cazuri, pentru o rezolvare corectă sau cît mai corectă și avînd la îndemînă istoricul instituției, trebuie să fondăm astfel încît să asigurăm continuitatea, chiar dacă în anumite perioade apar goluri, căci comunele, satele noastre, avînd un rang sau altul, au avut această continuitate.

O problemă care se ridică este aceea a primăriilor sătești. Așa cum spunem, după emanciparea de sub autoritatea nobiliară, comunitățile au evoluat diferit. Unele au devenit comune, în sensul modern al cuvîntului, altele au rămas ca sate. Legea pentru organizarea administrației locale din 3 august 1929 folosește un singur termen, cel de comună⁵. În schimb, legea administrativă din 14 august 1938 apare și termenul de sat. În regulamentul pentru aplicarea legii administrative din 18 noiembrie 1939 apare o definire exactă atît a comunei cît și a satului. Dacă comuna „este o corumscripție teritorială administrativă, constituită și organizată prin lege, *eu drepturi patrimoniale și de putere publică*”, satul pur și simplu „este o *ășezare naturală* de populație declarată astfel, conform cu prevederile legale”⁶. (sublinierile noastre). Altfel spus, nu îndeplinește nici o atribuție administrativă sau, din punctul nostru de vedere, nu este un creator de arhivă.

⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Arhivistica*, București, 1970, p. 63.

⁵ C. Hamangiu, op. cit., vol. XXVII, partea III, București, 1940, p. 2598.

⁶ *Ibidem*.

În diferite perioade, instituția primăriei sătești a existat totuși, primarul avea și sigiliu, chiar și buget propriu, urmărit și întocmit de la centrul de comună, dar nu am întâlnit nici măcar un caz de existență a unui fond sau urmele acestuia, provenit de la o primărie sătească în sensul propriu al cuvântului. Faptul că în anumite perioade toate satele erau numite comune nu trebuie să ne ducă în eroare. Primarul sătesc era ajutat în exercitarea atribuțiilor sale de consiliu sătesc, dar el nu a avut în nici o perioadă un aparat administrativ propriu prin intermediul căruia să se întocmească actele (arhiva) necesare pentru afirmarea autorității. Actele, atâtea cîte le primea sau le întocmea primarul, se pare că erau depuse în arhiva comunei sau rămîneau în păstrarea personală.

O altă problemă legată de fondarea documentelor provenite de la instituțiile administrației locale este aceea a denumirii fondurilor. Reglementările în vigoare stabilesc că ultima denumire a creatorului de fond va deveni numele fondului, acceptînd și denumirea cea mai uzitată din perioada de activitate a creatorului. În cazul fondurilor administrative se pare că cea de a doua variantă a devenit regulă. Vorbim de prefecturi, de preturi, de primării. Sînt puține sau foarte puține cazurile cînd mai întîlnim numiri de comitate, cercuri, subcercuri, notariate cercuale etc. În această situație apare întrebarea firească, dacă nu este cazul să se unifice, la nivelul întregii țări, denumirea fondurilor administrative, pornind tocmai de la principiile discutate în paginile de mai sus.

În aceeași idee am mai adăuga. Procedînd la sistematizarea depozitelor de fonduri administrative am simțit nevoia de a încadra la primăriile comunale și fondurile provenite de la unele sfaturi comunale, care și-au încetat activitatea în anul 1968. Unele dintre acestea au funcționat în perioada sfaturilor populare. Indiferent de nume, ele sînt în totalitate rezultatul administrației comunale. Dacă obiectul activității este cel arătat, respectiv comun tuturor, de ce toate aceste fonduri să nu aibă un nume comun? Precizăm, în evidențele filialei au fost respectate normele în vigoare, cele spuse mai sus au doar valoarea unor opinii.

Legată de problema denumirii fondurilor este și aceea a momentului cînd socotim un fond închis. Așa cum opinam și mai sus, sîntem pentru asigurarea continuității, avînd în vedere că, indiferent de momentul istoric și indiferent în numele cui s-a exercitat, obiectul activității instituțiilor aflate în discuția noastră a rămas același, respectiv administrația locală, înfăptuită pe un anumit teritoriu de bază, care s-a extins sau s-a restrîns. Într-adevăr, o problemă, formală am spune noi, ridică acele unități administrative care și-au întrerupt activitatea pentru o perioadă de timp, ca să o reia, eventual chiar sub altă denumire. Și în acest caz sîntem pentru asigurarea continuității, chiar dacă pentru anumite perioade apar goluri. Spre exemplu, Comitatul Zarand a fost desființat în 1784, a reapărut în 1790, a dispărut din nou în 1849, ca să fie reînființat în 1860, în sfîrșit, în 1878 dispare definitiv. Sîntem pentru un singur fond, format în mai multe etape, urmînd ca în istoricul instituției și în prefața inventarului să se explice această situație. În sprijinul acestei idei aducem aceleași argumente: ale creatorului de arhivă, al obiectului activității, al teritorialității și al continuității.

Probleme ridică și fondarea documentelor create de acele compartimente ale organelor administrative care se bucură de o largă autonomie. Rămînînd consecvenți principiilor enunțate (alți autori aduc și alte criterii pentru a stabili dacă

sîntem în fața unui fond independent sau în fața unui compartiment al instituției), am arătat că, în momentul în care compartimentul de muncă își conturează clar obiectul activității (administrația drumurilor, asigurarea și administrarea veniturilor statului, coordonarea activității din agricultură, problema școlilor etc.), putem vorbi de fonduri independente. Rămîne însă deschisă problema momentului în care considerăm ca fonduri independente aceste compartimente. Din nou sîntem de părere că acest lucru se poate stabili numai pornind de la istoricul instituției respective, de la momentul cînd, prin acte normative, compartimentelor li s-a acordat o largă autonomie, rămînînd în subordinea organului administrativ numai sub aspectul îndrumărilor și al orientărilor generale.

Exemplele folosite în argumentația noastră se referă cu precădere la județul Hunedoara, aceasta fiindu-ne mai la îndemînă. Socotim însă că situația în esența ei nu diferă la celelalte județe și, de aceea, pledoaria noastră se dorește a fi un argument pentru o abordare cît mai unitară a problemelor legate de fondarea documentelor legate de instituțiile administrației locale, fiindcă administrația locală, în diferitele ei perioade de timp, a avut acest caracter unitar pe tot teritoriul țării.

R É S U M É

Dans tous les pays du monde les archives nationales ou d'état conservent les plus précieux documents concernant l'histoire de chaque nation. Les accumulations ont déterminé la nécessité de les organiser sur des critères exacts, choisis prenant compte de la nature des documents, du déposeur ou du moment où l'organisation a commencé.

De nos jours le fond archivistique et les evidences du fond se sont imposé comme la modalité nationale et internationale organiser les archives. Les spécialistes propose que le fond d'archive soit analysé par rapport au créateur d'archive et pas au créateur des documents.

Le deuxième critère dont on doit tenir compte en delimitant les fonds administratifs et la territorialité. Par exemple la Préfecture Hunedoara a toujours eu la même activité, l'administration locale, même si on a créé de nouvelles subdivisions territoriales.

Un autre problème c'est la dénomination des fonds de documents créés par l'administration locale. Dans cette perspective l'auteur souligne la nécessité d'unifier au niveau national la dénomination des fonds administratifs, sur les critères déjà mentionnés.

En ce qui concerne le moment où un fond peut être considéré fermé l'auteur croit qu'on doit assurer la continuité, car l'activité de l'institution est toujours resté la même: l'administration locale. Même si pour certaines périodes il n'y a pas de documents dans le fond, on recommande la même critère, comme par exemple, pour le Comitat de Zarand.

Donc l'auteur fait une plaidoirie pour aborder d'une manière unitaire les fonds de documents concernant les institutions de l'administration locale, car l'administration locale a toujours eu un caractère unitaire.

P R É C I S

All over the world state or national archives preserve the most precious documents concerning every country's history. The accumulations led to the necessity of a proper organization, on precise criteria. These criteria have been selected taking into account the type of the documents the person or institution which created them or the moment the organizing operation started.

In our days the archive fund and the classification schemes connected with it imposed as national and international modality of organizing archives. Specialists assert that the approach of the archive fund should be based not on the institution that created the document, but on the one that created the archive.

The second criterium to be taken into account in identifying the administrative funds is that of its „territory”. For example, the activity of the Hunedoara county’s perfect was permanently the same, that is local administration even if territorial subdivisions have been created.

The name of the funds raises a new problem in the organization of the funds created by the local administration. This it appears necessary to unify their names at national level on the basis of the above mentioned criteria.

The moment when a fund may be considered as closed is another difficult aspect. The author of the article thinks that continuity should be preserved since the activity of the institution has remained the same: the local administration. Even if there are some blank points in the fund, he considers that the criteria applies however, as in the case of Zarand Comitat.

So, the author pleads for a unitary approach of these questions, since irrespective of epoch, the local administrator had a unitary character, all over the country.

Considerații privind latina medievală din Țara Românească și Moldova

ANA CRISTINA HALICHIAS

Dualitatea culturală, polarizarea izvorită, pe de o parte, dintr-o sferă de gândire și de expresie păstrată și transmisă prin școală, iar pe de altă parte dintr-un domeniu mai difuz, pe care îl denumim „popular”, reprezintă una dintre trăsăturile definitorii ale evului mediu european. Universul mental medieval reflectă această opoziție pe planul limbilor. Latina, instrument de transmitere a antichității romane, învățată în școli, sprijinindu-se pe scris și pe carte, trăiește o viață succesivă, deasupra, alături și, în final, concurându-se cu limbile vulgare. Cultura latină medievală, extinsă geografic, dar unitară prin legăturile realizate de abații, de școlile episcopale și de universități, pune limba latină nu numai în slujba religiei, a operelor literare sau științifice, ci și în cea a politicii, a dreptului, a însemnărilor particulare sau a corespondenței cu caracter personal.

Spre deosebire de alte zone europene, unde aproape toate sursele culturii și civilizației aparțin mediolatinei și limbii naționale, în evoluția ei, în Țările Române, aflate la răscrucea dintre Orient și Occident, această dualitate îmbracă forme specifice, în care s-au topit, într-o admirabilă sinteză culturală, bizantinismul, slavismul și diversele curente occidentale.

Încă de la întemeierea lor ca state feudale, Transilvania, Moldova și Țara Românească s-au aflat în strânse relații politice, comerciale și culturale atît cu centrul și apusul continentului, cit și cu Europa sud-estică și răsăriteană. Adoptarea, ca limbă de cultură, a latinei, în Transilvania, și a slavonei, în Moldova și Țara Românească, se datorează, în primul rînd, unor cauze de natură religioasă. Limba bisericii, instituție preponderentă în statul medieval, a devenit și limbă a cancelariilor și culturii în general, pînă în epoca Renașterii și a Reformei cînd, în toată Europa, a fost înlocuită treptat de limbile naționale. Din acest punct de vedere, Țările Române nu fac excepție de la procesul european. În Transilvania (ca de altfel și în Ungaria, Polonia, Cehia, Slovacia, latina a fost reintrodusă în secolul al XI-lea ca limbă a cultului catolic îmbrățișat de unguri și de sași, iar de la mijlocul secolului al XII-lea s-a extins în cancelariile voievodale și orășenești. Țara Românească și Moldova au adoptat ca limbă oficială slavona care eram alături de greaca bizantină, una dintre limbile „sacre” ale cultului ortodox. Dar, în secolul al XIII-lea, în Transilvania alfabetul și limba latină s-au răspîdit și în cele două Țări Române extracarpătice, mai întîi în mediul clericilor catolici, al coloniștilor sași și unguri așezați în orașe, apoi și în cancelariile domnești și orășenești (Mihăilă, 1974).

S-a stabilit cu certitudine că o secție latină a existat tot timpul în cadrul cancelariei domnești, atît în Moldova, cit și în Țara Românească. Documentele latine, chiar dacă sînt în mod evident mai puține decît imensa masă a celor

interne, slavone, trădează o viață diplomatică activă și relații permanente cu zonele în care latina era limba culturii scrise: Transilvania, Ungaria, Imperiul romano-german, Polonia, Sfântul Scaun etc. (Ciurea, 1940, 1943).

Față de Occident, unde operele religioase, literare ori științifice sînt timpurii, la noi primele monumente ale limbii și scrisului latin medieval sînt reprezentate de documentele diplomatice, juridice, particulare — scrieri neliterare cu caracter eminamente practic. Cartea manuscrisă a ajuns relativ tîrziu în circulație pe teritoriul românesc.

În majoritatea țărilor europene, latina medievală (al cărei „terminus ad quem” se consideră a fi secolul al XIII-lea) este studiată mai ales din perspectiva textelor literare. Excepție fac țările nordice, cele din Europa Centrală (Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria) și, recent, România, care își extind sfera cercetărilor și asupra documentelor neliterare (pe care le urmăresc pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea). Studiarea acestor documente își află laboratorul la punctul de întîlnire a unor discipline mai mult sau mai puțin înrudite (lingvistică, filologie, paleografie, diplomatică, istorie). Coroborarea informațiilor rezultate astfel cu cele oferite de textele literare crează o imagine de ansamblu asupra latinei medievale, privită ca un sistem în care trăsăturile generale, comune întregului continent european, se împletesc cu fenomenele specifice diferitelor arii geografice, epoci ori stiluri, purtînd amprenta autorului sau scribului textului.

Toate scrierile medievale, fie ele literare (în sensul cel mai larg al cuvîntului), fie neliterare, se înscriu într-un anumit cadru normativ. În același timp, fiecare asemenea scriere are o serie de trăsături particulare care variază în funcție de componenta spațială, temporală și sociolingvistică (Goebel, 1975).

Notarii de limbă latină trebuie să se fi folosit de culegeri conținînd formularele diferitelor tipuri de acte (solemne sau simple, oficiale sau particulare), precum și copii ale unor documente mai vechi utilizate ca modele de redactare. Documentele latine din Moldova și Țara Românească respectă uzanțele diplomatice europene, trădînd în același timp influențe ale cancelariei regale polone (în cazul Moldovei) sau ale cancelariei transilvănene și maghiare (în Țara Românească), precum și anumite inovații proprii.

Dintre miile de acte emise de cele două cancelarii române, cele mai interesante și mai caracteristice din punct de vedere lingvistic sînt scrisorile cu caracter particular adresate de domnitori și dregători orașelor Brașov, Sibiu și Bistrița. Neîngrădite de un cadru normativ rigid, ele permit exprimarea liberă a unor gînduri, mărturii, profesiuni de credință.

Toate tipurile de documente sînt instrumente care își îndeplinesc rolul în interiorul unei rețele de comunicare. Grija principală a scribilor era aceea de a transmite o anumită încărcătură semantică. Calitatea și corectitudinea mesajului depindeau de cunoștințele și de performanța lingvistică a respectivilor scribi. La aceasta se mai adaugă o trăsătură care caracterizează în mod particular o limbă scrisă în opoziție cu orice limbă vorbită: chiar dacă autorul reușește, într-o oarecare măsură, printr-o formație literară intensă și de durată, să gindească în latină, se întîmplă foarte rar ca acest avantaj să îl elibereze complet de puterea de sugestie a limbii vorbite care îi este familiară fie ca limbă maternă, fie ca idiom al mediului în care trăiește.

Dacă pentru Transilvania originea notarilor este destul de clară, aceeași fiind, în general, maghiari, sași și, uneori, români, situația din Moldova și Țara Românească este mai complexă. La început, diecii erau străini (polo-

nezi, maghiari, germani, italieni) și rareori români. Numărul diecilor localnici, cunosători ai limbii latine, recrutați de obicei din rîndurile populației orășenești, crește pe măsură ce înaintăm în timp. O parte dintre ei sînt cunoscuți nominal (32 în Moldova, 12 în Țara Românească); acestora trebuie să li se adauge însă și cei care nu și-au indicat numele, dar al căror număr poate fi stabilit cu aproximație prin analize paleografice și lingvistice comparative. Originea locală și limba maternă a acestor dieci joacă un rol foarte important, ele influențînd adeseori structura gramaticală și lexicală a latinei documentelor (Jako, Manolescu).

Un studiu complet al latinei documentelor din Țările Române ar trebui, așadar, să evidențieze raportul dintre moștenirea clasică și elementele medievale, pe cel dintre trăsăturile panmedievale și cele specifice zonei centrale și est-europene, asemănările și deosebiriile dintre latina de redacție românească și cea din țările vecine (Ungaria, Polonia, Cehia și Slovacia), precum și inovațiile specifice teritoriilor românești.

O dată făcută aceste precizări de ordin foarte general, în cele ce urmează ne propunem să prezentăm cîteva trăsături ale mediolatinei actelor de cancelarie emise în Țara Românească și Moldova în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIV-lea și anul 1600. Alături de fenomenele panmedievale vom înfățișa cîteva particularități grafice, morfosintactice și lexicale din aria cercetată. Nu ne vom îngădui să facem generalizări și afirmații cu caracter definitiv, dat fiind faptul că studiile noastre în acest domeniu sînt departe de a fi încheiate.

Ortografia constituie un criteriu operant de caracterizare atunci cînd originea documentului este cunoscută. Particularitățile ortografice pot fi relevante atît pentru stabilirea fenomenelor panmedievale, cit și pentru identificarea trăsăturilor caracteristice unui anumit teritoriu, unei anumite epoci, cancelarii sau persoane.

Textele pe care le avem în vedere urmează îndeaproape grafiile panmedievale, care oglindesc de altfel trăsăturile esențiale ale fonetismului medieval:

- monoftongarea diftongilor *ae*, *oe* (a căror restituire grafică va începe abia din secolul al XVI-lea) își află reflectarea în grafiile cu *e*: *prefatus*, *presens*, *ereas* etc.;

- asurzirea sonorelor finale înaintea unei consoane surde: *quot* și (= *quod*), *at terram* (= *ad*) etc.;

- delabializarea labiovelarelor, prezentă constant în grafii de tipul: *condam* (= *quondam*);

- *t + i* și *c + i* înainte de vocală se pronunțau asemănător, grafiile în care *ti* este în locuit de *ci* fiind obișnuite: *spacium*, *eciam*, *gracia*, *cicius* etc. În schimb, greșeala inversă este mult mai puțin frecventă: *provincia*;

- reducerea geminatelor (*agnelus*, *permitatis*) și crearea unor forme hipercorecte rezultate din tentativele de restaurare a consoanelor duble (*transmittere*, *comittibus*, *optimmus*);

- aspirata *h*, dispărută de multă vreme, nu slujea decît ca semn grafic, fapt care a dat naștere la numeroase confuzii: pe de o parte întîlnim forme ca *abemus*, *ortamur*, *ircum*, *exibemus*, *pulcriorem*, *ebdomadarum*, iar pe de altă parte *hordinacionem*, *inhermes*, *charissimis*);

- disocierea grupurilor consonantice *mn*, *mm* prin intercalarea altei consoane, de regulă lanială *p*: *solempnnitatem*, *dampna*, *sumpmoque*. Mai

mult, se creează forme hipercorecte: *presummo*, în care apoi se intercalează labiala *p*: *presumpmant*.

Este interesant de urmărit grafia folosită în cazul cuvintelor românești prezente încă în documentele latine timpurii. Antroponimele, toponimele, substantivele comune și adjectivele românești sînt scrise urmîndu-se regulile ortografice ale maghiarei și germanei (în Țara Românească, sub influența cancelariei transilvănene), sau cele ale polonei (în Moldova). Aceste grafii trădează încercările diecilor de a reda cît mai fidel fonetismul românesc (uneori chiar pe cel dialectal): *Bagya* = Bág'ia, *Nuxora* = Nucsóra, *Czocza-via* = Cucava. Desigur că în multe cazuri ne vom întîni cu simple frumuseți de scriere, care nu au nici o valoare fonetică: *w* = *u*, *v*; *y* = *i*, *th* = *t* (*Radwul*, *Wlaykul*, *pytar*, *stolnyk*), dar de cele mai multe ori grafiile respective sînt justificate: *kamarasz*, *Czioban*, *Cziokan* (ortografie maghiară); *armasch*, *camarasch* (ortografie germană); *Balczađ Wysternicel*, *kyne* (ortografie polonă).

Într-un document emis în Țara Românească la 10 noiembrie 1423, numele localității Tirgșor apare scris sub forma *Traxor*, fapt care ne determină să credem că diacul de limbă latină va fi cunoscut și alfabetul chirilic suficient de bine pentru a încerca să mențină, în transliterarea latină, grafia curentă din textele slavone. De altfel, și în acestea din urmă forma Тръгшоръ nu reprezintă decît menținerea unei tradiții grafice fără corespondență în pronunție, unde metateza se produsese de multă vreme. Acest fapt este confirmat de toponimul Tirgoviște care în textele latinești este atestat numai în forme ca *Targovistia*, *Tergowistia*. Oscilația între *a* și *e* trădează nesiguranța diecilor în a reda arhifonemenul <ă> realizat în două variante: <ă> sau <i> (opozitia dintre acestea realizîndu-se abia după secolul al XVI-lea).

Grafiile *com*, *infedellibus*, *ortamur*, *abemus*, *abuieritis*, *orribilem*, întîlnite în documente emise de Ștefan cel Mare între anii 1474–1476, ne îndreptățesc să afirmăm că în această perioadă domnitorul moldovean a avut ca scrib de latină un notar italian (al cărui nume ne este încă necunoscut).

În morfologie, ca și în sintaxă de altfel, latina din Țările Române prezintă aceleași caracteristici ca întreaga latinătate medievală europeană. Dintre trăsăturile întîlnite cel mai frecvent amintim:

• Depluralizarea unor plurale colective neutre și trecerea lor, prin asimilare, la declinarea I feminină: ista est *peccata* ipsius; ista *damnifica* et *iniuria* nobis et hominibus nostris iniecta non ibit ad finem bonum; quasdam *armas*... transmittere vellent.

Flexiunea nominală românească este atestată ca atare în toponimele compuse, în care al doilea termen este un substantiv în cazul genitiv singular sau plural: *Lonka Rywely*, *Walya Kazylor*.

În cazul unor antroponime românești articulate cu articolul enclitic, desinențele latinești se atașează formei articulate românești *Radulo*, *Stan-czulo*, *Dancwlo*.

Există exemple care trădează originea germană a diacului respectiv: cuvinte românești introduse în textul latin primesc desinențe de plural specifice limbii germane: *vervecium custodibus wlgō berbekayren*; *pro kastrawetzen*.

Pronumele demonstrative, avînd un sistem prea complicat ca să reziste, se confundă adeseori între ele. Anaforicul *is* este înlocuit de *ipse* și de

idem. *Ille* și *ipse*, însoțind un substantiv, își pierd valoarea pronomială și joacă un rol de articol hotărât.

Documentele trădează o preferință vădită pentru folosirea participiilor *presens*, *predictus*, *prefatus*, *supramemoratus* etc. în locul demonstrativelor: *Vestra Serenitas prefato vestro familiari precipiat*.

Pronumele de întărire *ipse* apare uneori însoțit de *solus* care, în numeroase alte cazuri, îl înlocuiește cu totul: *ipsi soli*... în nullo loco quiescere presumatis; *solus* Cēsāt cum onibus suis baronibus... congregatus est.

Adverbele *valde*, *multum*, *plurimum* se folosesc pentru formarea superlativului adjectivelor și adverbelor: cum bello magno *valde*, rogamus *multum diligenter*; viri nobis *plurimum dilecti*.

Numeralul *unus*, *-a*, *-um* este folosit în mod curent cu valoare de articol nehotărât.

În ceea ce privește verbul, opoziția activ/pasiv se păstrează, cu precizarea că formele analitice tind să se extindă și la tema prezentului. Cît privește diateza medie, se renunță la desinențele pasive, trecindu-se la active acolo unde nu se mai înțelege implicarea subiectului în acțiunea verbului. În acest fel se explică forme ca *morio* sau *patio*: et nobis apparet quod... vel *morio*...; que damna *paciet* propter vos *paciet*.

Verbele *habeo*, *debeo*, *volo* își asumă tot mai mult rolul de verbe auxiliare. Funcțiile lor modale merg, în principiu, în paralel.

Viitorul sintetic este frecvent înlocuit de construcții analitice în a căror structură intră unul din verbele menționate mai sus, însoțit de un infinitiv: qui citissime ad nos *redire habebit*; *volo* facere multa mala.

În propozițiile finale și consecutive, *debeo*, *volo*, *possum*, *valeo* servesc adesea la întărirea valorii exprimate de conjunctiv; *precipimus ut hoc facere debeatis* este o construcție frecvent utilizată în loc de *precipimus ut hoc faciatis*.

Exprimarea lexicală a factitivului este foarte frecventă în sintagme de tipul *construi facere*, *destinare fecimus*, *fecimus comburi*, *adduci faciatis*.

Ablativul gerunziului tinde să înlocuiască participiul prezent, atît pentru a exprima mai clar simultaneitatea, cît și pentru a evita rigorile acordului: scribunt and nos *dicendo* quod...; nosque similiter *congregando*... fecimus.

Anumite construcții perifrastice românești sînt redată întocmai în documente: mai mult ca perfectul perifrastic transpus în latină prin conjunctivul mai mult ca perfect al verbului *esse*, însoțit de participiul perfect al verbului de conjugat, iar viitorul II perifrastic românesc prin viitorul anterior al verbului *esse* și participiul perfect pasiv al verbului de conjugat. (Halichias, 1989 b; 1992).

Anumite forme sînt refăcute analogic după tema prezentului: homo noster... fide *iubuit* domini iudici.

În ceea ce privește atît prepozițiile, cît și conjuncțiile, două sînt fenomenele cele mai caracteristice: a. confuzia de sens și b. cumulum de prepoziții, respectiv de conjuncții (pentru întărirea sensului care se tocise în decursul vremii): a. *erga* = *apud* (quasdam armas... transmittere vellet que *erga* vos esset nunc); *ad* = per (promit timus *ad* Deum vivum et eius Genitricem... atque etiam *ad* fidem consiliariorum nostrorum); b. *de sub* Weresthoron; *ad* vestras Sagacitates *neon* et Circumspectiones; decrevimus... *quatenus ut*... dignemini (cf. infra).

Sintaxa este domeniul care arată cel mai limpede cât de bine știa latinește cel care scria documentul, și în ce măsură se lăsa influențat de limba sa maternă sau de cea a mediului în care trăia.

Tendința de asimilare mecanică a terminațiilor se numără printre greselile frecvent întâlnite în texte: *committimus universis nostris baronibus... in quibuscumque dignitate existentibus* (*quibuscumque*, care în mod normal trebuia acordat cu *dignitate*, este acordat cu *existentibus*, poate și datorită faptului că formula *in quibuscumque locis existentibus* era curentă în documente și cu siguranță prezentă în mintea diacului); *liberam et securam habebatis facultandi... negociandi* (în loc de *facultatem negociandi*); *tali mali homines* (*tali*, în loc de *tales*, rimând cu *mali*); sacre corone incliti regni Ungarie prefatoque domino nostro graciousissimo regi Wladislao eiusque primogenito carissimmo rege (sic) Lodovico inservire... volumus (ablativul *rege* este atras de dativile vecine care, din punct de vedere formal, se confundă cu ablativul; este evident că diacul nu a fost atent la sensul frazei); *prudente et circumspecte domine* (*prudente* este un vocativ creat ad hoc, sub influența lui *circumspecte domine* cu care și rimează).

Cu cât cunoașterea limbii latine era mai superficială, cu atât scribil depindeau mai mult de formulele fixe. Păstrind o anumită amintire vizuală a unor sintagme, dar nefiind atenți la funcția desinențelor, ei foloseau formulele ca atare, nemodificându-le potrivit necesitățile sintactice ale textului: *Quot si eiusmodi homo venerit, cuius proprie sunt oves vel fide dignum...* (cf. și supra)

Folosirea izolată a genitivului (ca formă specială a elipsei), mai ales în datarea documentelor prin menționarea sărbătorilor catolice, se întâlnește deseori în texte, ceea ce denotă faptul că asemenea construcții erau comprehensibile pentru cei cărora le erau destinate actele respective: *datum... dire dominica post assumptionis beate virginis Marie; datum sabbato ante Thome* (în ambele exemple este omis *festum*).

Dubla negație este un fenomen obișnuit: *in nullo loco nullum tributum solvant*.

Cit privește regimul prepozițiilor, dese erori întâlnite în texte dovedesc fie o cunoaștere precară a sintaxei latine, fie influența limbii vulgare.

Ad poate fi întâlnit însoțind un dativ: *istam literam ad manibus Magnifici Stephani de Bathor presentare dignemini; ad manibus aliorum non debent dari*.

Ad urmat de acuzativ este preferat unor dative, mai ales în formule ca *scribere ad aliquem*.

Într-un privilegiu de comerț, acordat brașovenilor în 1424 de domnul Țării Românești (act redactat de un diac care în mod vădit știa puțină latină), prepoziția *de* (folosită în loc de *pro*) este urmată (cu o singură excepție) de cazul nominativ (dacă nu cumva forma respectivă era considerată de scrib drept formă fixă): *de piper et crocum, bamabacum...* et de cute agnel ac aly cutes... tres denarios.

Față de sintagmele *de una tunella mellis, de una tunella vini* (întlnite în textul menționat anterior), sintagma *de una masa de cera* ne determină să credem că aici gândirea diacului s-a lăsat influențată de o construcție similară din limba vernaculară.

Prezența unui complement de cauză ca cel din exemplul următor își află o posibilă explicație în existența unei formule identice în limba română: quia quod aliquid facerem, *de istis exploratoribus* non possum.

Verbul *peto* devine tranzitiv sub influența sinonimului său *rogo*: *vestras petimus amicitias quatenus velitis*...

La nivelul frazei, adeseori se întâlnește lipsa conjuncției subordonatoare și folosirea raportului de coordonare prin juxtapunere: *Quare rogamus Vestras amicitias enixe vel manifeste sciscitamina de intencione ipsorum paganorum; noveritis, amici nostri dilecti, literam atque intimata vestra bene percipimus*.

Propozițiile complementive infinitivale sînt eliminate aproape complet și înlocuite de propozițiile introduse de *quod*, *quia*, *quare*, *quomodo*: *notum sit ... quomodo fidelis noster ... enodavit; vobis damus scire ... quare nunc nuncius Turcorum venit; ne dicatis quia nostra culpa est*.

Uneori se întîlesc forme hibride în care propoziția complementivă este introdusă de conjuncția *quod*, dar verbul predicativ este la modul infinitiv: *promittimus quod nullas nobis alias partes quaerere*.

Conjuncțiile *quod* și *quia* pot fi introduse propoziții consecutive: *ita quia vix aliquis senium talem meminit; una (olla) sit ita magna quod duos boves in ea coquere possint*.

Propozițiile finale sînt introduse de conjuncția *quatenus*, care a luat locul lui *ut*, conjuncție dezavantajată de corpul fonetic redus, de tocirea sensului și de ambiguitățile pe care le crea în comunicare datorită polisemantismului inițial. *Quatenus* ajunge să fie folosit în locul lui *ut* și pentru a introduce o complementivă conjunctivală: *rogamus ... quatenus quasdam ollas ereas nobilis preparare facere velitis*. Existența unor asemenea exemple a impus la un moment dat, întărirea sensului conjuncției *quatenus*. Acest lucru s-a realizat, în mod paradoxal, cu alutorul lui *ut*: *decrevimus ... ut ad Vestras Sagacitates necnon et Circumspectiones literam ... destinare quatenus ut ad nostrum regnum venire dignemini*.

Cumulul de conjuncții subordonatoare este un fenomen frecvent întîlnit. Una dintre explicații a fost deja menționată: necesitatea întăririi sensului. Altă explicație ar putea fi legată de inabilitatea lingvistică a diacului care, uitînd că a folosit deja o conjuncție subordonatoare, recurge și la o alta. În sfîrșit, este posibil să aibă un rol și limba vulgară pe care o vorbea scribul respectiv, sau chiar faptul că textele erau scrise sub dictare, operațiune în care sînt reluate cuvinte, sintagme etc.; *significamus ... compromittentes ut, si aliqui ex ipsis in terris nostris mercari aut negociari voluerint quod huiusmodi mercatores libere et absque quovis impedimento nostri ex parte venientes ipsorum negocia, ut prefertur, peragant pacifice et quiete*.

În locul propozițiilor complementive conjunctivale construite cu modul conjunctiv și introduse prin *ut* sau *quatenus*, textele analizate oferă exemple în care se păstrează conjuncția subordonatoare dar verbul predicativ se află la modul imperativ (care în mintea diacului exprima mai clar voința, porunca *quare rogamus vos uti curam ex his habete*. Interdicția este exprimată uneori prin modul indicativ precedat de *quod ne*: *dicimus vobis quod deinceps et amodo ne vestri in medium mambulant tali mali homines, malifactores, exploratores*.

Conjuncția *ut* este folosită uneori în aceeași frază pentru a introduce o complementivă conjunctivală, o finală și o complementivă cu indicativul: *opte...*

ut... duos conciliatores at nos mittere velitis quam cicius potestis, ut ea negocia in bonum statum convertamus et melius erit regni vestri Barcay quia verum est ut in hac re non estis de bilis. După cum se poate vedea din acest exemplu, ca de altfel și din cel imediat următor, „consecutio temporum” și topica urmează mai degrabă regulile limbii vulgare de care se folosea diacul, decît pe cele ale limbii latine: volentes igitur nos... ut simus in bona concordia et pace tranquilla ut idem parvi denarii in isto regno sic ambulant sicut ibi in Braso.

În sfîrșit, vom aminti prezența deselor anacoluturi care reprezintă poate argumentul cel mai convingător cu privire la rolul pe care îl joacă limba maternă sau limba mediului în care se află diacul de limbă latină. Anacoluturile sînt dovada cea mai grăitoare că, în spatele multor forme aberante din punctul de vedere al limbii latine, se află un grai viu: mencio fiebat... quod homines nostri, tam negociatores, quam et ceteri, in quibuscumque factis et agendis essent et existerent, quod Vestra Generositas in sua persona simulcum ceteris nunciis et hominibus eorundem Brassoviensium spopoudebat, tales literas nostras non expectate faciendas quoniam ea que ipsi Brassovienses coram nobis promiserunt et spoponderunt et ipsa non adimpleverunt quomodo tunc vestrum ab ipsis post necessum adimplebunt vota et promissa?

Lexicul textelor medio-latine din Țara Românească și Moldova își are nucleul principal de cuvinte comun cu cel al latinei clasice, atît ca formă (cu unele excepții de ordin fonetic), cît și ca sens. Pe de altă parte, există un număr mare de cuvinte create în evul mediu pentru a exprima realități ale epocii, care au circulat de la o cancelarie la alta. Polivalența anumitor cuvinte, în care sensul clasic profan coexistă cu cel religios și cu cel medieval (a se vedea *fides* de exemplu), este și ea atestată. În fine, cele mai interesante sînt cuvintele împrumutate ca atare, sau latinizate, din limbile vernaculare. Întrucît ne-am referit pe larg în alte articole la aceste chestiuni (Halichias, 1989, a, b), nu vom insista asupra lor. Ne vom limita doar la a cita cîteva exemple mai reprezentative de calcuri semantice ale unor expresii românești: *ad legem ipsosque attraxisset*; *misimus...* Athanasium Episcopum secundum legem nostram; coram nobis *fassi sunt super legem eorum*; sed a modo in posterum *in caput nostrum quietamus* quod Turchi per terram transalpinam non poterunt viam habere; si vultis nobiscum *bonam pacem habere*; *nobis non apparet ben* quod hos mercatores nostros captivastis; *postquam Deus nos cum sanitate reducet*; *audivimus ex relacionibus ut inimicos nostros apud vos teneretis...* qui *debunt fugam* de regno nostro et iis partibus nostris multa damna et pericula faciunt; *nescimus que opera ista volunt esse.*

Modul de redare în limba latină a unor asemenea expresii dovedește atît existența unor tipare generale de gîndire umană, cît și moștenirea unor formule existente deja în latină clasică, tîrzie sau creștină.

În cazul calcurilor semantice, dar și în cel al altor fenomene de ordin morfosintactic, semnalate anterior, influența românească este un factor complementar, un element de susținere a unor vechi structuri moștenite din latină. Este greu de stabilit unde se încheie gîndirea romanică a diacului (fie el român sau cunosător de română) și de unde încep cunoștințele acestuia de limbă latină. Nu se poate contesta faptul că o influență a limbii române asupra limbii latine a documentelor a existat.

Aparent, această ultimă afirmație contravine celor arătate la începutul articolului referitor la prezența unor notari străini în cancelariile domnești

din Țara Românească și Moldova. Desigur că aceștia se trădează a fi polonezi, maghiari, sași, italieni atît prin deprinderile ortografice, cît și prin anumite particularități morfosintactice preluate din limba lor maternă. Pe de altă parte, trăind la curtea domnilor români, ei erau nevoiți să învețe (mai mult sau mai puțin corect) românește. Neînțelegînd întotdeauna bine unele expresii și construcții specifice acestei limbi, le traduceau ad litteram în latină.

Anterior jumătății secolului al XIV-lea „liniștea cea mai completă — cum spunea Iorga — acoperea toată acțiunea diplomatică a vechilor principii” ai Țării Românești și ai Moldovei. Ne aflăm așadar într-un domeniu în care trebuie să facem apel, în mare măsură, la ipoteze și conjecturi, la logică mai degrabă decît la date concrete. Cu toate acestea, un studiu referitor la limba documentelor latine emise de cancelariile Moldovei și Țării Românești nu poate fi decît binevenit. O asemenea cercetare vine să întrească tabloul latinei medievale, cunoscută pînă în prezent doar parțial, prin demersurile privitoare la aria centrală și occidentală a Europei. Un studiu complet al mediolatinei europene nu va fi nicicînd posibil atîta vreme cît nu vor fi luate în considerare și caracteristicile latinei de redacție românească. În același timp, cercetarea izvoarelor latine de pe teritoriul României poate aduce date noi privind istoria limbii române în perioadele pentru care nu avem atestări directe.

BIBLIOGRAFIE

- 1 Ciurea 1940 = D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio di paleografia e di diplomatica*, în „Ephemeris Decoromana”, IX, 1940, p. 181–241 + XV pl.
- 2 Ciurea 1943 = D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești. Studiu de diplomatică*, în „Apulum”, II, 1943–1945, p. 215–250.
- 3 Goebel 1975 = H. Goebel, *Qu'est-ce que la scriptologie?* în „Medioevo Romanzo”, II, 1975, p. 3–45.
- 4 Grămadă 1935 = N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova*, în „Codrii Cosminului”, IX, 1935.
- 5 Halichias 1989a = Ana Cristina Halichias, *Note privind lexiconul latinei de cancelarie din Țările Române*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XL, 1989, nr. 1, p. 21–29.
- 6 Halichias 1989b = Ana Cristina Halichias, *Mărturii privind limba română înainte de primele atestări scrise*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XL, 1989, nr. 3, p. 239–245.
- 7 Halichias 1992 = Ana Cristina Halichias, *Latina medievală și limbile naționale* în „Studii și cercetări lingvistice”, XI III, 1992, nr. 1, p. 45–50.
- 8 Jakó Manolescu = Sigismund, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971.
- 9 Mihăilă 1974 = Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974.

Valori bibliofile din opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu în biblioteca Filialei Arhivelor Statului județul Brăila

GABRIELA ALINTA VIDIS

Personalitate proteică a culturii românești din cea de-a doua jumătate a secolului trecut, Bogdan Petriceicu Hașdeu a strălucit deopotrivă ca literat, publicist, arhivist, filolog și folclorist. „El a vrut să cunoască totul — și să cunoască bine” spunea Mircea Eliade, cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moartea acestuia. „N-a fost numai cel mai învățat dintre toți fiii neamului nostru — dar a fost poate singura minte universală a secolului al XIX-lea”¹.

Vom prezenta, în ordinea cronologică a apariției lor, câteva dintre operele reprezentative ale marelui erudit, aflate — printr-un joc fericit al sorții — în păstrarea bibliotecii Filialei Arhivelor Statului județul Brăila. Este vorba de: *Istoria critică a românilor*, *Cursul de filologie comparativă* și *Etymologicum Magnum Romaniae*.

*Istoria critică a românilor*² face parte din seria operelor sale științifice monumentale. Croită pe dimensiuni mari, demne de geniul și puterea sa de muncă, lucrarea prevedea șapte părți, din care n-a reușit să realizeze decât o parte din prima carte. În ciuda unor lipsuri de construcție, ea este o operă de informație solidă care a impresionat și intimidat pe contemporani și chiar generațiile următoare.

Cartea I, „Pământul și poporul”, apărută în anul 1873, subliniază legătura poporului român cu vatra dacică, respingând ideea „descălecătului Țării Românești”, fapt confirmat de istoriografia ulterioară, *Istoria critică a românilor* este prima ripostă hotărâtă dată teoriei lui Rosler, atestând cu argumente istorice și filologice continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic.

La 16 februarie 1873 Parlamentul îi acordă lui B. P. Hașdeu un premiu în vederea continuării lucrării, iar la 3 februarie 1874 acesta este decorat de domnitorul Carol I cu „Marea medalie de aur” pentru istoria națională.

Biblioteca documentară a Filialei Arhivelor Statului județul Brăila deține atât ediția primă din 1873 cât și cea de-a doua, apărută în 1875, fapt ce ne-a dat posibilitatea unei sumare comparații.

Prima ediție poartă titlul: B. P. Hașdeu / *Istoria critică a românilor*, iar pe verso la foaia de titlu apar următoarele: B. P. Hașdeu / *Istoria critică a românilor din / ambele Dacie / în / secolul XIV* /, tom. I / volum I / București /, Tipografia Curții (Lucrătorii asociați), Pasagiul român, M.D. CCC.L.XXIII. Pe a doua foaie interioară figurează — în plus — subtitlul și subcapitolele: Bogdan Petriceicu Hașdeu / *Pământul / Țării Românești / în secolul XIV / Întinderea teritorială. — Nomenclatura. — Acțiunea natu-*

¹ Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hașdeu*, Iași, 1987, p. 107.

² *Istoria critică a românilor*, s-a publicat inițial în revista „Columna lui Traian”, sub redacția lui B.P. Hașdeu, începând cu nr. 93/1871 și până la nr. 8/1873. Paralel, s-a început tipărirea în fascicule, în aprilie 1872, care s-a încheiat, în mai 1873 cu cel de al patrulea fascicol. Tot în 1873 a apărut volumul I, în ediție de lux. (Vezi B.P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1984, ediție îngrijită de Grigore Brîncuși, cu studiu introductiv și note de Manole Neagoe).

rei. / Reacțiunea omului. — Urbile danubiene. / Urbile carpatine. — Urbile cîmpene. — Sinteze. / Primul cap / din / Istoria analitică a formațiunii staturilor române. / Antiquam exquirite matrem! / Cercetați pe antica mumă! / Virgiliu, Aen., III, 96. / București /, Tipografia Curtii (Lucrătorii asociați), Pasajul român /, M.D.CCC.LXXIII.

Ediția a doua a volumului I, „revăzută și foarte adausă”, a apărut în 1875 și a fost dedicată memoriei lui Alexandru Petriceicu Hașdeu, „răposatul meu părinte și magistru în știința istorică”, cum spune autorul. Redăm mai jos foaia de titlu, vizibil simplificată: B. P. Hașdeu / Istoria critică a românilor / Pămîntul Țării Românești /, volumul I / Întinderea teritorială. — Nomenclatura. — Acțiunea naturii / București / Imprimeria statului / Nr. 2, Strada Germană, nr. 2/1875.

Exemplarul din 1873, legat în piele³ și foarte bine conservat, conține doar 176 pagini din totalul de 340, fiecare pagină fiind tipărită pe două coloane, în chenar, pe hîrtie de foarte bună calitate. A doua foaie interioară este înnoibilată de dedicația și semnătura autografă a autorului, în cerneală neagră: „A Monsieur A. A. Plagino, souvenir de la part de l'auteur, Hașdeu”.

Prin cartea sa, Hașdeu intenționa să realizeze o enciclopedie completă a poporului român, începînd de la nașterea sa. „Ne-am înțeles misiunea pe o scară colosală” scris el în prefață⁴, conștient că prelucrarea aceluia bogat material, adunat de-a lungul a douăzeci de ani, va fi „o muncă de titan”. După expunerea pe scurt a planului lucrării, el prezintă principalele surse folosite (Bibliotecile din Paris, Petersburg, Viena, cele din București — Biblioteca Centrală, Biblioteca Arhivelor Statului, a Seminarului, a Ateneului, bibliotecile particulare ale lui Odobescu, Manu, Bengescu II etc.), precum și cele zece criterii care l-au călăuzit în munca sa științifică. Cităm cîteva dintre ele:

1. Nu e permis istoricului a-și întemeia aserțiunile decît numai pe fîntine (sic!) adică pe date (sincronice evenimentelor); 2. Chiar o sorginte în înțelesul de mai sus nu este suficiente, dacă este una, fără să-i poată veni în ajutor o serie de mai multe alte considerațiuni; 3. O mărturie mai nouă numai atunci capătă caracter de fîntină, dacă se poate demonstra cum că autorul fusese foarte apropiat de loc și de timp, sau cel puțin va fi avut la dispozițiune niște adevărate sorginți, în numele cărora se rostește”.

Istoria critică rămîne însă neterminată; din volumul II se publică doar primul fascicol. Studiile apărute apoi în „Columna lui Traian”, referitoare la istoria românilor, nu sînt decît capitolele unei monografii a Munteniei, rămase în proiect.

Cea de a doua lucrare deținută de biblioteca Arhivelor brăilene o reprezintă Cursul de filologie comparată ținut la Facultatea de litere și filozofie București și tipărit în 1875. Se știe că, în octombrie 1874, B. P. Hașdeu deschide la Universitatea din București un curs liber de filologie comparativă indo-europeană care, se suspendă în anul următor, din dispoziția lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii publice. La 31 mai 1876⁵ Gheorghe

³ Exemplarul deținut de Filiala Arhivelor Statului județul Brăila este legat în piele la un loc cu *Cronica românilor* a lui Gheorghe Șincai, editată la Iași în 1853 de A.T. Laurian, A. Paun și M. Kogălniceanu.

⁴ B.P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1975, p. VIII — IX.

⁵ Tot în aceeași lună, la 17 mai 1876, B.P. Hașdeu a fost numit director al Arhivelor Statului din București, unde a funcționat pînă în anul 1900.

Chițu, noul ministru, reînființează cursul, iar Hașdeu își reia locul binemeritat la catedră. Misiunea filologiei — afirmase el în 1875 — era să „împrăștie ceața originilor”, să îngăduie accesul în „sorginta mai intimă pînă unde nu pot străbate celelalte științe sociologice”.

Așadar, păstrăm două din cursurile sale publicate în ianuarie și februarie 1875, sub formă de broșură și intitulate: B. Petriceicu-Hașdeu / Principie / de / filologie comparativă ario-europea / cuprinzînd grupurile indo-perso-tracic, greco-italo celtic și leto-slavo-germanic / cu aplicațiuni la / Istoria limbii române. / Curs ținut la Facultatea de litere și filosofie din București / tom I / Istoria filologiei comparative / București, Tip. Thiel Weiss, Lipsani 11. Lecția trata tema „Importanța filologiei comparative” și avusese loc luni, 14 octombrie 1874, între orele 7—8 1/2 seara. Lecția a II-a, intitulată „Filologia proprie și filologia comparativă — indicii, grecii și romanii”, fusese ținută la 21 octombrie 1874, la aceleași ore.

Din scurta prefață la lecția I, datată 15 ianuarie 1875, reiese că tipărirea s-a datorat stenogramelor făcute de avocatul I. A. Brătescu, participant la cursuri. „Prima parte a cursului meu, cuprinsă în acest volum — scrie Hașdeu în prefață — a fost menită a introduce în totalitatea filologiei comparative. Modul cel mai nimerit pentru a ajunge la această țintă mi s-a părut a fi istoria științei, familiarizînd pe studenți în trăsuri (sic!) mari cu literatura ei, cu sfera-i de activitate și cu metoda”.

Activitatea sa științifică prodigioasă i-a adus recunoașterea meritelor, atît pe plan național cît și internațional: în 1877 este ales membru al Academiei Române, în 1882 al Societății de lingvistică din Paris, iar, în decembrie 1883, al Academiei de Științe din Petersburg. Călătorind des în străinătate, B. P. Hașdeu cercetează asiduu biblioteci și arhive, ia parte la congrese, reprezentînd cu cinste știința românească. Astfel, în aprilie 1884, Academia Română îi încredințează misiunea de a întocmi marele dicționar etimologic al limbii române. „Acela care ar putea duce cu mai multă energie și succes această sarcină ar fi domnul Hașdeu, cunoscut prin lucrările sale lingvistice și prin cunoștințele sale filologice”, spunea într-o ședință a Academiei același Titu Maiorescu⁶.

Hașdeu avea pe atunci 46 de ani și se afla într-un moment de maximă expansiune intelectuală; renunțase la publicistică și literatură, dedicîndu-se în exclusivitate științei (istoriei și filologiei). Așadar, misiunea de elaborare a dicționarului putea reprezenta încununarea unei cariere strălucite, dar — după cum se știe — nu s-a întimplat astfel!

Începutul a fost promițător: la 1 iunie B. P. Hașdeu înfățișa Academiei Române prospectul dicționarului și al chestionarului cu cele 206 întrebări, ce urma să fie difuzat în țară. După un an de activitate autorul — care își asumase întreaga răspundere — anunța cu satisfacție că terminase litera A și că nu depășise cu mult termenul de șase ani acordat.

În 1886 apare tomul I — cea de a treia lucrare în discuție — sub titlul: *Etymologicum Magnum Romaniae* / Dicționarul / limbii istorice și poporane / a / românilor / lucrat după dorința și cheltuiala / M. S. Regele Carol I / sub auspiciile / Academiei Române / de / Bogdan Petriceicu Hașdeu / ... /

Pe foaia de titlu autorul menționează cu orgoliu toate titlurile sale academice. Volumul se deschide cu o prefață, datată la 15 mai 1885, care

⁶ B.P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1970, ediție îngrijită de Andrei Rusu, studiu introductiv de Paul Cornea, p. V.

reproduce cuvîntul regelui la deschiderea sesiunii din 1884, prospectul dicționarului și chestionarul amintit pe 3 capitole: I. Ce este etimologia?; II. Cum se amestecă limbile?; III. În ce consistă fisionomia unei limbi?. Aceasta din urmă reprezintă una din cele mai scilpitoare contribuții ale lui Hașdeu, omologată pînă astăzi în patrimoniul științei lingvistice — teoria circulației cuvintelor. Materia lexicografică propriu-zisă a dicționarului cuprinde litera A pînă la cuvîntul "Amurțesc", în total 1120 coloane.

În raportul de activitate prezentat Academiei, cu ocazia sesiunii generale din 1887. D. A. Sturdza adresează savantului cuvinte sincere de laudă: „Magnum Etymologicum Romaniae nu este un simplu dicționar, după modul dicționarelor de pînă acum. E o lucrare unică în felul său, concepută pe baza unui plan foarte vast și cu totul nou și original”... „un monument nepieritor pentru limba și cultura românească”⁷.

În 1887 apare tomul II al dicționarului, cuprinzînd cuvintele: „Amuși” — „Au” și o prefață scrisă de autor la 25 martie 1887. Articolul „Dicționare și dicționare”, care servește drept introducere la volum, este de fapt un răspuns spiritual celor care-i reproșau că lucra prea încet. Se referă la planul gigantic al dicționarului care rezultă cu necesitatea din dezvoltarea mai nouă a lingvisticii. O operă lexicografică de tip „Thesaurus” adică „lexica totius linguae” nu poate fi un simplu inventar de cuvinte uzuale ci „o carte de lectură pentru toți fiii națiunii”. „Dacă nimic nu va veni să împiedice acest ager avînt” — încheia autorul prefața la volumul II — „lucrarea Etymologicului va deveni și ea mai ușoară, mai îndemînată, mai gata cu o oră înainte”⁸.

Dar tragedia morții Iuliei, la 17 septembrie 1888, veni să zădărnicească monumentală operă. Viața lui Hașdeu, din acea zi, este zdruncinată din temelii, cariera sa științifică este oprită brusc în punctul maxim pe care-l atinsese.

Vor trece șase ani pînă la apariția celui de al treilea tom, care cuprindea litera B pînă la cuvîntul „Bărbat” și o introducere intitulată „strat și substrat — Genealogia popoarelor balcanice”. Termenul de șase ani fusese de mult depășit iar lucrarea se afla la început. În urma unor dezbateri furtunoase și pe alocuri penibile, în sesiunea generală a Academiei Române din 27—29 martie 1897 se hotărăște sistarea publicării dicționarului și numirea unei comisii formate din cinci membri (inclusiv B. P. Hașdeu) care să întocmească o nouă lucrare.

Totuși, în 1898 mai apare și cel de-al patrulea tom, avînd drept conținut doar introducerea sub titlul: „Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)”. De fapt aceasta este o reluare a unei teme tratate în vol. I al Istoriei critice a românilor.

Într-o scurtă „Precuvîntare” la tomul IV, localizată și datată: Cimpina, 1 ian. 1898, B. P. Hașdeu, după ce arată cauzele sistării lucrării, încheie fără a se declara înfrînt: „Si isprăvind, mîndru de cîte am făcut, făcînd ceea ce am voit eu a face, las Etymologicului un măreț, veșnic adio [...]”⁹.

Așadar, tragică moarte a Iuliei, la numai 19 ani — și într-o mai mică măsură — supradimensionarea planului inițial au curmat înălțarea gran-

⁷ *Ibidem*, p. XVI.

⁸ B.P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. II, București, 1887, p. VIII.

⁹ *Ibidem*, tom. IV. București, 1898. Precuvîntare.

diosului edificiu care trebuia să devină Etymologicum Magnum Romaniae. „Un plan atât de uriaș — scria Perpessicius, un alt exeget al operei lui Hașdeu — nu era pe măsura nici unei longevități”.

Biblioteca Filialei Arhivelor Statului județul Brăila păstrează alături de prima ediție a E.M.R. (în patru tomuri) și ediția a treia a tomului II, cu parafa autorului.

Și, pentru că cele câteva cărți prezentate mai sus sînt păstrate cu cinste într-un lăcaș al Arhivelor Statului, instituție atât de dragă lui Hașdeu, nu putem trece cu vederea faptul că marele savant a fost timp de 23 de ani director al Arhivelor Statului din București¹⁰. Fiind ales deputat de Craiova, în 1884, în fața insinuărilor făcute în presă că ar renunța la postul său de „arhivist al statului”, Hașdeu a ripostat vehement „de Arhivă nu mă las odată cu capul!”¹¹.

Cercetător pasionat al atîtor colecții arhivistice din țară și străinătate, cunoscător al limbilor slave și editor al documentelor slavone, Hașdeu a găsit la Arhivele Statului cel mai fertil teren pentru elaborarea operei sale geniale.

Acum, la împlinirea a 155 de ani de la nașterea lui Hașdeu, aducem modestul nostru omagiu omului și operei sale. Căci, așa cum spunea Mircea Eliade, „un singur lucru sîntem datori să-l facem pentru a omagia cum se cuvine pe acest luceafăr al neamului nostru: să-l cetim, să-l înțelegem, să-l asimilăm. Restul vine de la sine”¹².

¹⁰ *Istoricul Arhivelor Statului, 1831—1956*, în Arhivele Statului 125 de ani de activitate. 1831—1956, București, 1957, p. 40—78.

¹¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. București, 1982, p. 372.

¹² Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 110.

Un document despre o biserică din Dobrogea închinată Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol (secolul al XVII-lea)

Viața religioasă a Dobrogei și mai ales a românilor din această provincie, care constituiau elementul etnic autohton și majoritar, merită, datorită rolului și implicațiilor pe care le-a avut, o mai mare atenție din partea cercetătorilor. De aceea, orice informație nouă, care poate aduce o completare în acest domeniu, este totdeauna bine venită. Documentul care stă la baza rîndurilor de față, prin știrile pe care le conține, răspunde, credem, acestui deziderat, mai cu seamă că aria realității istorice pe care o reflectă este destul de întinsă.

Este vorba de o gramată a patriarhului Constantinopolului Ioanichie, emisă în iunie 1656, referitoare la biserica cu hramul "Născătoarea de Dumnezeu" din satul „Istiari”, aflat în eparhia Dristrei¹. Emitentul este Ioanichie II, pe atunci la sfîrșitul celei de a patra păstoriri a sa în saunul ecumenic², iar Macarie, mitropolitul Dristrei (Dîrstorului, Silistrei), de care se vorbește în această gramată, este cunoscut din mai multe documente ulterioare, mai ales datorită legăturilor sale strînse cu domnia Țării Românești³. Cît despre "Istiari", credem că-l putem identifica, fără riscul de a greși, cu orașelul românesc Ester⁴, care apare frecvent și sub forma „Ister”⁵, aflat în părțile centrale ale Dobrogei⁶. Vestitul călător turc Evliya Celebi care-l vizitează în aceeași perioadă, în noiembrie 1652 și în mai-iunie 1657, arată că era locuit de creștini și că avea "numeroase biserici”⁷. Una dintre ele trebuie să fie cea care face obiectul actului patriarhicesc menționat.

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani, îndeosebi la necropola din Ester, au scos la lumină numeroase podoabe din morminte, precum și monede din secolul al XVIII-lea, emise de sultanii otomani Ahmed III,

¹ Arh. St. Buc., colecția Pечеți II, nr. 356 (Vezi anexa).

² P. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocși. Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim*, în „Hriscvul”, VII (1947), p. 155.

³ Tudor Mateescu, *Les diocèses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottomane*, în „Balkan Studies”, XIII, Thessaloniki, 1972, nr. 2, p. 281.

⁴ Idem, *Un oraș dobrogean dispărut — Ester*, în „Pontica”, II Constanța, 1969, p. 413—426.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Identificarea este întărită și de faptul că localitatea este arătată în eparhia Dristrei. Părțile de nord ale Dobrogei, aparțineau Mitropoliei Proilavului, colțul de sud-est (Caliacra) ținea, credem de Mitropolia Varnei, iar cel de sud-vest (Turtucaia și împrejurimile) de Episcopia Cervenului sau Cervenodei, sufragana Mitropoliei Tîrnovei.

⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 395—386, 404. Vezi și Tudor Mateescu, *Un oraș dobrogean dispărut...*, p. 419—420.

Mahmud I, Mustafa III, Abdul-Hamid I⁸. S-au descoperit însă, prin cercetări de suprafață, și monede din secolele XVI—XVII, dintre care una emisă la Ragusa în anul 1627⁹.

În documentul amintit, se arată, mai întâi, că acea biserică se ruina cu timpul și rămăsese părăsită, pînă ce patru locuitori de acolo, „Andrei și Teodor și Mergiunis și alt Teodor”, au reconstruit-o pe cheltuiala lor și au afierosit-o (închinat-o) Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol. Închinarea avusese loc mai de mult, în timpul patriarhului Chiril „bătrînul”, așadar, foarte probabil într-una din păstoririle lui Chiril I Lucaris¹⁰, cînd biserica nu căzuse, desigur, în ruină, dar acum, mitropolitul Macarie al Dristrei solicitase întărirea afierosirii, prin noi înscrisuri patriarhicești. Se emisesse de aceea o nouă gramată, de față fiind și fostul patriarh Paisie¹¹, împreună cu întregul sinod.

Se stabilea ca de la Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol să se trimită un ieromonah care să slujească la acea biserică și care să strîngă toate veniturile cuvenite ei și toate drepturile ce reveneau mănăstirii, pe acestea îngrijindu-se să fie trimise drept ajutor pentru călugări. Mitropolitul Dristrei urma să primească numai cîte 400 de aspri pe fiecare an, incluzîndu-se aici orice fel de drepturi locale sau patriarhale, neavînd voie să pretindă nimic în plus. În final, erau trecute amenințările cu afurisenia, blestemul, nedelegarea după moarte ș.a. pentru cei care ar încălca prevederile acestui act.

Orașul Sozopol, situat la nord de Constantinopol, pe țărmul Mării Negre, era un important centrul cultural al lumii grecești, mai ales după căderea Imperiului Bizantin, cînd mulți intelectuali se refugiază acolo și în alte locuri din vecinătate¹². Mai tîrziu, la Sozopol ia ființă și o școală în limba greacă¹³. Paralel, în acest oraș își avea existența și o mitropolie, atestată încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹⁴. De o faimă deosebită se bucura însă mănăstirea cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, unul dintre cele mai respectate așezăminte din teritoriile aflate sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice¹⁵. La 24 octombrie 1624, domnul Moldovei Radu Mihnea închină acestui lăcaș Mănăstirea Aron Vodă¹⁶ de lîngă Iași, închinare întărită apoi

⁸ Gabriel Custurea, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester Tîrgușor*, în „Materiale și cercetări arheologice”. A XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 300—304.

⁹ *Ibidem*, p. 304.

¹⁰ P. Năsturel, op. cit., p. 154. Nu credem să fie vorba de Chiril II, care a avut păstoriri de scurtă durată și în nici un caz de Chiril III, care a păstorit opt zile în 1652 și 14 zile în 1654. (*Ibidem*, p. 154—155).

¹¹ Este vorba desigur, de fostul patriarh Paisie I, care a păstorit între 1652—1653 și 1654—1655. (*Ibidem*).

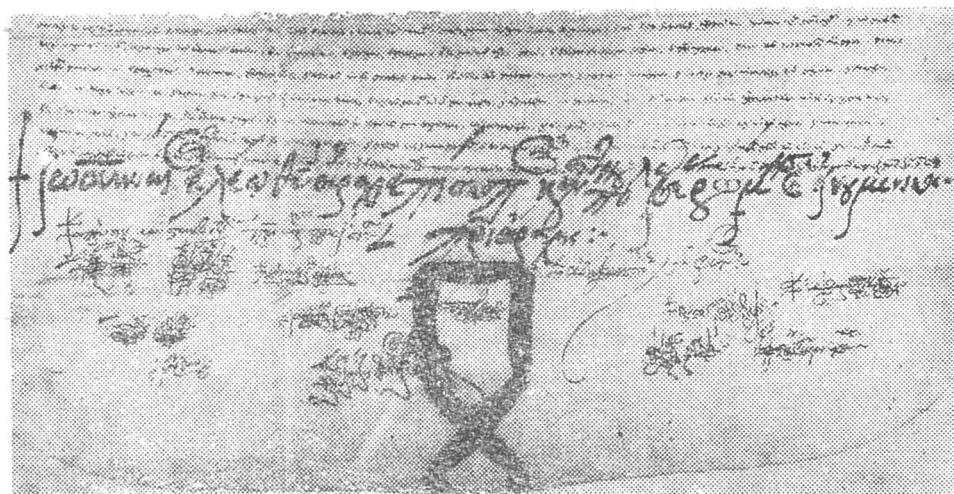
¹² D. Russo, *Cronica de la 1570*, în *Studii istorice greco-române*, ed. Ariadna Camariano și Nestor Camariano, vol. I, București, 1939, p. 55.

¹³ Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*. Thessaloniki, 1974, p. 357.

¹⁴ *Fontes historiae Daco-Romanae*, vol. IV, Scriitori și acte bizantine, secolele IV—XV, București, 1982, p. 213, 215, 217, 225, 229, 233, 235, 319.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 59, 92.

¹⁶ Hurmuzachi, *Documente privilegiate la istoria românilor*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 117.

Partea de sfârșit a gramatei patriarhale din iunie 1656, cu semnătura patriarhului Ioanichie II și ale celorlalți înalți prelați.

Sigiliul de plumb al gramatei patriarhale din iunie 1656 (avers).

de Miron Movilă Barnovschi la 20 martie¹⁷ și la 25 aprilie 1626¹⁸. Afierosirea bisericii din Ester către mănăstirea din Sozopol nu era deci un act singular și nici lipsit de precedent.

Sigiliul de plumb al gramatei patriarhale
din iunie 1656 (revers).

Am ajuns mai demult la concluzia că populația orașelului Ester a fost formată în primul rînd din român¹⁹, astfel că documentul înfățișat prin rîndurile de mai sus ne relevă noi aspecte ale trecutului românesc al Dobrogei. Viața bisericească a românilor dobrogeni în timpul stăpînirii otomane, mult mai bogată decît s-a crezut pînă în ultima vreme, constituie una dintre cele mai importante dovezi ale continuității lor neîntrerupte pe pămîntul lui Mircea de la Marea cea mare²⁰. Spre o mai bună ilustrare a celor prezentate, redăm în extenso, în original și traducere, acest document, al cărui conținut ni se pare deosebit de revelator.

TUDOR MATEESCU
NATALIA TRANDAFIRESCU

¹⁷ *Documenta Romaniae historica*, A. Moldova, vol. XIX (1626—1628), București, 1969, p. 34.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68—69; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, partea I, p. 119—120.

¹⁹ Tudor Mateescu, *Un oraș dobrogean dispărut...*, p. 418.

²⁰ Soarta bisericii de care este vorba în document o urmează pe cea a orașelului Ester, care, așa cum am arătat cu alt prilej, decade treptat, ajungînd în ruine, pentru ca în final să dispară ca așezare umană. (*Ibidem*, p. 420—424).

ANEXĂ

1656 iunie, indicația a 9-a, <Constantinopol>. Gramate lui Ioanichie II patriarhul Constantinopolului, prin care înțărăste închinarea bisericii "Născătoarea de Dumnezeu" din satul Istiari, eparhia Dristrei, după reconstituirea acestui lăcaș, Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol.

Ἰωαννίκιος ἐλὼν Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος
 Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης
 καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. /

Ὁ μόνον εὐλογον, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον ἐστὶ
 πάσας τὰς γινόμενας ὑποθέσεις ἐξηγεῖσθαι καὶ
 εἰς χάριν ἐναποτίθεσθαι, ἐπὶ μόνιμῃ τῇ αὐτῇ
 λέξει καὶ τῇ μηνίμῃ διηγεῖται, ἄλλως γὰρ εἰ ὁ
 δικατὲρ χρόνος τῇ λήθῃ / πολλὰ παραπέμψει,
 φύσεως γὰρ ἐξέστης τῆς ἀνθρωπίνης μηνίμῃ
 λαχούσης αἰε ἀπλῶς, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 ἐπικύρον σῆμα, ἀνάγκη ὅσα τῶ λόγῳ μὴ
 ἀπαρτίζονται, τῇ μηνίμῃ δὲ ἀπαρτίζεται, ἐξηγῶν
 / ταῦτα καὶ εἰς χάριν ἐναποτίθεσθαι, ἐξ' οὗ το
 ἑλλειπὸς τῆς φύσεως τῇ τέχνῃ ἐναπαρτίζεται,
 διό δι καὶ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς μητροπόλεως
 ὡς Δρίστρας, ἐν τῇ χώρᾳ Ἰακίνας, τινὲς
 τῶν ὡπείων χριστιανῶν, θείῳ / ζήλῳ κινούμενοι
 καὶ διακὰ πάμῃ συνεχόμενοι, πρὸς ἀνακαίνισιν καὶ
 ἀνεγερσιν τοῦ ἐκείσε σεβασμίου ναοῦ τιμωμένο
 εἰς ὄνομα τῆς ὑπερχείας μου Θεοτότου, ε
 Ἀνδρέας δηλονότι καὶ Θεόδωρος / καὶ Μερν
 τίνης καὶ ἄλλος. Θεόδωρος ἀνεκάνισαν μὴν καὶ
 εἰς ὄφρος ἀνέγειραν τὴν διεληφθεῖσαν ταύτην ἐκ
 κλητίαν καὶ ἐξ ἰδέως ἀναλωμάτων εἰς τέλος
 ἤμερον, ἀνέγειραν, δε ταύτην ἐν τῷ σεβασ
 μίῳ μοναστηρίῳ / τοῦ τιμῶ καὶ ἐνδοξοῦ
 προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῷ
 καὶ τὴν Μαύρην Θάλασσαν, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ
 Σωζοπόλεως ὥστε ἔρχεσθαι ἐκείθεν ἱερομόναχον

πεμπομένων ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ψάλλοντα / καὶ λειτουργοῦντα ἐν ᾧ τῇ τῇ ἐκκλησίᾳ, λαμβάνοντα καὶ συνάγοντα τὰ ἐπιτίπτοντα αὐτῇ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα καὶ τῷ μοναστηρίῳ πέμποντα καὶ καταστέλλοντα εἰς μητρόφυλον αὐντε / δεικνυθέντων κτητόρων, χριστιανῶν καὶ τῶν διδόντων τὴν ἐλεημοσύνην ἐκαίνην καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι τὴν ἐκκλησίαν ταύτην τῆς ὑπερᾶρας μου Θεοτόκου μετόχιον τοῦ σεβασμίου μοναστηρίου τοῦ τημέου προδρόμου / περὶ οὗ καὶ ἐν ταῖς καιρῷ τῆς πρεσβυτερικῆς τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει καὶ δήμου πρεσβυτέρου γένους κενού Κυρίου γραμμα πρεσβυτερικὸν ἐγένετο, διαλαμβάνον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ τοῖς πᾶσι καταγέλοις / καὶ διατρανοῦν εἰς ἀνεξέληπτον μνήμην καὶ ἡδὴ ὁ τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς ἀφύστερος πρωτοπρεσβυτέρου κύριος Μακάριος καὶ ὑπέρτερος, ὁ ἐν ᾧ πνεύματι ἀγαπᾷται ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν μετρούσης ἐς / τὰ μάλιστα ἀρεσκομένος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀγιερῶσι καὶ χαίρειν ἐπὶ ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ὑποουρχαῖς καὶ συνδόμοις, ἠθέλησε ταῦτε γραμμάτα ἐκείνα ἀνακαινίσαι καὶ τὴν ἀγιέρωσιν ἐκαίνην ἐπεκτείνῃ / καὶ οἷα τῶν παρόντων πρεσβυτερικῶν γραμμάτων ἐπιβεβαιώσαι καὶ εἰς μείζονα τὴν ἀσφάλειαν ἀποκαταστήσαι τῇ ἐμφύτῃ εὐλαβίᾳ τῇ πρὸς τὸν σεβασμίον αὐτὸν ναὸν κινήσεις, ὅθεν καὶ γράφοντες συμπρόντος / καὶ τοῦ πρᾶν πατριάρχου πρεσβυτέρου κενού Παύλου μετὰ καὶ τῆς περὶ ἡμῶν ἐκείνης τῶν ἀρχιερέων συνόδου, ἐν ᾧ πνεύματι ἀγαπᾷται ἀδελφῶν

αὐτῆς καὶ συλλεγουμένων ἀποβαινόμεθα, ἐν αὐτῇ ἀρε-
 τῇ / ἐκείνης ὑπὸ τῶν διαληφθέντων κλητόρων
 χριστιανῶν τοῦ σεβασμοῦ καὶ αὐτῆς ὑπεραρχίας
 μου Θεοτόκου κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δρύστης ἐν
 τῇ χώρᾳ Ἰστικέρω, πρὸς τὸ σεβασμιον μονα-
 στήριον τοῦ τιμίου / καὶ ἐνδόξου προφήτου προ-
 δρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῦ καὶ ἐν
 τῇ Μούρην. Θάλασσαν, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σιζωπόλε-
 ως βεβαίως καὶ ἀμεταθέτου οὐσίας, ὡς δικαίως καὶ
 εὐλόγως καὶ τὸ / μόνιμον διηνεκῶς ἐσχηξίως.
 οἱ ἐν αὐτῷ σεβασμίῳ μοναστηρίῳ πρεσβύτεροι πε-
 πέτωσαν ὅν ἂν ἐκλέξωσι ἱερομόναχον, ἐπὶ τῷ
 παραγίνεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ φάλλειν
 ἐν αὐτῇ καὶ ἱερουργεῖν, / συναγεῖν τε τὰ ἐμ-
 πεποντα αὐτῇ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, κατὰ
 τὴν συνήθειαν καὶ πέμπειν καὶ ἀποστέλλειν
 ταῦτα εἰς τὸ μοναστήριον [καὶ] οὐρελίαν, καὶ
 μνημόσυνον καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν τῶν τε κλη-
 τόνων / τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ τῶν ταῦ-
 τα διδόντων χριστιανῶν, καὶ παρέχειν πρὸς τε
 τὸν ἤδη μητροπολίτην Δρύστην, καὶ τοὺς με-
 τέπειτα κατ' ἑξὺς ὁπρὸς τετρακόσια μόνον καὶ
 μηδὲν πλέον, μνημονεύειν τε καὶ τοῦ κανονι-
 κοῦ ὀνόματος δι' πάσαις ταῖς ἑραῖς τελεταῖς,
 κατὰ τὴν συνήθειαν, μηδεμίαν ἄδειαν ἔχοντος
 τοῦ συνελόντος ἢ τοῦ ἤδη ἱερωτάτου μητροπολίτου
 Δρύστης κυρίου Μακαρίου, καὶ τῶν μετ' αὐ-
 τὸν / ζητῶν παρὰ τοῦ φάλλοντος ἱερομόναχου
 τὴν ἐκκλησίαν ταύτην, οὔτε ἐμβασιόικιον ἢ
 βοήθειαν ἢ φιλοτίμον οὔτε μηδὲν ἄλλο, πολλὰ
 ἢ ὀλίγον δικαιώματα τοπικὸν ἢ πατριαρχει-

κόν, πλὴν τῶν τετρακοσίων ἁγίων, περι/χομέ-
 νων πάντων τῶν ὁπωσδήποτε ὁσκαυμάτων κα-
 τ'ἐπαρχικῶν τε καὶ τοπικῶν ἐν τῇ ποσότητι ταύ-
 τη, ὅς ὁ ἂν τῶν πάντων δυσχερέας καὶ μαχθηρὰ
 κινούμενος, βουληθεὶς ποτὲ ἀνατρέφαι τὸν παρόντα
 καὶ διαδεῖσθαι, / εὐλογα καὶ δίκαια τυγχάνουσα.
 καὶ ζημιὰν τινα ἐπαναγκεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ,
 ἢ καὶ τῷ μοναστήριῳ ἐν ᾧ προσηλώθη,
 καὶ ἀφιερωθῇ ὡς προεῖρεται, ἄρχων ἢ ἀρχόμενος
 εἴτε ὁ νῦν ἀρχιερατεύων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, /
 εἴτε οἱ μετ' αὐτὸν ἀρχιερατεύοντες, εἴτε ἕτερος
 μικρὸς ἢ μέγας ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ Θεοῦ
 παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ δουλοχρήστος
 καὶ ἄλως μετὰ θάνατον ἐν αὐτῷ νῦν αἰῶνι
 καὶ ἐν αὐτῷ μέλλοντι καὶ κληρονομήσον τὴν /
 λείψαν τοῦ Πιεζῆ, καὶ τῇ ἀρχῇ τοῦ Ἰου-
 ἀ στέκων... / ἐγένετο παρὸν τῆς ἡμέρας με-
 τρώτης, ἐπικουρικὸν συλλυσιῶδες ἐν με-
 μερήναις... / *
 ἀχνη ἰονεῖς, ἡδικοῦντος Θ-ης.

* În continuare text greu lizibil, din cauza iscăliturii patriarhului, care acoperă aproape în întregime ultimul rând.

TRADUCERE

Ioanichie, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop de Constantinopol, Noua Romă, și patriarh ecumenic.

Nu numai că este un lucru potrivit, ba chiar și necesar ca toate faptele petrecute să se noteze și să fie așternute pe hirtie, spre o neclintită siguranță și amintire veșnică, că în alt chip timpul care se scurge le mină pe toate în uitare, amintirea omului fiind nestatornică prin natura ei, nepăstrînd decît lucrurile care sînt simple și de scurtă durată, în conformitate cu firea omenească; de aceea este foarte necesar ca toate cîte se arată prin cuvînt și se așează în memorie să fie notate și puse pe hirtie, după ce un lucru imperfect de la natură a fost desăvîrșit prin meșteșug; tocmai de aceea, unii dintre evlavioșii creștini din eparhia mitropoliei Dristrei, din satul Istiari, mișcați de zelul credinței și însuflețiți de o arzătoare dorință pentru înnoirea și reconstituirea sfîntului lăcaș de acolo, închinat Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, și anume Andrei și Teodor și Mergiunis și alt Teodor, au renovat și au înălțat din nou această părăsită mănăstire, și au dus lucrarea pînă la sfîrșit prin propriile cheltuieli, și au afierosit lăcașul la sfînta mănăstire a cinstului și preavestitului prooroc înainte mergătorul și botezătorul Ioan, cer așezată lîngă Marea Neagră, în eparhia Sozopol, ca să vină de acolo un ieromonah trimis de călugări, care să cîrte și să slujească în această biserică, lui dînd și strigînd toate veniturile cuvenite ei și toate drepturile acordate mănăstirii, și este trimis în memoria numiților cîtorii creștini și a celor care au dăruit acea milostenie, iar acum este și se numește această biserică a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu metoh al sfîntei mănăstiri a cinstului înainte mergător Ioan, pentru care lucru, în vremea patriarhului celui de glorioasă și fericită amintire, patriarh, bătrînul Kir Chiril, s-a făcut o scrisoare patriarhicească, conținînd toată această chestiune, transmitînd-o și anunțînd-o tuturor, spre veșnică amintire, și iată proestosul acestei eparhii a Dristrei, preacinstitul Kir Macarie, iubitul nostru frate întru Sfîntul Duh și conliturghîșitor al umilinței noastre, fiind mulțumit foarte de această afierosire și așijderea bucuros de serviciile bisericești și de ajutoare, a vrut să reînnoiască acele scrisori și să întărească acea afierosire, și prin inscripții ale patriarhilor de acum să o întărească și mai mult, și să o așeze sub o mai mare siguranță, mișcat fiind de o înăscută evlavie îndreptată asupra acestui sfînt lăcaș, drept urmare, fiind cu toții prezenți, și fostul preasfînt patriarh Kir Paisie, împreună cu sinodul preasfinților arhierei din jurul nostru, iubiții noștri frați întru Sfîntul Duh și conliturghîșitori, am declarat în scris ca acea afierosire de către numiții creștini cîtorii ai sfîntului lăcaș al Preasfintei Născătoare de Dumnezeu din eparhia Dristrei, satul Istiari, către sfînta mănăstire a cinstului și preavestitului prooroc înainte mergător și botezător Ioan, cea de lîngă Marea Neagră, din eparhia Sozopol, să fie de neclintit și confirmată ca dreaptă și binevenită și pe veci statornică moștenire; călugării din preasfînta mănăstire au trimis un ieromonah, pe care l-au ales, ca să aibă grijă în permanență de această biserică, să cînte în ea și să slujească, să strîngă toate drepturile canonice care i se cuvin după obicei, să expedieze și să le trimită pe acestea drept ajutor pentru mănăstire, pentru miluirea și mîntuirea sufletului cîtorilor acestei biserici, ca și al credincioșilor care dau aceste contribuții și să se ofere mitropolitului Dristrei și celor care vor veni după el, în fiecare an, numai cîte patru sute de aspri și nimic mai mult, și să fie pomenit numele canonic al acestora la toate sfintele sărbători, după obicei, iar preasfîntul mitropolit al Dristrei, ca și cei dimpreună cu el, nu au voie, în general, să ceară de la ieromonahul care slujește în această biserică nici embatic, nici vreun ajutor, nici filotimon, nimic altceva, mult sau puțin vreun drept local sau patriarhal în afară de cei patru sute de aspri, incluzîndu-se deci în această sumă orice fel de drepturi patriarhale sau locale. Iar dacă cineva, împins de răutate sau din dorința de gilceavă, va voi vreodată să răstoarne sau să cîltimească aceste lucruri drepte și binevenite, aducînd și oarecare pagubă acestei biserici și mănăstiri de care e legată și la care este afierosită, după cum s-a arătat mai înainte, dintre domni sau din cei de jos, ori cel care păstorește în această eparhie, sau dintre aceia care păstoresc împreună cu el, sau oricîre altul, mic sau mare, să fie afurisit de preaputernicul Dumnezeu și blestemat și neiertat și nedezechiat după moarte etc., s-a făcut prezentul act pe pergament, întărit și sigilat...

1656 iunie, indicația a 9-a

⟨Urmează semnătura patriarhului și ale altor ierarhi⟩.

Arh. St. Buc., colecția Peciți II, nr. 356, Orig. grec. pergament, Pecete atîrnată de plumb, avînd pe avers imaginea Fecioarei cu Pruncul iar pe revers următorul text, în limba greacă: "Ioanichie, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop de Constantinopol, Noua Romă, patriarh ecumenic".

Correspondență inedită între Dimitre Onciul și Constantin Meissner

Născut la Cernăuți în anul 1854 și emigrat la Iași în 1866 Constantin Meissner și-a început cariera didactică ca profesor de limbă germană la Școala fiilor de militari din Iași și apoi la Școala normală „Vasile Lupu”. Datorită activității depuse este considerat că unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai școlii românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, având contribuție la organizarea învățământului normal și mai ales a învățământului din școlile de corecție.

Constantin Meissner, a fost o figură reprezentativă a vieții politice din Iași de dinaintea primului război mondial, el ocupînd un loc aparte, o figură de dascăl, un vechi și ultim junimist. „Om învățat care — după cum îl caracterizează Dimitrie Onciul — în generațiile de elevi ce a crescut a pus sămînța virtuților și idealurilor sale înălțătoare, inima din inima lui curată și suflet din sufletul lui drept”.

Caracterizarea făcută de marele istoric bucovinean este definitorie pentru relațiile ce au existat între cei doi oameni învățați, legați de plaiurile bucovinene prin mii de fire și, în același timp, însuflețiți de dragostea pentru știință și educație, pentru munca indeplinită cu seriozitate.

Correspondența dintre cei doi necunoscută și nepublicată, privește cu deosebire tărîmul profesional și social al problemelor legate de învățămînt și lucrările Academiei (Meissner a fost membru de onoare al Academiei Romîne), relațiile cu ceilalți prieteni comuni, profesori universitari, viața social-politică din România primului război mondial și chiar ajutorarea unor oameni.

Scrisorile trimise de Dimitre Onciul datează din perioada 1903—1915 perioadă în care ilustrul istoric era directorul general al Arhivelor Statului (1900—1923) și membru al Academiei Romîne (1905). Considerăm că între cei doi a existat o corespondență mult mai bogată și mai complexă, dat fiind conținutul celor pe care le deținem și prezența lor pe o lungă perioadă de timp.

Astfel, la 22 noiembrie 1903, Dimitrie Onciul răspunde solicitării lui Meissner de a fi sprijinit cu conferințe la Seminarul pedagogic universitar, că „la timpul său, te voi înștiința despre ceea ce vom hotărî să facem”¹. Felul în care i se adresează „Dragă Toțule” și conținutul scrisorii denotă cu certitudine existența unei prietenii îndelungate, ca și a unei vechi corespondențe. Susținem aceasta și pentru faptul că cei doi își aflau domiciliul în locuri diferite Iași — Meissner și București — Onciul.

La scrisoarea prezentată nu am găsit răspunsul pe care trebuie să-l dea profesorul Dimitre Onciul, iar următoarea scrisoare este datată 16 martie 1905 și este legată de activitatea Arhivelor mai exact de problema personalului. Directorul Arhivelor Statului, Dimitre Onciul, răspunde cererii lui Meissner de angajare a unor cunoștințe: „La Arhive nu sînt decît posturi prevăzute de buget, care toate sînt ocupate, iar o viitoare vacantă este în afara prevederilor Direcției”².

¹ Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 1.

² Ibidem, f. 2.

La 2 octombrie 1908, Dimitrie Onciul, îi scrie lui Meissner să-l ierte că întârzie cu răspunsul într-o problemă legată de lucrările unei Comisii a Academiei, problemă la a cărei rezolvare trebuia să contribuie Kalinderu și Pangrati și nedefinitivată încă. În același an, la 7 decembrie 1908, Dimitrie Onciul îi scrie lui Meissner următoarele: „Dacă nu ți-am răspuns imediat la întrebările ce mi-ai făcut este pentru cuvântul că nu știam ce să-ți răspund”³.

Scrisorile, disparate în timp, denotă un permanent schimb de idei și sprijin în activitatea pe care o desfășoară fiecare, pe de o parte, și pe de alta, susținerea unor cauze drepte ale unor apropiați ai lor.

Astfel, la 9 ianuarie 1912, Dimitrie Onciul își roagă prietenul să-l ajute „în cazul Nedioglu să fie transferat fără întârziere la București”. Gheorghe Nedioglu, lucra la Arhivele Statului din 1904 și dorea să fie transferat la catedră, la Liceul „Gheorghe Șincai”. A fost un colaborator apropiat a lui Dimitrie Onciul într-o perioadă în care acesta, moștenind o fire plăpândă de la părinți, se lupta cu boala. În scrisoarea amintită, Dimitrie Onciul își motivează rugămintea: „Eu tot sint bolnav și chiar la pat”⁴.

Faptul că avea sănătatea șubrezită și prețuia colaborarea cu Gheorghe Nedioglu este confirmat de scrisoarea din 7 august 1912, trimisă de la Călimănești unde „... trebuie să continui regimul lacto-vegetarian, nefiind încă deplin restabilit”⁵. Prin această scrisoare Dimitrie Onciul își roagă prietenul să-l ajute la transferul de la Mahmudia la Tulcea a surorii lui Gheorghe Nedioglu, Eugenia Dumitrescu, „conducătoare a grădinei de copii”, având mama bolnavă și ea fiind văduvă cu doi copii.

Dimitrie Onciul se bucura că prietenul său „este bine și zdravăn ca în vremurile fecioriei de veșnică pomenire”⁶, vreme de la care datează și strinsa lor prietenie, influențată de comunitatea idealurilor și preocupărilor. Scrisoarea, datată 4/15 februarie 1915, oferă reflecțiile istoricului Dimitrie Onciul asupra evenimentelor la care era martor. „... Ce are de gând guvernul nu se știe. Probabil numai evenimentele viitoare îl vor face să ia o hotărâre. Eu cred că fără Italia nu putem și nu trebuie să întreprindem în aceste vremuri de cumpănă mare a pământului nostru”⁷.

Implicat profund în istoria națională, în evenimentele ei faptele la care lua parte, prin natura vocației și profesiunii sale de credință. Dimitrie Onciul ne-a lăsat mărturii numeroase, documente de profunzime și seriozitate. Credem că despre Dimitrie Onciul nu s-a scris totul, avem convingerea că mai sint documente multe rătăcite disparate în diverse fonduri și colecții, poate ale Arhivelor Statului, poate particulare, care ar aduce date în plus în cercetarea pe care o desfășurăm asupra personalității aceluia care a fost profesor universitar, director al Direcției Generale a Arhivelor Statului, președinte al Academiei Române, decan al Facultății de litere și filosofie a Universității din București. Este necesar pentru toți românii să-l redăm pe Dimitrie Onciul așa cum a fost și cum documentele vorbesc.

SILVIA POPOVICI

³ Ibidem, f. 4.

⁴ Ibidem, f. 5.

⁵ Ibidem, f. 7.

⁶ Ibidem, f. 10.

⁷ Ibidem, f. 11.

1

1903 noiembrie 22, București.

Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre conferințele proiectate la Seminarul pedagogic universitar din Iași.

București, 22 noiembrie 1903.

Dragă Meissner,

La întrebarea ce mi-o faci cu privire la volumul proiectat de conferențiarul Seminarului pedagogic universitar, nu-ți pot da încă un răspuns sigur. Din prietenii de care întreb, unul singur (Vlădescu) mi-a spus că nu va colabora; ceilalți, mai ales, colegii jubiliarului n-au luat încă nici o hotărâre. La timpul său, te voi înștiința despre ceea ce vom hotări să facem.

Complimente și salutări d-nei Meissner, mamă și d-lui Meissner, frate.

D. Onciul

Dsale

D-lui Constantin Meissner
Profesor, etc.

Iași

Fundația Lozonski

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 1, Original.

2

1905 martie 3/16, (București).

Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre situația posturilor de la Arhivele Statului.

3/16 Martie 1905

Dragă Toțule,

La Arhive nu sunt decât posturile prevăzute în buget, care toate sunt ocupate; iar o viitoare vacanță este în afară de prevederile Direcției. Prin urmare, nu se poate face socoteala de care îmi scrii.

Îmi pare bine că cu această ocazie am mai primit veste de la tine și că am prilejul să-ți dau în scris o prietenească stringere de mână.

Cu dragoste, al tău

D. Onciul

D-sale

D-lui Prof. C. Meissner
la Iași

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 2, Original.

3

1908 octombrie 2, (București)

Scrisoare a lui Dimitre Onciul către Constantin Meissner despre lucrările unei comisii a Academiei Române.

2.X.08

Dragă Meissner,

Mă iartă că am întârziat a-ți face cunoscut răspunsul ce am primit de la Kalindern abia în timpul din urmă, când i-am putut vorbi la Academie. Mi-a spus că a primit scrisoarea ta,

dat Comisiunea însărcinată cu această afacere n-a luat încă nici o hotărîre. El nu ți-a mai răspuns, crezând că nu aștepti vreun răspuns la răspunsul tău.

Pangrati, da. Celelalte vești alarmante nu se confirmă. Complimente d-nelor Meissner și te salut cu drag.

Amic devotat,
D. Onciul

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 3, Original.

4

1908 decembrie 7, <București>

Scrisoare a lui Dimitrie Onciul către Constantin Meissner despre o problemă personală a acestuia.

7.XII.08

Dragă Toțule,

Dacă nu ți-am răspuns imediat la întrebările ce mi-ai făcut este pentru cuvântul că nu știam ce să-ți răspund.

N-am luat parte la consfătuirea convocată de St. Dintre vechii prieteni au fost foarte puțini, nici unul din ei n-a luat un angajament formal.

Rămîne deci să dai un răspuns dacă-ți place evaziv și politicos cum știi tu să faci. Înțelegi doar prea bine ce se poate aștepta de la o întreprindere în capul căreia se află prea înțeleptul S., cu un cortej de Badea-Mangări și alții eivsdem farinae.

Complimente doamnelor Meissner

Te salut cu drag, al tău,

D. Onciul

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 4—5. Original.

5

1912 ianuarie 9, <București>

Scrisoare a lui Dimitrie Onciul către Constantin Meissner despre transferul lui Gheorghe Nedioglu

9.I.12

Dragă Toțule,

Te rog interesează-te de cazul lui Nedioglu și fă ca să fie transferat fără întârziere la București, până cât mai este timp. Eu tot sunt bolnav și chiar în pat. An nou cu bine.

Al tău

D. Onciul

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 6. Original.

6

1912 august 7, Călimănești

Scrisoare a lui Dimitrie Onciul către Constantin Meissner prin care-l roagă să intervină pentru transferul la Tulcea al educatoarei Eugenia Dumitrescu, sora lui Gheorghe Nedioglu.

7.VIII. 12

Dragă Toțule,

Primesc aici o scrisoare de la Nedioglu, care mă roagă să intervin pentru sora sa, d-na Eugenia Dumitrescu, conducătoarea grădiniței de copii din Mahmudia. Ea a cerut să fie transferată la Tulcea, unde este mama ei bătrână și unde e casa lor părintească. Acolo a devenit vacant postul de conducătoare la grădina de copii no. 2, prin transferarea fostei conducătoare, d-ra Cioacă, la Câmpina. D-na Dumitrescu, având vechimea de șapte ani, cere să fie transferată în locul acesteia, la grădina de copii no. 2 din Tulcea.

Te rog să binevoiți a face ca aceste cerere să-i fie acordată, ca să poate fi, ca văduvă cu doi copii, pe lângă mama sa, văduvă de asemenea și bătrână.

Dacă pleci în concediu, spune, te rog, d-lui Antonescu s-o aibă în vedere pentru transferarea cerută.

Când pleci în concediu și unde ai gând să-l petreci?

Eu m-am restaurat aici destul de bine, totuși mai trebuie să continui regimul lacto-vegetarian, nefiind încă deplin restabilit.

Cu multe salutări prietenești,

D. Onciul

Arh. St. Buc., fond Constantin Meissner, dosar VI/56, f. 7—8. Original.

Documente privind activitatea bibliotecii „I.G. Bibicescu” din Turnu Severin (1924—1929)

În anul 1909, un grup de profesori și oameni de cultură, în frunte cu Theodor Costescu, au înființat Societatea Culturală „Teatrul” orașului Turnu Severin. Cu contribuția tuturor mehedintzenilor și sprijinul puternic al Ministerului Artelor și Băncii Naționale a României, Societatea Culturală „Teatrul” a înălțat la Turnu Severin un palat cultural de o rară frumusețe, „cu menirea ca razele lui de cultură și lumină să pătrundă și peste Carpați la românii din Banat și mai ales peste Dunăre la frații noștri din Serbia și Bulgaria” (...)¹.

În anul 1921, fostul guvernator al Băncii Naționale a României și mare patriot, Ioan G. Bibicescu, fiul țăranului Gheorghe Bibicu din Cerneții Mehedinților, a donat orașului Turnu Severin biblioteca sa de peste 40 000 de volume. Biblioteca, organizată ca societate culturală (Societatea culturală biblioteca „Ioan G. Bibicescu” din Turnu Severin) a fost instalată, în anul 1926, în palatul de cultură unde, în anul 1925, înființase Universitatea populară liberă pentru românii din vestul Olteniei, din Banat și de la sud de Dunăre².

În marea mișcare de propagandă culturală care s-a desfășurat și țara noastră după 1 decembrie 1918 și la care au participat cele trei instituții culturale din Turnu Severin mai sus menționate, Biblioteca „Ioan G. Bibicescu” a deținut un loc de frunte³. Pentru fondul de carte pe care îl deținea, această bibliotecă se situa alături de Biblioteca universitară din Iași, iar pentru spațiu și dotare alături de Fundația „Carol” din București⁴.

Cu privire la activitatea propriu-zisă cu cartea desfășurată de Biblioteca, din cercetarea documentelor acesteia rezultă că de la 2566 de cititori cu 4995 de volume în anul 1921, s-a ajuns la 16.666 de cititori cu 30 319 volume și la 18 642 de cititori cu 24 725 de volume citite sau consultate în anul 1936⁵.

Partea cea mai remarcabilă a activității desfășurate de Biblioteca a fost cea de înființare de biblioteci filiale ale sale în toată România Mare, ca și în localitățile locuite de românii în Iugoslavia, pe Valea Timocului și în America.

Roadele strădaniilor depuse în această direcție se totalizau, la 17 octombrie 1928, cu 136 de biblioteci filiale sătești în județul Mehedinți, 54 în Banat, 9 în Transilvania, 17 în Basarabia, 3 în Bucovina și 3 în Dobrogea⁶. De asemenea, în 28 de comune din Banatul Sîrbesc fuseseră trimise biblioteci de carte românească de către Biblioteca „Ioan G. Bibicescu” din Turnu Severin⁷. În anii 1929—1930 această acțiune a fost extinsă, ajungându-se la 36 biblioteci filiale în Banatul Sîrbesc și la trimiterile de cărți comunităților române din America de Nord și de Sud.

¹ Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu”, Turnu Severin, dosar 48, f. 90.

² Ibidem, dosar 16, f. 45; dosar 31, f. 124.

³ Ibidem, dosar 49, f. 99.

⁴ Ibidem, dosar 21, f. 190—192; dosar 48, f. 168.

⁵ Ibidem, dosar 11, f. 196; dosar 50, f. 87.

⁶ Ibidem, dosar 50, f. 76, 85, 87, 88, 156, 170.

⁷ Ibidem, dosar 49, f. 50.

Documentele arhivistice pe care le prezentăm sperăm să fie revelatoare atât pentru a contura dimensiunea cultural-națională a activității Bibliotecii „Ioan G. Bibicescu” în primul deceniu de după unirea din anul 1918 și rezultatele obținute, cât și pentru ilustrarea eforturilor conjugate depuse în țară față de românii din afara granițelor și modul cum slava românească scrisă a fost așteptată și primită de ei, atunci.

NICOLAE CHIPURICI

1

1924 februarie 25, Turnu Severin. Scrisoare a Bibliotecii „I.G. Bibicescu” din Turnu Severin către preotul Remus Perian din Milcovați, județul Caraș Severin, recomandat de protopopul din Virșeț să mijlocească trecerea peste graniță, la românii din Banatul Iugoslaviei, a peste 2000 de cărți, din care multe abecedare și cărți de citire pentru școlari.

Regatul României.

Ministerul Instrucțiunii.

Biblioteca populară „I.G. Bibicescu” Turnu Severin.

No. 6/1924 ianuarie 25.

Sfinției sale preotul Remus Perian, comuna Milcovați
jud. Caraș-Severin-Banat.

Vă este cunoscut desigur că în T. Severin se află o bibliotecă denumită „Ioan G. Bibicescu” pentru că a fost întemeiată de un mare român, fostul guvernator al Băncii Naționale a României din București.

Această instituție înființează, după mijloacele de care dispune, diferite biblioteci mai mici prin comunele din județul Mehedinți și din Banatul românesc. Am instalat până acum aproape 50 în județ și 9 în Banat și anume la Mehadia, Eșelnița, Iablanița, Teregova.

Dorința noastră este să trimitem cărți românești și la frații noștri carii au rămas despărțiți de sinul Banatului nostru drag și scump și avem deja depozitate peste 2000 (două mii) de volume, dintre cari foarte multe abecedare și cărți de citire pentru școlari.

Astă vară la Congresul asociației „Astra” ne-am întâlnit cu domnul protopop de Virșeț și ne-a dat calea cea mai bună să facem legătura cu dumneavoastră pentru a putea trimite acele cărți.

Vă rugăm așadar frumos, respectabile părinte, să ne arătați în ce fel am putea să dăm cărțile ca să ajungă în mâinile fraților noștri, nu care cumva să se piardă sau să le prindă vrăjmașul.

Noi ne-am gândit că poate să venim cu ele la dumneavoastră în comună și de aici să dăm veste domnului protopop ca să trimită oameni de încredere și să le primească. Pentru asta avem toată libertatea și ajutorul tuturor grănicerilor noștri dinspre granița Torontalului. Dar ne-am gândit iarăși că ar fi bine să veniți dumneavoastră aici la Severin, să vă dăm cărțile și pe urmă dumneavoastră să le trimiteți dincolo la frați.

De aceea vă rugăm tare mult, domnule părinte, luați osteneala drumului până aici la noi și toate cheltuielile ce veți face le achităm din fondurile bibliotecii noastre.

În orice caz vă rugăm să ne răspundeți cât mai grabnic, cum ar fi mai bine, ori să venim noi aici cu cărțile, ori să veniți dumneavoastră în Severin. În caz că trebuie să venim noi cu cărțile aici, vă rugăm să ne arătați cum ar fi mai bine, să le împachetăm în pachete mici sau în lăzi mai mari.

În așteptarea răspunsului dumneavoastră vă rugăm să binevoiți a primi de la noi asigurarea celor mai deosebite considerațiuni.

Președinte,

T. Costescu

Director,

P. Nicolaescu

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 31, f. 10. Copie.

2

1925 ianuarie 8, Turnu Severin. Scrisoarea prin care Biblioteca „I.G. Bibicescu” din Turnu Severin prezintă profesorului universitar Nicolae Iorga înființarea unei Universități populare la Turnu Severin menită să strângă legăturile sufletești între olteni, bănățeni și români din regiunea Timocului și-l invită să deschidă seria conferințelor la universitate.

Regatul României.
Ministerul Instrucțiunii.
Biblioteca populară I.G. Bibicescu Turnu Severin.
No. 5/1925 ianuarie 8.

Domnului Nicolae Iorga, profesor universitar, București.

Consiliul de administrație al Societății Culturale „Teatrul” Orașului Severin împreună cu comitetul de direcție al Bibliotecii I.G. Bibicescu și cu toți frunțașii vieții culturale ai județului nostru au hotărât să întemeieze aici în acest colț al neamului românesc, unde se întâlnesc cele trei ramuri ale tulpinei noastre naționale, o universitate populară pentru a strânge legăturile sufletești între olteni, bănățeni, și românii din regiunea Timocului.

Gîndul nostru al tuturor s-a îndreptat către dumneavoastră prea onorate domnule profesor, frunțașul între frunțașii culturii românești, și vă rugăm cu cel mai profund respect să binevoiți a deschide tot dumneavoastră ca și la Botoșani seria conferințelor, dăruind și Severinului din largă și bogata dumneavoastră știință, aprinzînd și aici la Porțile de Fier focul sacru în templul de cultură și educațiune pentru poporul românesc.

Dorința noastră este ca, înainte de a părăsi țara spre a merge în Franța, să ne ascultați ruga fierhinte și să ne faceți marea cinste de a spune și Severinului cuvîntul dumneavoastră de înțelepciune.

Vă rugăm să binevoiți a fixa dumneavoastră ziua cea mai fericită cînd vom putea auzi lecția cea mai frumoasă de la cel mai mare savant al României Mari.

Rugăm a ne onora cu răspunsul telegrafic.

Semnăturile

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 31, f. 124. Copie.

3

<1926, ante decembrie 1>*, Turnu Severin. Scrisoare prin care profesorul Theodor Costescu, președintele Societății „Teatrul orașului Turnu Severin”, invită pe Ștefăc Cicio Pop să conferențieze la Turnu Severin, de 1 decembrie 1926, pentru românii de aici, din Banat, din Serbia și Bulgaria.

PREA ONORATE DOMNULE POP,

Cu oblodul tuturor mehedinților și cu sprijinul puternic al Ministerului Artelor și al Băncii Naționale s-a zidit în Turnu Severin un palat cultural de o rară frumusețe, cu menirea ca razele lui de cultură și lumină să pătrundă și peste Carpați la românii din Banat și mai ales peste Dunăre la frații noștri din Serbia și Bulgaria cari și azi sunt despărțiți prin vitregia vremurilor de țară și neamul nostru.

Tot în acest măreț edificiu s-a instalat și Biblioteca I.G. Bibicescu, care numără aproape 40 000 mii volume, muzeul orașului și s-a înființat și o universitate populară la care asistă și românii din Banat și adeseori și românii de peste Dunăre.

Nu am indetule cuvinte spre a vă ruga, prea onorate domnule Pop, să binevoiți a ține și dumneavoastră o conferință publică la această instituție culturală chiar la 1 decembrie a.c., în această zi mare și sfîntă a unirii românilor din Ardeal cu frații lor din vechiul regat și min care să ne vorbiți despre suferințele îndurate de ardeleni în decursul veacurilor cum și de sforțările supraomenești ce s-a făcut din tată în fiu pentru ca să se realizeze unirea pe veci a tuturor românilor.

Ne-am gândit că nimeni altul afară de dumneavoastră, care ați prezidat Marea adunare națională de la Alba Iulia care a proclamat unirea Ardealului la patria mamă, n-ar putea să ne redea mai bine acele momente mari din viața poporului.

Conferința o puteți ține chiar în ziua de 1 decembrie și chiar și în altă zi și anume numai sîmbăta de la orele 18,30—19,30.

Este de prisos să vă mai spun despre cuvîntul dumneavoastră plin de cel mai cald și sfînt patriotism și munca titanică ce ați depus o viață întreagă pentru înfăptuirea idealului nostru național.

În speranța că (...).

Prin faptul că în consiliul de administrație al Societății Culturale „Teatrul” și în consiliul de conducere al Universității populare, cit și prin faptul că (...).

Fiindcă ați vorbit anul trecut la Fundația Culturală Carol I, Universitatea populară (...).

Domnului St. Cicio Pop

Arh. St. Dobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 48, fila 90, Original.

* Datat după conținutul documentului și datele celorlalte documente din dosar.

4

1927 aprilie 11, Turnu Severin. Scrisoare prin care Universitatea populară din Turnu Severin invită pe profesorul Emil Racoviță președintele Academiei Române, să conferențieze la această universitate.

Universitatea populară.

1927 aprilie 11.

Prea onorate domnule profesor,

Consiliul de administrație al Societății Culturale „Teatrul” Orașului T. Severin-împreună cu comitetul de direcție al Bibliotecii I. G. Bibicescu și cu toți fruntașii vieții culturale din orașul și județul nostru, fără deosebire de credințele lor politice, ci însuflețiți numai de cel mai curat sentiment de dragoste pentru propagarea culturii în orașul și județul nostru, au întemeiat în acest colț al țării, unde se întîlnesc cele trei ramuri ale tulpinei noastre naționale, o universitate populară care e menită să strîngă legăturile sufletești între olteni, bănățeni și românii de pe calea Timocului.

Gîndul nostru s-a îndreptat de la începutul către toți marii cărturari ai țării noastre, maeștri ai cuvîntului, care au pus toată munca și priceperea lor în slujba adevăratei înălțări a poporului român și vă rugăm prea onorate domnule profesor să binevoiți a ne face marea cinste de a ține o conferință publică în ziua de 21 mai.

Pentru aceasta, consiliul a făcut toate sacrificiile care i-au stat în putere, rezervînd în marelui palat al Teatrului un apartament la dispoziția domnilor conferențieri compus din dormitor mobilat în stil național, cu deosebit gust, birou, antreu și cameră de baie.

În actuala sesiune, la universitatea populară, seria conferințelor a fost inaugurată de domnul Vintilă Brătianu, căruia i-au urmat domnii Al. Lapedatul, doctor Ștefan Cicio Pop, Cezar Papacostea, Nicolae Iorga, I. G. Duca, F. Gîrboviceanu, Ion Răducanu, doctor Arpad Bitay, Nae Ionescu, Constantin Bacalbașa.

Nu ne îndoim că rugămîntea noastră pornită dintr-un cuget curat va afla răsunset în sufletul domniei voastre încălzit la flacăra acelorași sentimente de iubire pentru ridicarea culturală a poporului român și vă rugăm prea onorate domnule profesor să binevoiți a primi expresiunea sentimentelor noastre de profundă stimă și deferență ce vă păstrăm.

Președinte,

Secretar,

Domniei sale Domnului profesor Emil Racoviță, președintele Academiei Române.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 48, fila 170. Copie.

5

1927 mai 21, Turnu Severin. Proces verbal încheiat în adunarea generală ordinară a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin și filialele sale din Mehedinți, Banat, Basarabia, Bucovina, Banatul Sîrbesc, etc; cuvîntul preotului Mitar din Banatul Sîrbesc.

PROCES VERBAL

Astăzi 21 mai 1927

Subsemnații membri societari ai Bibliotecii I. G. Bibicescu din Turnu Severin, convocați în adunarea generală ordinară, ne-am întrunit în salonul de festivități al societății Culturale „Teatrul” Orașului Turnu Severin, sub președinția domnului Theodor Costescu și am hotărît următoarele:

1. domnul Theodor Costescu, președintele Bibliotecii I. G. Bibicescu declară ședința deschisă, adresînd mulțumiri tuturor delegațiilor filialelor bibliotecilor sătosești din Mehedinți, Banat, Basarabia, Bucovina, Banatul Sîrbesc etc., precum și oamenilor de bine ce susțin această instituție culturală. Apoi dă cuvîntul domnului G. D. Costovici, directorul Bibliotecii, care face un mic rezumat din activitatea bibliotecii în cursul anilor trecuți;
2. domnul G. D. Costovici mai citește bilanțul bibliotecii încheiat la 31 decembrie 1926 precum și conturile de venituri și cheltuieli pe anii 1925 și 1926, iar adunarea generală le aprobă prin aclamațiuni și dă descărcare comitetului de direcție de gestiunea sa pe anii 1925 și 1926;
3. după aceea, domnul președinte dă cuvîntul preotului Mitar din Banatul Sîrbesc, care, în numele acelei provincii, aduce mulțumiri fraților din România întregită cari lucrează pentru bunul mers al acestei instituții culturale care și-a întins activitatea, prin înființarea de filiale sătosești, nu numai în România liberă, ci și în provinciile ce sunt și azi despărțite de patria-mamă;
4. mai vorbește domnul Nicodin Cristea, prefectul județului Zalău, care mulțumește Bibliotecii I. G. Bibicescu pentru filialele înființate în județul său. Apoi domnia sa descrie în rezumat activitatea Asociației „Astra” din Sibiu, exprimîndu-și dorința ca această activitate să fie coordonată cu a Bibliotecii I. G. Bibicescu din Turnu Severin.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu”, dosar 16, f. 48—49. Original.

6

1927 octombrie 10, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu”, din Turnu Severin roagă pe guvernatorul Băncii Naționale a României, la rugămintea românilor rămași în afara granițelor, de a procura și trimite o colecție de note muzicale ale cîntecelor noastre naționale și bisericești, să sprijine această acțiune și în comisia de selecție să fie numiți Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, Ion St. Paulian și colonelul Ion Vlăduți.

1927 octombrie 10.

Domnule Guvernator,

Urmînd desfășurarea programului nostru de activitate culturală am reușit să trimitem la românii din Iugoslavia, în 28 comune deocamdată, un număr însemnat de cărți a căror primire ne-a fost confirmată de pretutindeni pe unde le-am trimis.

Acești oropsiți frați pe care soarta i-a pus sub o altă stăpînire, văzînd că ne îngrijim de soarta lor și că nu-i lăsăm pradă politicii de desnaționalizare spre care tind stăpînitorii lor vremelnici, în scrisorile de mulțumire trimise ne mai fac încă o rugămintă și anume ca, pe lângă alte cărți pe cari le vom mai trimite, să le procurăm și o colecțiune de note muzicale ale cîntecelor noastre naționale și bisericești.

În fiecare comună din Banatul azi Iugoslav, ca de altfel și în Ardeal și Banat există asociațiuni corale înființate la îndemnul preoților și învățătorilor și cari funcționează încă de pe vremea fostei stăpîniri maghiare. Grație activității acestor coruri, cari mai tîrziu au

înființat așa zisele case de citire și fanfarele din comunele rurale, sentimentul național nu a putut fi clintit din suletele românilor, căci muzica vocală și instrumentală le ținea mereu trează conștiința de români și le hrănea speranța în vremuri mai bune.

Deși suntem animați de cea mai mare bunăvoință și am dori din toată inima să le satisfacem rugăciunea, ne vedem cu multă durere împiedicați în dorința noastră, din lipsă de fonduri.

În această situațiune facem un călduros apel la înalta domniei voastre bunăvoință domnule guvernator și vă rugăm, ca însușindu-vă ideea de a se trimite notele muzicale cerute de frații din Iugoslavia să binevoiți a institui o comisiune care să studieze această chestiune și să alcătuiască un tablou al celor mai potrivite cîntece populare și religioase (vocale și instrumentale). Ne permitem a vă recomanda ca membri ai acestei comisiuni, pentru muzica vocală pe domnii Ion Vidu, inspectorul general al muzicii din școlile normale, Ion Paulian, profesor de muzică la liceul Traian din localitate și care vreme de 25 ani neîntrerupt a colindat cu corul „Doina” din Turnu Severin toate orașele și satele din Banat, și pe domnul Tiberiu Brădiceanu, marele luptător ardelean, iar pentru muzica instrumentală pe domnul colonel Ion Vlăduțu, inspectorul muzicilor militare din țară.

Primiți, vă rugăm domnule guvernator, încredințarea prea distinsei noastre stime.

Președinte,

Director,

Domnului Guvernator al Băncii Naționale a României,
București.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibescu” Turnu Severin, dosar 49, f. 45. Copie.

7

1927 octombrie 28, Turnu Severin. Memoriul bibliotecii „I. G. Bibescu” din Turnu Severin prin care prezintă ministrului instrucțiunii activitatea culturală națională desfășurată de bibliotecă atît în țară cit și la românii din afara graniței și cere salarii mai bune pentru personalul acestei biblioteci.

Biblioteca „I. G. Bibescu” din Turnu Severin.

No. 246.

Înregistrat la Ministerul Instrucțiunii la nr. 14361 din 28 octombrie 1927.

Domnule Ministru,

Biblioteca „I. G. Bibescu” din Turnu Severin care numără peste 40.000 mii de volume este instalată azi în palatul cultural din Turnu Severin unde are saloane mari și spațioase cum nu are nci o altă bibliotecă din țară afară de Fundația Carol din București; cu săli speciale pentru elevi și lucrători, pentru doamne și pentru intelectuali. Ea este vizitată zilnic de 120 la 440 cititori, cum nu are nici o altă bibliotecă din țară și este deschisă în fiecare zi și chiar duminica și sârbătoarea de la orele 8 a.m. pînă la ora 10 seara fără nici o întrerupere.

Pentru ca să atragem în special pe elevi și lucrători le dăm în fiecare an premii în cărți și chiar în bani, căci numai așa am reușit să inspirăm gustul de citit și la publicul din Severin și în special la lucrători și tineretul școlar.

În toate sălile de citire există o curățenie ideală, cu toate că ele sunt frecventate de sute, de persoane pe fiecare zi.

Ea mai aduce servicii neprețuite pe terenul cultural, deoarece a împărțit pînă acum în mod gratuit peste 100.000 volume de cărți instructive și folositoare în formă de biblioteci populare de cite 400 volume fiecare și în județul Mehedinți și în Banat și chiar în celelalte provincii care pînă acum au fost dezlipite prin vitregia vremurilor de țara și neamul nostru. Bibliotecile se dau gratuit în dulapuri de stejar bine lucrate, avînd deasupra inscripția „Donația Bibliotecii I.G. Bibescu din Turnu Severin”.

Această instituție a reușit să strecoare mai multe mii de volume și în Banatul sîrbesc și peste Dunăre la românii din valea Timocului și ținutul Vidinului, așa că de aproape șase ani ea aduce servicii reale cauzei românismului pe teren cultural și național.

Personalul Bibliotecii „Bibicescu” însă este foarte rău plătit față de munca și răspunderea pe care o are și mai ales față de serviciile pe care acești funcționari modești le aduc țării și neamului nostru pe terenul cultural.

Urmează prezentarea salariilor directorului și subdirectorului bibliotecii precum și ale funcționarilor inferiori și cererea ca acestea să fie mărite, propunându-se și sumele de care să se țină cont, ca și la biblioteca din Iași).

Președinte,

T. Costescu

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 21, f. 190—192. Copie.

8

1929 ianuarie 29, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită ministrului cultelor și artelor acordarea unei subvenții, ca și în anul 1928, pentru continuarea operei culturale față de românii din afara graniței țării.

1929 ianuarie 29.

Domnule Ministru,

Pentru a putea continua opera noastră culturală avem nevoie de sprijinul domniei voastre. Instituțiunile financiare, comerciale și industriale locale, de la care primeam în trecut subvenții apreciabile, anul acesta de cumplită criză, e al doilea an de secetă în Mehedintzi, aceste ajutoare nu ne pot fi satisfăcute.

Singura noastră speranță ne-o îndreptăm spre domnia voastră, care sperăm că veți aprecia că opera noastră este a semănătorului. Biblioteca „I. G. Bibicescu” a avut în anul 1928 peste 20.000 cititori și totea a înființat 225 filiale, fiecare avind un dulap de stejar cu 400 volume, în satele lipsite de literă românească din Ardeal până în Banatul Sîrbesc și pe Valea Timocului.

Pentru promovarea mai departe a culturii, vă rugăm, domnule ministru, să binevoiți a ne acorda și anul acesta aceeași subvenție ca în anul trecut.

Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a primi, odată cu mulțumirile noastre, asigurarea profundei noastre stime.

Președinte,

Director,

Domniei sale domnului ministru al cultelor și artelor — București

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 49, f. 64. Copie.

9

1929 februarie 28, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită guvernatorului Băncii Naționale a României o subvenție de 80.000 lei, ca și în 1927, pentru continuarea operei culturale cu românii din Banatul Sîrbesc și de pe Valea Timocului.

1929 februarie 28.

Domnule Guvernator,

În anul 1927 ați binevoit a ne acorda un ajutor de 80.000 lei pentru procurarea cărților pentru frații noștri din Banatul iugoslav, cu care am înființat, în 35 sate românești, biblioteci de câte 440 volume.

Locuitorii acestor sate ne cer cu tot mai multă insistență să le trimitem noi cărți și mai ales istoria românilor și albume de cusături naționale.

Tot în urma insistențelor acestor frați am început tipărirea unor cărți de rugăciuni în 5000 exemplare, cum și a primei cărți românești pentru locuitorii români din valea Timocului.

Pentru a putea duce la bun sfârșit inițiativa noastră, facem un călduros apel la soliditatea de care instituțiunea noastră culturală s-a bucurat întotdeauna din partea domniei voastre și cu onoare vă rugăm, domnule guvernator, să binevoiți a ne acorda și anul acesta aceeași sumă ce ați binevoit a ne da în 1927.

Primiți vă rugăm, domnule guvernator, odată cu viile noastre mulțumiri și încredințarea deosebitei noastre stime.

Președinte

Director

Domniei sale domnului guvernator al Băncii Naționale
a României — București

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 49, f. 66, Copie.

10

1929 februarie 28, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită directorului Școlii normale de băieți Timișoara să adune materialul necesar tipăririi unei cărți românești pentru românii din valea Timocului.

1929 februarie 28.

Prea stimată domnule director,

Societatea Culturală „Teatrul” orașului Turnu Severin, Biblioteca „I.G. Bibicescu” și Universitatea liberă din orașul nostru, care au înființat câte o bibliotecă de 440 volume în toate satele românești din Banatul Iugoslaviei dorește să tipărească o carte românească cu litere chirilice pentru frații noștri din valea Timocului, prima carte tipărită pentru dinșii.

După toate informațiunile ce avem, dumneavoastră sunteți în măsură să pregătiți materialul pentru această carte atît pentru faptul că sunteți originar chiar din Valea Timocului, cît și datorită însușirilor dumneavoastră de bun român și distins pedagog.

Costul tiparului va fi acoperit de instituțiunile noastre naționale și tipărirea cărții să se facă la una din tipografiile de pe teritoriul Banatului iugoslav. Distribuirea lor, în mod gratuit, se va face de oamenii noștri angajați în acest scop.

În nădejdea că rugămintea ce vă facem nu ne va fi refuzată, vă rugăm să primiți încredințarea viilor noastre mulțumiri și asigurarea deosebitei noastre stime.

Președinte,

Director,

Domniei sale domnului Atanasie Popovici, directorul
Școalei normale de Băieți, Timișoara.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 49, f. 67, Copie.

11

1929 septembrie 18, Turnu Severin. Scrisoare a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin prin care comunică tabelul bibliotecilor înființate în Banatul iugoslav către „Revista generală a învățămîntului” din București.

Nr. 275.

1929 septembrie 18.

Onor. „Revista generală a învățămîntului”,
București

Ca răspuns la stimata dumneavoastră din 14 curent, cu onoare vă înaintăm aici alăturat tabloul cu filialele acestei biblioteci din Banatul iugoslav, conform cererii dumneavoastră exprimată, prin acea scrisoare.

Director,
T. Costescup. Subdirector
B. G. Bibicescu

Tablou
cu filialele Bibliotecii I. G. Bibicescu
în Banatul iugoslav

	Comuna	Alibunar	Torantalska	Zupanija
1.		Alibunar		
2.	„	Kovin		
3.	„	Delibata	„	„
4.	„	Dobrica	„	„
5.	„	Glogon	„	„
6.	„	Mramorak	„	„
7.	„	Omolica	„	„
8.	„	Ofca Pošta Panciova	„	„
9.	„	Vladimirovac	„	„
10.	„	Banat Novoselo	„	„
11.	„	Uzdin	„	„
12.	„	Grebenac p. Iasenova	„	„
13.	„	Iablanca p. Vrsac	„	„
14.	„	Markovek p. Gudurica	„	„
15.	„	Velika Margita	„	„
16.	„	Retisovuo p. Vlaškovac	„	„
17.	„	Solcica p. Vrsac	„	„
18.	„	Mala Srediste p. Veliko-Srediste	„	„
19.	„	Sveti Iovan p. Mariolana	„	„
20.	„	Straza Mihailo	„	„
21.	„	Straza Banat	„	„
22.	„	Vlaikovac	„	„
23.	„	Voevodinca	„	„
24.	„	Dolova	„	„
25.	Comuna	Selens	„	„
26.	„	Kustilo p. Vrsac	„	„
27.	„	Nikolinke	„	„
28.	„	Vrsac (Virșeț)	„	„
29.	„	Sarca	„	„
30.	„	Ruskoselo	„	„
31.	„	Veliki Torak	„	„
32.	„	Mali Torak	„	„
33.	„	Iankovmost	„	„
34.	„	Ecka	„	„

Orice corespondență cu aceste filiale o veți expedia pe adresa: Oficiul parofiah ortodox român din comuna

Pentru conformitate,
Indescifrabil

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 37, f. 139—140. Copie.

12

1929 noiembrie 9, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin confirmă administrației Casei Scoalelor — București primirea a 91 de colete cu 6331 volume expediate pentru înființarea de biblioteci filiale în centrele românești din America.

Nr. 333.

1929 noiembrie 9.

Onor. Administrației Casei Scoalelor —
București

Avem onoare a vă confirma primirea a 91 colete conținând 6331 volume, expediate de domnia voastră prin poștă pentru filialele ce vom înființa în centre românești în America.

În numele acestei instituțiuni culturale, vă exprimăm sentimentele noastre de mulțumire pentru sollicitudinea ce aveți către biblioteca I. G. Bibicescu, apreciind la justa ei valoare eforturile ce facem pentru menținerea legăturii sufletești cu românii care trăiesc în afară de hotarele țării.

Fără sprijinul și încurajarea Casei Scoalelor opera noastră ar lincezi, iar românii răs-pîndiți în largul lumii ar fi lipsiți de litera românească.

Președinte,
T. Costescu

Director
P. Costescu

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu”, Turnu Severin, dosar 49, f. 94. Copie.

13

1929 noiembrie 18, Turnu Severin. Scrisoare a Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin către regentul și patriarhul României, Miron Cristea, privitoare la înființarea de 30 de biblioteci în America.

Nr. 348.

1929 noiembrie 18.

Înalt Regent,
Înalt Preasfințite,

Biblioteca „I. G. Bibicescu” cu supunere firească aduce la cunoștința înalt preasfinției voastre că după ce a înființat pînă în prezent 230 de biblioteci sătetești de 400 volume și cite un dulap de stejar, dintre care 39 în parohiile ortodoxe românești din Iugoslavia acum pune la dispoziția parohiilor ortodoxe române din America 30 de biblioteci de 420 volume, toate cărți selecționate.

Aceste aproape 13000 volume s-au procurat cu mari și grele sacrificii din cotizațiile membrilor, din ajutoarele acordate de instituțiile financiare și de Palatul Cultural din Turnu Severin, din subvențiile acordate de ministere, de județul Mehedinți și Primăria Orașului Severin.

Aceste biblioteci le punem cu dragă inimă la dispoziția fraților noștri din America, rugîndu-vă să binevoiți a interveni pe lîngă înalt preasfinția sa mitropolit al Sibiului să binevoiască a ne da adresele acestor parohii, spre a le trimite cît mai neîntîrziat.

Vă rugăm respectuos înalt regent și înalt preasfințite să binevoiți a primi asigurarea profundului nostru devotament.

Președinte,

Director,

Înalt preasfințitul dr. Miron E. Cristea, înalt Regent și
Patriarh al României.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 37, f. 156. Copie.

14

1929 noiembrie 19, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin solicită mitropolitului și arhiepiscopului doctor Nicolae Bălan din Sibiu adresele parohiilor ortodoxe din America pentru expedierea a 30 de biblioteci.

Nr. 349.

1929 noiembrie 19.

Înalt preasfințite,

Biblioteca I. G. Bibicescu din Turnu Severin, cu onoare aduce la cunoștința înalt preasfinției voastre că după ce am înființat până în prezent 230 de biblioteci sătești de câte 400 volume și cu dulap de stejar, dintre cari 39 la parohiile ortodoxe românești din Iugoslavia, pune la dispoziția parohiilor ortodoxe române din America 30 de biblioteci de câte 430 volume, toate bine selecționate.

Aceste aproape 13.000 volume s-au procurat cu mari și grele sacrificii din cotizațiile membrilor din ajutoarele acordate de instituțiile financiare și de Palatul Cultural din Turnu Severin, din subvențiile acordate de ministere, de județul Mehedinți și Primăria Turnu Severin.

Aceste biblioteci le punem cu dragă inimă la dispoziția fraților noștri din America în nădejdea că-și vor atinge scopul de a lumina, a instrui și a-i însuflă în iubirea de neam, lege și patria mamă.

Vă rugăm respectuos să binevoiți a ne trimite adresele acestor parohii pentru a trimite cât mai neîntârziat bibliotecile cari sunt complet aranjate. Se vor trimite ca colet diplomatic.

Binevoiți înalt preasfințite a primi asigurarea distinsei noastre stime.

Președinte.

Director.

Preasfințitului dr. Nicolae Bălan, mitropolit și
arhiepiscop, Sibiu.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I. G. Bibicescu” Turnu Severin,
dosar 37, f. 157. Copie.

15

1929 noiembrie 26, Turnu Severin, Sibiu. Scrisoare prin care Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia și Sibiu răspunde Bibliotecii „I. G. Bibicescu” Turnu Severin în legătură cu trimiterea de biblioteci românilor din America de Nord.

Consiliul
Arhiepiscopiei Ortodoxe Române
de la Alba Iulia și Sibiu
Nr. 10309/1929,

Onorată Direcțiune,

Avem onoare a vă aduce la cunoștință că suntem în posesiunea adresei cu nr. 349 din 19.11.1929 relativ la dania de 13.000 volume repartizate în 30 biblioteci pe seama parohiilor ortodoxe din America de Nord. Acest dar constituie un act național de neprețuită valoare, menit să fortifice conștiința națională și ortodoxă a viguroasei ramure a poporului nostru de peste ocean. Suntem siguri că ei vor aprecia jertfa dămneavoastră după cuviință, iar flacăra iubirii de țară și de neam și de sfânta noastră biserică o vor alimenta comorile de simțire și de idei, cuprinse în cele 13000 volume.

Având în vedere că în fruntea coloniilor noastre bisericești din America de Nord este o comisie de preoți și mireni, vă rugăm să binevoiți a dispune trimiterea cărților la adresa acestei

comisii și la președintele ei preotul misionar Ion Truță-Cleveland, Ohio Detroit Ave nr. 6201, prin Legațiunea Română.

Mulțumindu-vă pentru prețiosul dar, vă rugăm să binevoiți a ne înștiința ce valoare reprezintă cele 30 biblioteci spre a putea raporta la timpul său și adunării noastre eparhiale. Primiți, din ședința Consiliului arhiepiscopesc ca senat bisericesc, ținută la 26 noiembrie 1929,

Vicar arhiepiscopesc + Vasile L.S. Secretar
V. Nistor

Onor. Direcțiunii Biblioteca „I.G. Bibicescu”, Turnu Severin.

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 37, f. 180. Original.

16

1929 decembrie 30, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin solicită Vămii Turnu Severin să-i comunice condițiile și formalitățile de îndeplinit la expedierea a 30 de biblioteci filiale care vor fi înființate în centrele locuite de români în America.

Nr. 411
1929 decembrie 30.

Domnului șef al Vămii Turnu Severin,

Instituțiunea noastră culturală va înființa în centrele locuite de români în America 30 de filiale de biblioteci.

Vom începe, după sărbători expedierea acestor 30 biblioteci, compusă fiecare bibliotecă în cite două colete a cite 20 kg, fiecare avind dimensiunile 0,50 × 0,30 × 0,30 cu un total de circa 1200 kg.

Cu onoare vă rugăm să binevoiți a ne răspunde în scris:

1. care sunt formalitățile vamale ce trebuie să facem;
2. care este taxa vamală la kilogram;
3. care este modul de împachetat cel mai potrivit pentru ușurarea formalităților.
4. dacă este posibil a delega un reprezentant al dumneavoastră care să asiste la facerea coletelor; ca să nu mai fie nevoie de desfacerea coletelor.

Cu deosebită stimă,

Director,

Subdirector,

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu” dosar 49, f. 102. Copie.

17

1929 <decembrie>, Turnu Severin. Scrisoare prin care Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin solicită subvenții, ca și în anii precedenți, pentru 30 de biblioteci a cite 400 de volume spre a fi trimise românilor stabiliți în America de Sud.

Nr. 383, 384.

Domnului secretar general al Oficiului Național
— București (Mladenat) Director general al
Băncii Centrale Cooperative, St. Dumitrescu
Domnului director al Băncii Centrale.

În marea mișcare de propagandă culturală ce se desfășoară în țara noastră, Biblioteca „I.G. Bibicescu” ține loc de frunte.

Cu mijloacele financiare foarte restrinse, luptînd cu mari greutăți, deosebit de promovarea culturii prin sala centrală a bibliotecii, care atrage mii de cititori din oraș, județ și chiar din Banat și București, instituțiunea noastră culturală are înființate 235 filiale în Mehedinți, Banat, Ardeal, Basarabia, Bucovina. Dobrogea și chiar peste hotarele țării. La începutul anului 1930 vom expedia 30 de biblioteci de 400 volume românilor stabiliți în America de Sud care au solicitat, cu multă duiosie, carte românească.

Recunoaștem că atingerea unui asemenea succes este datorit prețiosului sprijin al cetățenilor și conjuțeșenilor noștri, dar mai ales al marilor instituții financiare din țară.

Încurajați de solitudinea ce ați avut anii trecuți pentru noi, ne permitem a vă ruga stăruitor să binevoiți a aproba, ca din sumele alocate de instituțiunea domniei voastre pentru scopuri culturale, să atribuiți pe anul 1930 Bibliotecii „I.G. Bibicescu” subvenția de 5000 lei, asigurîndu-vă că acești bani au cea mai nobilă și frumoasă destinație: luminarea poporului nostru, binele și propășirea neamului.

Vă mulțumim cu recunoștință și vă rugăm să binevoiți a primi asigurarea înaltei noastre considerațiuni.

Președinte,
T. Costescu

Director
P. Costescu

Arh. St. Drobeta Turnu Severin, fond Biblioteca „I.G. Bibicescu” Turnu Severin, dosar 49, f. 99. Copie.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal Pantelimon Halippa

CRISANTA PODĂREANU

Fondul Pantelimon Halippa, preluat la Direcția Generală a Arhivelor Statului în 1973, este structurat astfel: I. Documente cu date biografice. II. Documente privind problema Basarabiei și Partidul Național Țărănesc; scrisori, memorii, cereri, plingeri ale unor persoane fizice, comisii, asociații, instituții; acte referitoare la asociații și societăți; memorii ale lui Pantelimon Halippa privitoare la activitatea unor militanți basarabeni. III. Documente care atestă activitatea lui Pantelimon Halippa la publicațiile „Cuvînt moldovenesc” și „Viața Basarabiei”; lucrări beletristice ale lui Pantelimon Halippa. IV. Corespondență. V. Acte referitoare la averea lui Pantelimon Halippa. VI. Documente despre Ivan, fratele lui Pantelimon Halippa. VII. Documente aparținînd altor persoane. VIII. Documente referitoare la V. Catargi. IX. Documente referitoare la C. Stere. X. Diverse. Toate acestea, în majoritate originale, scrise în limbile română, rusă, ucraineană, franceză și cehă, totalizînd 8,45 m.l., au fost elaborate între anii 1803 și 1972.

Din documentele primei părți structurale aflăm că Pantelimon (Pan) Halippa, despre care mulți nu au auzit nimic niciodată, s-a născut la 1 august 1883 în comuna Cubolta, județul Bălți. A urmat liceul la Chișinău, universitatea — la Dorpat, în Estonia, de unde a fost silit să plece, iar în 1907 s-a înscris la Universitatea din Iași, secția istorie-geografie, pe care a absolvit-o în 1912.

În 1917 era deja vechi militant pentru autodeterminarea Basarabiei, membru în Comitetul Partidului Național Moldovenesc, iar în 1918 — vicepreședinte și apoi președintele Sfatului Țării. Este unul din făptuitorii Unirii, iar la 1 decembrie 1918 îl găsim la Marea Adunare Populară de la Alba Iulia, ca reprezentant al Basarabiei.

Din acest moment este mereu în miezul vieții politice, ca președinte al Partidului Național Țărănesc pentru Basarabia, parlamentar, ministru Basarabiei, ministru al muncii, sănătății și ocrotirii sociale, al comunicațiilor, al lucrărilor publice, al instrucțiunii publice și al culturii.

Încă din prima tinerețe, Pantelimon Halippa a lucrat întru deșteptarea conștiinței naționale a românilor din Basarabia. Astfel, a activat, din 1906, la primul ziar național românesc, „Basarabia”, din 1913, a înființat în 1912 prima școală primară românească într-o suburbie a Chișinăului, a făcut parte din Comisia Sucursalei Arhivelor Statului Chișinău — calitate în care a colaborat la publicarea unor documente despre Basarabia —, a organizat concerte, serbări, sezători, coruri bisericești și a contribuit la românizarea învățămîntului primar și secundar din Basarabia.

A funcționat ca profesor de geografie, istorie și limbă română la Școala normală de băieți din Chișinău și, din 1946, ca redactor tehnic la Serviciul special de traduceri al Căilor Ferate Române, unde a lucrat la elaborarea Dicționarului tehnic rus-român.

A fost ales membru corespondent al Academiei Române, decorat cu Ordinul „Coroana României” în gradul de mare ofițer, Marea Crucă „Ferdinand I” în gradul de mare ofițer și comandor, medalia „Ferdinand I — Serviciul credincios” în grad de mare ofițer, „Vulturul României” în grad de comandor clasa a II-a, „Crucea comemorativă a războiului 1916—1918”, „Răsplata muncii pentru construcții școlare” clasa I și Crucea „Meritul sanitar”.

Cele mai importante documente sînt, firește, cele despre Basarabia. Alături de lucrări și studii istorice și geografice, stau ordine și rapoarte din 1816 privind depunerea jurămîntului de credință al locuitorilor provinciei răpite față de țarul Alexandru I al Rusiei, hotărîrea Congresului Ostășesc

Moldovenesc din octombrie 1917 privind organizarea Sfatului Țării, adresa prin care Consiliul Directorilor Generali al Republicii Moldovenești cere, în decembrie 1917, ministrului de război al României să trimită un regiment ardelenesc, fotocopia Actului Unirii votat la 27 martie 1918 de Sfatul Țării pe etnii, extrasul din jurnalul ședinței sfatului din 27 noiembrie 1918, în care s-a hotărât unirea necondiționată.

Impresionante sînt telegramele din noiembrie 1919 adresate Conferinței de Pace de la Paris, în care parlamentarii basarabeni înnoiesc declarația de unire, și acelea ale congreselor țăranilor din județele Orhei și Soroca, trimise miniștrilor Angliei, Franței, Italiei și Statelor Unite la București, conținînd mulțumiri pentru sprijinul acordat cauzei românilor.

Pantelimon Halippa a fost și un ardent susținător al românilor din Transnistria. Iată de ce se găsesc între documentele sale o notă despre Congresul românilor de peste Nistru, din decembrie 1917, la care li s-a dat timp satelor să se gîndească pentru a spune într-un nou congres dacă vor să se unească cu România sau cu Ucraina; o listă cu participanții la consfătuirea românilor transnistreni, în 1937, și un memoriu al Comitetului moldovenilor transnistreni privind mișcarea națională a românilor de peste Nistru.

Pan Halippa, cum i se mai spunea, a strîns și acte care atestă efortul Rusiei Sovietice și, mai tirziu, al URSS, de a dovedi injustețea unirii Basarabiei cu România, propaganda antiromânească dusă 22 de ani prin bolșevici și comuniștii din țară, îndemnul adresat românilor basarabeni să se abțină de la vot în alegerile parlamentare.

Iată ce învățau copiii românilor basarabeni despre România, în școlile rusești dinainte de 1918: „România este o țară așezată între Munții Carpați, Dunăre și Prut. Poporul român este de origine latină. Se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor. Românii își arată iscusința lor la danțuri și la vioară”.

Un număr apreciabil de documente vădesc eforturile „Casei Noastre”, al cărei președinte a fost Pan Halippa, de a aplica reforma agrară din 1921 în Basarabia.

Notele lui Halippa despre viața și activitatea unui Ion Pelivan, Ion Buzdugan, Iorgu Tudor, Teodor Iacobescu, Alexe Mateevici și alți intelectuali basarabeni care s-au dedicat în întregime Unirii și resuscitării conștiinței naționale, dovedesc prețuirea și modestia sa.

După 1918, Pantelimon Halippa a lucrat cu și mai mult sîrg la renașterea Basarabiei. Mărturie stau actele privind acțiunile sale dedicate dezvoltării culturii naționale, învățămîntului, cooperăției și construcțiilor edilitare.

Mai puțin îmbucurătoare sînt memoriile basarabenilor de rînd, ale membrilor Sfatului Țării și parlamentarilor basarabeni, adresate, din 1919 pînă în 1929, regelui și președintelui Consiliului de Miniștri, în care semnatarii se plîng de situația economică grea și de abuzurile autorităților administrative și polițienești venite din vechiul regat:

„Lucrul acesta”, ștergerea deosebirilor de administrație dintre Basarabia și vechiul regat (n.n.), „prevăzut și dorit de Blocul Moldovenesc, care el este întruparea democrației române în Basarabia, va trebui să se petreacă însă în așa condiții, ca populația țării să nu fie iritată, și trecerea de la starea veche a lucrărilor la starea nouă să fie lentă, fără zguduiri, care ar putea fi foarte dăunătoare cauzei noastre naționale. Căci dacă interesul superior al neamului a cerut ca Basarabia să renunțe la autonomia ei și să proclame

unirea necondiționată cu România Mamă, același interes superior poruncește factorilor politici românești să ia bine seama că să nu se producă mișcări populare de nemulțumire în Basarabia care ar compromite mult politica românească. Interesul cel mai mare al României este, ca atunci cînd în țările

vecine are loc un război civil îngrozitor, în patria noastră să domnească ordinea și liniștea cea mai perfectă, ca astfel să putem, în chip evolutiv, să consolidăm unirea neamului — visul de veacuri al celor mai luminați patrioți ai noștri. Căci trebuie să recunoaștem noi în de noi că pînă în prezent avem numai unirea formală a Basarabiei cu România Mamă și de aci încolo avem de înfăptuit unirea sufletească care ar fi în stare să reziste oricăror furtuni din afară și din lăuntru.

Sînt multe piedici care îngreuiază calea desăvîrșitei uniri a provinciei Basarabia cu România Mamă. Inconștiența națională în Basarabia este buruiana cea mai înrădăcinată și stîrpirea ei este și va fi încă un timp îndelungat cu anevoie. Pe de altă parte, Basarabia are un procent considerabil (pînă la 30%) de populație neromânească, care rămîne și va rămîne multă vreme încă potrivnică idealului nostru național românesc. În sfîrșit, Basarabia, în timp de mai bine de un veac, a stat în legături economice cu Rusia și aceste legături trebuie rupte sau conduse mai departe cu foarte mare băgare de seamă, avîndu-se toată vremea în vedere să nu se lovească interesul material al țării și al populației care la nimic nu-i mai simțitoare decît la interesul material....

Mai întîi de toate, la baza sistemului de conducere a treburilor în Basarabia trebuie pus principiul descentralizării, care trebuie aplicat sincer și fără nici o șovăială. Controlul centrului asupra periferiei se impune, firește, dar numai în așa chip ca centrul să nu înăbușe elementele și forțele locale care au tot dorul de muncă, deci se cere nu o stăpînire la centru și o slugărire la periferie, ci o colaborare, o muncă de contact deplin bazat pe încredere reciprocă. Centrul va ști totul, dar nu va putea să nu impună lucruri neștiute și nepricepute de periferie; să fie în clar ca să putem și noi localii să contribuim cu mintea și experiența noastră la zidirea casei noastre. Nevoile locale să fie servite de către oamenii locali și numai în lipsa acestora și la cererea noastră să se trimeată elemente de la centru, se înțelege, de fiecare dată selecționîndu-se cît se poate mai bine¹.

„În locul armatei, la sate au venit jandarmii, de ale căror asupriri freamătă tot norodul. În nici o ramură de activitate obștească nu s-au produs îmbunătățiri simțite pentru norod. Toate măsurile spre a ușura problema alimentării nu au dat alt rezultat decît îmbogățirea speculanților. În toate domeniile vieții obștești stăpînește neorânduiala. Trenurile funcționează foarte neregulat, poșta, telefonul, telegraful sunt în stare completă de dezorganizare... Chestiunea cursului monedei este foarte încurcată. Unii profesori, învățători și funcționari nu se plătesc cu lunile...”.

„Comisiile interimare au lucrat pentru desființarea obștilor sătești, pe care nici țarismul n-a îndrăznit să le desființeze. Guvernul pretextează că luptă împotriva bolșevismului și banditismului. Dar e o confuzie între cauză și efect. Bolșevismul și banditismul sînt efectele regimului excepțional sub care trăiește Basarabia. Sub acest guvern abuzurile au ajuns la culmi necunoscute. Cînd încercăm să ridicăm glasul în parlament ni se spune că sîntem răi români și înstrăinați”².

Interesante sînt și rapoartele Poliției și Siguranței din Moldova de peste Prut, din care aflăm despre starea de spirit a populației, mișcarea mun-

¹ Arh. St. Buc., fond personal Pantelimon Halippa, dosar 100, f. 1—4.

² Ibidem, dosar 117.

citorească, răspindirea ideilor comuniste, problemele minorităților naționale și luptele dintre bolșevici și conservatori în Ucraina, migrația dinspre Rusia Sovietică spre România.

În privința raportului din 1940, aflăm lucruri știute nu de mulți, declarate tabu timp de 45 de ani, din referatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului către Comisia Aliată de Control, dintr-un memoriu al reprezentanților celor peste 100 000 de refugiați români din Basarabia și Bucovina de Nord, obligați să se întoarcă în U.R.S.S. în 1946, și să primească cetățenia sovietică, refugiați care s-au ascuns și au recurs la toate subterfugiile posibile, 700 dintre ei sinucigându-se; din listele cu români deținuți în închisorile din U.R.S.S. (alții decât cei aflați în lista Ministerului de Externe român); dintr-o notă care menționează că nu s-a efectuat schimbul între românii închiși în U.R.S.S. și condamnați politici din închisorile românești, și că, mai mult decât atât românii au fost deportați sau executați pe loc; dintr-un memoriu în care sînt arătate adevăratele motive ale intrării României în cel de al doilea război mondial:

„Situația actuală din România este determinată de un întreg complex de împrejurări, iar în ultimul moment și în mod hotărîtor de intrarea ei în război. Pentru a înțelege în mod mai exact aceste lucruri, adică starea actuală din România și războaiele ei, trebuie să examinăm cauzele care au determinat și împins această țară în război.

Guvernul Groza, în presă și declarațiile sale, susține că intrarea României în război contra U.R.S.S. a fost un act de nebunie criminală provocat de fascism-nazism, pe cînd atacul ei contra Germaniei și Ungariei a fost un act de reacțiune normală contra nazismo-fascismului. Această explicație a războiului este prea simplistă, prea ușoară, prea teoretică și pornită din interese ascunse de a apăra o anumită dogmă, care acoperă anumite interese interne și externe.

De fapt, România nu vroia și nu avea interes de a intra în războiul actual și nici nu ar fi intrat dacă nu ar fi fost provocată și împinsă, fiind lovită în interesele ei vitale. Și tocmai interesele ei vitale au împins-o în război, și contra U.R.S.S. alături de Germania, și contra Germaniei și Ungariei, alături de Aliați.

Conștientă de slăbiciunea ei comparație cu forțele vecinilor (cel din răsărit, U.R.S.S., era în amicitie cu Germania, la sud, la nord-vest, erau Bulgaria și Ungaria, aliate cu Germania, iar la nord Polonia și Cehoslovacia ocupate de germani). România a dus o politică fermă antirevizionistă și pacifică, conformă cu interesele sale, fără altă dorință decât de a-și consolida situația ei internă în granițele ei naturale. Ea făcea parte din Mica Înțelegere, era în alianță cu Polonia și se sprijinea pe alianța anglo-franceză, obținînd de la Englitera garanția granițelor sale din 1939. Ea nu avea nici o revendicare externă: dovadă refuzul ei de a anexa cîteva comune românești din Cehoslovacia cînd Polonia anexa Teschen-ul, și refuzul ei de a ocupa Banatul Sîrbesc cînd Serbia se prăbușise.

În această situație se găsește România cînd începe criza europeană.

Desigur că faptul care a culminat această criză a fost legătura stabilită între d-nii Molotov și von Ribbentrop, respectiv d-nii Stalin și Hitler, adică între U.R.S.S. și Germania, în urma căreia se declară războiul. Polonia

³ Ibidem, dosar 129.

este invadată și ocupată de nemți, cu participarea la această operație a U.R.S.S. care a atacat aliata Angliei și a Franței pe la spate.

A urmat apoi ocuparea de către U.R.S.S. a Estoniei, Letoniei, Lituaniei și declararea războiului cu Finlanda. Acest din urmă gest al U.R.S.S. a provocat o legitimă indignare în toată lumea. Anglia a cerut și a obținut excluderea U.R.S.S. din Liga Națiunilor. America a promis ajutor Finlandei eroice. Era evident că U.R.S.S. nu era prietena Angliei și a Americii, nu era prietena Franței invadate, ci a Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste.

Survine armistițiul cu Franța, criza și prăbușirea Serbiei, intrarea în scenă a Ungariei și a Bulgariei, prăbușirea Greciei. România este înconjurată din toate părțile de forțele Germaniei și aliaților ei, când primește de la U.R.S.S. ultimatumul de a ceda Basarabia și Bucovina de nord. Este interesant de observat că Bucovina de nord se cere ca compensație pentru stăpânirea Basarabiei 24 de ani; ce compensație ar fi trebuit să dea Rusia că a stăpânit Basarabia o sută de ani?...

Toată lumea a văzut acum vechiul imperialism rusesc înviat sub noi forme și și-a adus aminte că de la 1711 pînă azi România la fiecare 25 de ani a fost invadată, ocupată și prădată de armatele rusești în războaiele lor din Balcani în drumul lor spre Constantinopol. România era spate de front, cîmp de luptă, oștile imperiale se aprovizionau și trăiau pe contul locuitorilor acestei țări, fără nici o despăgubire. Toată lumea și-a adus aminte atunci cum în 1812 a fost anexată de ruși jumătatea de răsărit a Moldovei (Basarabia) și stăpînită de ei o sută de ani. Toată lumea și-a adus aminte de trădarea Rusiei din 1917, de descompunerea armatei ei care a jefuit atunci această țară alături de germani. Toată lumea și-a adus aminte de tezaurul, fondul de aur al României, luat de ruși și aflat și astăzi în mîinile lor. Toată lumea se temea că înțelegerea Germano-U.R.S.S. va duce la ocuparea întregii țări românești de U.R.S.S. Vechia conștiință a pericolului permanent și mortal pe care îl prezintă rușii pentru noi s-a trezit cu o violență nemăsurată.

În fața acestui pericol mortal, fără nici un ajutor, izolată de toată lumea, România a fost silită să suporte amputarea Ardealului de nord în favoarea Ungariei, și a Cadrilaterului în favoarea Bulgariei...

Guvernul Groza a interzis să se vorbească și să se scrie de această chestiune. Complotul tăcerii dictat de Moscova nu va vindeca această rană sîngerindă. Dimpotrivă, o va învenina și va otrăvi viața popoarelor pînă cînd nu se va rezolva cu dreptate, care este de partea României, căci U.R.S.S. — formînd în 1940 cînd a ocupat Basarabia, din ea, a 13-a republică socialistă sovietică Moldova — prin acest fapt a recunoscut etnicitatea românească a acestei provincii.

Pentru această dreptate a căzut morți și răniți sute de mii de români și au rămas sute de mii de orfani și văduve. Sîngele și lacrimile lor strigă la cer"⁴. (dos. 108, f. 4).

Dar iată că și în 1969 Pantelimon Halippa avea curajul să-i înmîneze lui Richard Nixon, în timpul vizitei acestuia în România, un memoriu privitor la răpirea Basarabiei. Acesta se adaugă la cele ale lui Valentin Lazăr din Mediaș, care din 1964 pînă în 1972 i-a bombardat pe Ceaușescu și Nixon cu asemenea memorii, și la cel adresat lui Charles de Gaulle de I. Popescu Puțuri.

⁴ Ibidem, dosar 108, f. 4.

O altă parte structurală foarte importantă este aceea care conține documente despre Partidul Național Țărănesc și viața politică în România și în special în Basarabia dintre cele două războaie mondiale.

Circularele Partidului Național Țărănesc adresate organizațiilor județene înfierează guvernării și cheamă la răsturnarea lor atunci când partidul era în opoziție, găsesc scuze și se dovedesc indulgente atunci când acesta era la guvernare. România, chipurile, era mereu pe marginea prăpastiei, fără nici un sprijin de la țările occidentale, care le întorceau spatele guvernanților răi, mincinoși și incompetenți.

Nu e de mirare deci că în 1931 Ion Pelivan îi scrie lui Pantelimon Halippa că se retrage din politică, scîrbit de „neplăcerile, zizaniile și ambițiile nesăbuite”. „Arma lor de luptă”, spune Pelivan, sint „calomnia, birfeala, demagogismul murdar, ploconeala pe la cei de sus”. Pantelimon Halippa însuși ajunge la aceeași concluzie și, în 1938, demisionează din partid.

Zeci de rapoarte, memorii și plingeri vorbesc despre disensiunile din interiorul Partidului Național Țărănesc, desprinderea unor facțiuni, despre certurile cu celelalte partide, despre fraude electorale, cum ar fi înscrierea în procesul-verbal a altei cifre decît cea rezultată din numărarea voturilor, despre faptul că preoții din Basarabia i-au îndemnat pe țărani să nu voteze deoarece ei, preoții, erau nemulțumiți de faptul că aveau mai puțin pămînt decît pe timpul stăpînirii ruse, despre interpelările parlamentare adresate lui Pantelimon Halippa ca ministru, despre atitudinea unor membri ai Partidului față de pactul Iuliu Maniu — Corneliu Codreanu, ascensiunea Gărzii de Fier, despre situația dezastruoasă în care se găsea în permanență România.

Partea structurală despre asociații și societăți cuprinde statute, adrese, invitații de la Societatea „Cercul basarabenilor”, Asociația generală a israeliților pămînteni, Asociația pentru studiul și reforma socială în România, Societatea „Glasul Țării”, Societatea pentru ocrotirea orfanilor de război, Societatea pentru ajutorarea refugiaților de peste Nistru, Societatea ofițerilor din fosta armată a Republicii Moldovenesti, Societatea culturală română „Macedonia”, Societatea scriitorilor din Basarabia și de la multe altele.

Activitatea lui Pantelimon Halippa la publicațiile periodice „Cuvînt moldovenesc” și „Viața Basarabiei”, al căror director a și fost, este marcată de scrisorile, articolele și manuscrisele care tratează viața politică, situația țărănimii, a învățămîntului și, în general, toate aspectele vieții românilor.

Puțini știu probabil că Pantelimon Halippa a fost și scriitor. A scris versuri, istorii ale literaturii române vechi, biografii, lucrări istorice, a cules proverbe, povești, strigături și cîntece populare și a tradus din literatura rusă.

Bogata corespondență cu personalități ca Ion Pelivan, Ion Inculeț, Daniil Ciugureanu, Teodor Iacobescu, Ion Buzdugan, Alexandru Boldur, Dimițrie Iov, Alexis Nour, Nichita Smochină, Ion Antonescu, Alexandru-Vaida Voevod, Ion Mihalache, Nicolae Titulescu, Gheorghe Cristescu, Cincinnati Pavelescu, Duiliu Zamfirescu, Dimitrie Gusti, Gala Galaction, Onisifor Ghibu, Octavian Goga, Artur Gorovei și cu persoane mai puțin sau deloc cunoscute, tratează situația politică, economică, împroprietărirea țăranilor, probleme de cultură și învățămînt, abuzuri, nedreptăți, șomajul, probleme personale, unele chiar dramatice. Unii se plîng revoltați, alții promit, mulțumesc, felicită, invită, propun, oferă, dezvăluind sentimente și slăbiciuni ome-

nești care dovedesc că omul, în străfundurile lui, este, în toate timpurile, același.

În 1950, Pantelimon Halippa este ridicat de la locuința sa, ținut într-o închisoare din România pînă în 1952, cînd este predat autorităților sovietice și condamnat de Tribunalul Militar al Armatelor Ministerului Securității Statului al R.S.S. Moldovenești la 25 de ani de muncă silnică într-un lagăr din Siberia pentru spionaj împotriva U.R.S.S.

Jurnalele sale mărturisesc că, deși a nutrit idei socialiste în prima tinerețe, nu le mai poate nutri pentru că nu le-a văzut aplicate în U.R.S.S., ceea ce demonstrează că sînt utopice. „Am să mă opresc”, scrie Halippa în lagărul de la Irkutk, „numai asupra pășaniilor și suferințelor mele ca să se vadă ce dreptate știe să facă un stat de structură nouă, socialistă și sovietică, unde viața se conduce după doctrina socialistă și recurgîndu-se mereu la metoda sfatului popular, care el trebuie să judece treburile obștești. Din cele ce voi dovedi să povestesc se va vedea că doctrina socialistă n-am văzut-o în nici o instituție sau acțiune publică în Rusia Sovietică, iar metoda sfatului a fost înlocuită printr-un hatir al conducătorului Siguranței statului — lacheul lui Stalin, care s-a dovedit și criminal și după moartea lui Stalin a fost executat de organele statului sovietic ca criminal de mare speță”⁵.

Sau:

„Stalin vrea să fie țar

Deși-și zice proletar

El ne-a smuls din hatul țării

Nistrul pîn-la malul mării⁶.

Simt că eu nu mai sunt eu

M-a părăsit credința-n Dumnezeu”⁷.

În zadar s-a rugat Pan Halippa de guvernul U.R.S.S. să-i înapoieze lucrările confiscate în lagăr, iar de guvernul român — să-i permită întoarcerea în țară și să fie judecat aici, nu în U.R.S.S. deoarece e cetățean român. A avut, cum s-ar zice, „noroc” pentru că n-a putrezit în lagăr 25 de ani, ci a fost eliberat după 3 ani cu speranța autorităților că se va „cumiți”.

Dar de unde? Pantelimon Halippa s-a apucat să asalteze instituțiile cu memorii și studii, trăgînd la răspundere, ba Institutul de studii politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. că nu citește bine Convenția de Armistițiu și deci nu scrie bine istoria, ba Uniunea Scriitorilor că nu-i publică pe scriitorii basarabeni.

Alături de Statutul funcționarilor publici, anteproiecte și proiecte de legi, de rapoarte care atestă existența cenzurii și încălcarea drepturilor cetățenești, de planul economic național întocmit de Virgil Madgearu și Mihai Manoilescu, de plîngerea evreilor de asimilare, de referatul unei comisii care a studiat situația explozivă din Valea Jiului, de proiectul canalului Argeș-București-Dunăre sau scrisoarea lui Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu către Ion Antonescu privind retragerea armatei române, în 1942—1943, din U.R.S.S. și redresarea economică și financiară a României, scrisoarea

⁵ Ibidem, dosar 28, f. 360.

⁶ Ibidem, f. 386.

⁷ Ibidem, f. 358.

aceluiași Maniu către același Antonescu în care cel dintîi nu se arată de acord ca România să permită Germaniei să agrezeze Iugoslavia de pe teritoriul celei dintîi și să antreneze și România în această agresiune, memoriul lui Maniu privind restaurația regală din 1930, depoziția sa în procesul Corneliu Codreanu, propunerea Adunării Deputaților ca Ion I.C. Brătianu, Vintilă Brătianu, V.G. Morțun, Victor Antonescu, Constantin Angelescu și Take Ionescu să fie deferiți justiției pentru că au permis intrarea armatei ruse pe teritoriul României și transportarea tezaurului public la Moscova; memoriile împotriva reducerii cheltuielilor de la buget, scrisori despre situația grea a țărănimii, recolta slabă și foametea, documente din 1800 care atestă vechimea boierilor moldoveni în Basarabia și multe, multe altele care nu încap aici.

Nu există dosar să nu fie interesant, nu există filă să nu captiveze. Fondul e de mare preț și va aduce multe noutăți, chiar dacă unele supărătoare pentru unii.

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări în arhivele din Austria

COSTIN FENEȘAN

În perioada noiembrie-decembrie 1992, ca bursier al Fundației „Menachem Elias” a Academiei Române, am efectuat o misiune de studiu și documentare în arhivele din Austria. De la bun început socotim necesar să evidențiem faptul că, înainte de plecarea în Austria, ne-am documentat temeinic în privința direcțiilor de cercetare pe care urma să le abordăm. În acest scop am consultat, la Arhivele Statului din București, atît evidența documentelor păstrate în arhivele austriece și depistate de-a lungul vremii de către istoricii români multe intrate apoi în colecțiile Arhivelor Statului sub formă de microfilm sau xerocopii, cît și publicații arhivistice speciale (de exemplu inventare, ghiduri, cataloage) și colecții de documente, care să ne permită sesizarea unor noi direcții de cercetare. Cu acest prilej am reușit să ne stabilim, în linii generale, un plan de investigare a arhivelor de la Viena, urmărind realizarea unei eficiențe maxime în perioada limitată în timp a deplasării. De asemenea, fiindu-ne cunoscute din bibliografia de specialitate ultimele schimbări produse în organizarea arhivelor centrale de la Viena (inaugurarea noului sediu al Direcției Arhivelor Austriece și mutarea acolo — aflată încă în curs — a Arhivei Militare Kriegsarchiv), am decis ca investigațiile noastre să se concentreze asupra documentelor din două arhive centrale ale fostei monarhii habsburgice — Haus, Hof — und Staatsarchiv, (Arhiva Casei Imperiale, Curții Imperiale și Statului) și Hofkammerarchiv (Arhiva Camerei Aulice) —, unde se păstrează un foarte bogat și variat material privind istoria românilor și a Țărilor Române, începînd cu secolul al XIV-lea și pînă în 1918.

În urma cercetărilor efectuate, am depistat circa 15 000 de file-document din secolele XVI—XIX, după cum urmează (vezi în Anexă listă amănunțită a cotelor documentelor):

A) *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*

În această arhivă, în care se păstrează mai cu seamă documente politico-diplomatice ale fostei monarhii habsburgice, emanînd de la diferite foruri centrale de decizie, am consultat, înainte de toate fondul *Hungarica*. Deși cunoscut pentru importanța lui, acest fond nu a fost totuși aproape deloc cercetat de către istoricii români, cu toate că oferă informații de maximă importanță nu numai pentru istoria expansiunii habsburgice înspre Europa de sud-est, și, *eo ipso*, spre Țările Române, ci deopotrivă pentru aprofundarea procesului de cunoaștere a instaurării, iar apoi a exercitării dominației habsburgice asupra Transilvaniei și Banatului.

Un prim grup de documente (redactate în limbile latină, germană și maghiară) pe care le-am cercetat în fondul *Hungarica* (fasz. 55—56) se referă

la anii 1548—1552 și ilustrează în amănunțime acțiunile politico-diplomatice ale Habsburgilor de a pure stăpînire asupra Transilvaniei, conflictul militar dintre Habsburgi și Imperiul otoman desfășurat pe teritoriul Transilvaniei și Banatului în anii 1551—1552, situația politico-diplomatică a Țării Românești și Moldovei în cadrul disputei dintre cele două mari puteri vecine.

Un alt grup de documente cercetate în fondul *Hungarica* (fasz. 136) se referă la relațiile politico-diplomatice dintre Habsburgi și Mihai Viteazul în anul 1599, fiind puțin sau deloc cunoscute istoriografiei române.

Legat de începuturile instaurării dominației habsburgice asupra Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVII-lea, am cercetat mai multe fascicule din fondul *Hungarica* (fasz. 183, 185, 357), care ilustrează nu numai acțiunile politico-diplomatice de înlăturare a ultimului principe ardelean, Mihail Apafi I, ci deopotrivă relațiile secrete ale Curtii vieneze cu domnul Constantin Brâncoveanu, în vederea atragerii Țării Românești în coaliția antiotomană.

Un alt grup masiv de documente cercetate în fondul *Hungarica* (fasz. 197 și 199) privesc organizarea administrației habsburgice în Banat și Oltenia (1716—1731), precum și consolidarea dominației imperiale în Transilvania (1718—1720).

În fine, un alt grup considerabil de documente cercetate în fondul *Hungarica* (fasz. 357—365) se referă la diferite aspecte ale istoriei Transilvaniei în secolul al XVIII-lea: o descriere amănunțită a Transilvaniei din anul 1770 (91 file); probleme confesionale din anii 1704—1721; împărțirea, în 1735, a comitatului Zarand între Transilvania și Ungaria (inclusiv o hartă a comitatului Zărând și a domeniului Zlatnei, format 120 cm × 90 cm); desfășurarea dietelor transilvănene din 1742 și 1744; încercarea de organizare a unor regimente de graniță în Transilvania (1746—1747); alegerea judeului regal săsesc (1743—1749); organizarea conscripției fiscale a Transilvaniei (1750); diferendul de hotar dintre Transilvania și Moldova (1754); emigranții de confesiune protestantă din Austria Superioară, Stiria și Carintia în Transilvania (1754—1757); răscoala lui Sofronie (1760); exploatarea salinelor din Transilvania; biserica greco-catolică și lupta episcopului Inochentie Micu-Klein pentru emanciparea românilor ardeleni (o parte a acestor documente din urmă sînt deja publicate de N. Nilles).

Tot la Haus-, Hof- und Staatsarchiv am cercetat *Lăsămîntul cavalerului von Genz* (N a c h l a s s G e n z), care cuprinde corespondența diplomatului austriac dintre 1816 și 1828 cu domnii Țării Românești (20 de fascicule) și cea din anii 1820—1821 cu domnul Moldovei (1 fascicol). Deși este de maximă importanță pentru istoria devenirii moderne a celor două principate românești de la Dunăre, pentru cunoașterea nuanțată a revoluției lui Tudor Vladimirescu (1821) acest fond a fost doar parțial cunoscut istoriografiei române, el trebuind să fie pus integral în valoare, eventual prin publicarea lui integrală.

B) *Hofkammerarchiv*

La cercetarea fondurilor și colecțiilor extrem de bogate și variate păstrate la Hofkammerarchiv — cuprinzînd mai cu seamă documente de natură economică și administrativă — ne-am concentrat atenția fie asupra celor care nu fuseseră încă investigate de istoricii români, fie asupra acelor a căror denumire nu părea să indice prezența unor documente referitoare la istoria

Țărilor Române. În cazul din urmă, surprizele plăcute ne-au confirmat intuiția.

În fondul *Reichs akten* am cercetat documente din mai multe fascicule (fasz. 136/A-C, 169/B, 184/A-B), descoperind documente din sec. XVI-XVIII privind mai cu seamă istoria Țării Românești: relațiile diplomatice între cele trei Țări Române (1595—1599) și ale lui Mihai Viteazul cu Habsburgii (1599—1601); organizarea administrației habsburgice în Oltenia în anii 1719—1732 (ca o piesă mai deosebită semnalăm un registru folio din anul 1727, cu 148 file, cuprinzând conscrierea pe localități și capi de familie, cu averea fiecăruia în parte, a satelor din districtele Jiul de Sus și Mehedinți izvor necunoscut pînă acum istoricilor români.

În fondul *Anhang gemischter Faszikel, Siebenbürger* (role nr. 92, 95, 96, 97), neinvestigat încă de istoricii români, am depistat documente din secolele XVI—XVIII privind diferite aspecte din istoria Transilvaniei: exploatarea minelor și salinelor (1558—1752); relațiile Principatului autonom cu Habsburgii în anii 1594—1598; participarea Transilvaniei la Războiul de 30 de ani în tabăra antihabsburgică (1622—1630); relațiile principelui Mihail Apafi I cu Habsburgii (1675—1700) și instaurarea dominației imperiale în Transilvaniei și Banatului în secolele XVI—XVIII: de exemplu situația comitatelor Satu Mare și Maramureș în 1588; conscrierea mănăstirilor ortodoxe din Banat (1775).

În Colecția de manuscrise (*Handschriftensammlung*) de la Hofkammerarchiv am depistat un număr de 42 de manuscrise privind istoria Transilvaniei și a Banatului în secolele XVI—XIX. Dintre acestea relevăm următoarele: Registrele de cheltuieli din anul 1528 ale salinelor Ocna Sibiului, Dej și Turda; Registrul veniturilor Transilvaniei în anii 1552—1553; Registrul veniturilor transilvănene a sării în anii 1552—1553; Registrul veniturilor cămării maramureșene a sării în anii 1548—1550; Protocolul de judecată al târgului și scaunului Nocrich din anul 1679; Descrierea scaunului săsesc Sighișoara (1703); Descrierea scaunelor secuiești Ciuc, Gheorgheni, Trai Scaune și Cașin (1703); Descrierea mineritului de cărbune din Banat și Valea Jiului (sfîrșitul secolului al XVIII-lea); Memorii privind colonizările germane din Banat (1768—1770); Descrierea minelor din Banat (1752); Registrele domeniilor fiscale Alba, Făgăraș, Gilău, Deva, Simleu, Gurghiu și Chioar (secolul al XVIII-lea); Urbariul domeniului Zlatna (1745); Urbariul domeniului Baia de Arieș (1770); Urbarii ale domeniului Hunedoara din anii 1725, 1746 și 1754; Descrierea Maramureșului (circa 1840).

În programul de cercetare ne-am stabilit și investigarea Colecției de manuscrise (*Handschriftensammlung*) a Bibliotecii Naționale Austriece (*Osterreichische Nationalbibliothek*), dar, ca urmare a incendiului de proporții izbucnit la Hofburg (sediul Bibliotecii Naționale Austriece) la sfîrșitul lunii noiembrie 1992, am fost nevoiți să renunțăm la această intenție.

Menționăm că, datorită ajutorului acordat de domnul Mircea Corbeanu, administratorul imobilelor din Viena ale Fundației „Elias”, ne-am putut deplasa în orașul Wiener Neustadt, unde am cercetat arhiva orașenească (*Stadtarchiv*), fără a descoperi acolo documente privind istoria românilor și a Țărilor Române. În ceea ce privește arhiva Academiei Militare Tereziene de la Wiener Neustadt, instituție de învățămînt superior militar la care s-au format și numeroși ofițeri de origine română ai fostei armate imperiale, am

aflat că arhiva ei istorică (atît cît a supraviețuit distrugerilor din timpul celui de-al doilea război mondial) a fost mutată la Viena și se păstrează în prezent la *Kriegsarchiv*, fiind accesibilă cercetării istorice.

Cu ocazia prezenței la Viena am fost primit în două rînduri de către domnul Kurt Peball, directorul general al Arhivelor din Austria, discutînd cu domnia sa, din încredințarea Direcției Generale a Arhivelor Statului din România, unele aspecte ale colaborării româno-austriece în domeniul arhivelor.

De asemenea, prin diligențele domnului Mircea Corbeanu, am fost primit de către domnul prof. dr. Ebenberger, rectorul Universității din Viena și de către domnul prof. dr. Wernhardt, prorectorul Universității vieneze, cărora le-am exprimat dorința amplificării colaborării româno-austriece — inclusiv prin schimbul de bursieri — pe tărîm științific și academic. Atît prof. Ebenberger cît și prof. Wernhardt și-au exprimat disponibilitatea în vederea sprijinirii unei colaborări științifice bilaterale cît mai ample între Austria și România, manifestînd totodată interes pentru proiectata vizită la Viena a domnului acad. prof. Nicolae Cajal, vicepreședintele Academiei Române și președintele Fundației „Elias”.

Cu ocazia ‘manifestărilor premergătoare sărbătoririi Zilei Naționale a României, am ținut la Parohia ortodoxă română din Viena (paroh dr. Marin Braniște) expunerea „Cum s-a ajuns la Memorandum?” prezent fiind și domnul Poroșnicu, însărcinatul cu afaceri a.i. al României în Austria.

Menționăm că misiunea noastră de studiu și documentare în Austria s-a putut desfășura în bune condiții și datorită sprijinului acordat cu solici-tudine, pe întreaga durată, de către domnul Mircea Corbeanu.

În urma șederii mele la Viena supunem atenției Consiliului de Conducere al Fundației „Elias”, Prezidiul Academiei Române și Secției de Științe Istoricе a Academiei Române următoarele propuneri:

1. Avînd în vedere numărul extrem de mare de documente privind istoria românilor și a Țărilor Române păstrate în arhivele din Austria (dar mai ales la Viena), socotim necesară *înființarea unei permanențe academice românești la Viena pentru investigarea continuă, sistematică și exhaustivă* a surselor istorice referitoare la trecutul național. Pentru început, această permanență ar trebui încadrată cu 2—3 specialiști în domeniul istoriei, buni cunoscători atît ai limbii documentelor (latină, germană, maghiară, osmană, italiană etc. cît și a paleografiilor respective.

2. Elaborarea, la nivelul Academiei Române, a Secției de Științe Istoricе, în colaborare cu institutele de istorie ale Academiei și cu Direcția Generală a Arhivelor Statului, a unui *program concret*, bine structurat, de cercetare a arhivelor din Austria.

3. Găsirea modalităților practice (în speță financiară) de a se comanda microfilme sau xerocopii după documentele pe care le-am depistat în cursul misiunii noastre de studiu și documentare. În acest sens sugerăm drept necesară o luare de contact și negocierea unei viitoare colaborări cu Direcția Generală a Arhivelor Statului atît în vederea conjugării resurselor financiare cît și a celor umane.

A N E X Ă

Fonduri și colecții de arhivă cercetate la Viena cu ocazia misiunii de studiu și documentare (noiembrie — decembrie 1992)**A) Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (A-lolo 1WIEN, Minoritenplatz 1)**1) *Hungarica*

Fasz. 55 (1548–1549), Konv. 1: fol. 23–24, 25, 36, 27–39, 41–42, 45, 47, 59, 72–74, 78, 80–83, 114–115, 120–125, 131–137; Konv. 2: fol. 7–11, 14–17, 19–20, 22–24, 34–41, 43–46, 48–49, 52–53, 61–62, 65–68, 79.

Fasz. 56 – (1550), Konv. 1: fol. 19–20, 55–56, 66–67, 72–75.

Fasz. 57 (1551), Konv. 1: Konv. 2; Konv. 3 – se vor copia în întregime.

Fasz. 58 (1551), Konv. 1: fol. 1–120; Konv. 2: fol. 1–84; Konv. 3: fol. 1–185.

Fasz. 59 (1551), Konv. 1: fol. 1–142; Konv. 2: fol. 1–161.

Fasz. 60 (1551), Konv. 1: fol. 1–151; Konv. 2: fol. 1–95; Konv. 3: fol. 1–85.

Fasz. 61 (1551), Konv. 1: fol. 1–93; Konv. 2: fol. 1–72; Konv. 3: fol. 1–54.

Fasz. 62 (1552), Konv. 1: fol. 1–149; Konv. 2: fol. 1–45; Konv. 3: fol. 1–112.

Fasz. 63 (1552), Konv. 1: fol. 1–138; Konv. 2: fol. 1–149.

Fasz. 64 (1552), Konv. 1: fol. 1–140; Konv. 2: fol. 1–183.

Fasz. 65 (1552), Konv. 1: fol. 1–105; Konv. 2: fol. 1–118.

Fasz. 66 (1552), Konv. 1: fol. 1–193; Konv. 2: fol. 1–213.

Documentele din această parte de fond privesc acțiunea politico-diplomatică a Habsburgilor de a se instăpâni asupra Transilvaniei, conflictul dintre Habsburgi și otomani care a avut loc pe teritoriul Transilvaniei și Banatului în 1551–1552, ocuparea Banatului de cîmpie și a Timișoarei de către Imperiul otoman (1552) intervenția Țării Românești și a Moldovei în conflictul dintre Habsburgi și Poarta otomană. Documentele sînt în principal, rapoarte ale comandanților militari habsburgi din Transilvania și Banat (de exemplu Castaldo, Aldana etc.) ale funcționarilor politici de rang înalt (de exemplu comisarul imperial Nédasdy, voievodul ardelean Andrei Báthory ș.a.) adresate Curții vieneze, ordine și instrucțiuni ale lui Ferdinand I de Habsburg adresate comandanților militari și reprezentanților politici imperiali din Transilvania, corespondență politică legată de problema cedării Transilvaniei de către regina Isabella lui Ferdinand I de Habsburg.

Fasz. 136, Konv. 1: fol. 1–245; Konv. 2: fol. 1–123. Documentele sînt din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și privesc atât amestecul politic al Habsburgilor în Transilvania în încercarea de a o acapara, cât și relațiile politice ale lui Mihai Viteazul cu împăratul Rudolf al II-lea.

Fasz. 183, Konv. 3: fol. 1–5 („tratatul încheiat la Blaj, în 1687, între ducele de Lorena și principele ardelean Mihail Apafi I cu privire la lupta antiotomană); Konv. 4 (*Apefiana*), fol. 1–40 (documente privind abdicarea principelui ardelean Mihail Apafi I și șederea sa la Viena; reglementarea relațiilor de drept ale Transilvaniei cu Imperiul habsburgic în anii 1689–1699).

Fasz. 185 (*Specialia*), Nr. 39, b, fol. 1–4 (copii a 2 diplome date de împăratul Leopold I lui Constantin Brâncoveanu, prin care îl recunoaște drept principe al Imperiului și-l ia sub protecție, respectiv de reglementare a relațiilor bilaterale și a colaborării în lupta antiotomană).

Fasz. 197 (1717–1721), Konv. A: fol. 1–32 (raport din 1731 al contelui Wallis despre Oltenia austriacă), fol. 35–50 (veniturile Olteniei austriece în anul 1731), fol. 51–60 (circa 1720 – conscrierea populației din Oltenia austriacă), fol. 109–144 (circa 1720 – descriere a Transilvaniei), fol. 168–184 (1718 – documente privind biserica unitariană din Transilvania), fol. 185–197 (situația economică a Transilvaniei în anii 1718–1721), fol. 201–263 (copii de documente din anii 1718–1719 privind organizarea administrației imperiale în Transilvania); Konv. B: fol. 1–113 (documente privind organizarea administrației imperiale în Banat în anii 1718–1719).

Fasz. 199 (1716–1722), fol. 1–12 (ordonanță și regulament militar din 1716 [privind Banatul], fol. 14–25 (instrucțiune militară din 1720 privind Banatul).

Fasz. 275 (*Montanistica et fortificationalis*) – nu conține documente privind istoria românilor și a Țărilor Române.

Fasz. 357 (*Transylvanica separata*, 1680–1740), Konv. 1: fol. 1–202; Konv. 2: fol. 1–82. Documente privind situația politico-militară a Transilvaniei și Țării Românești în contextul luptei antiotomane din anii 1680–1696; *Brevissimum compendium principatus Transylvanicæ historiae ab anno 1526 usque ad annum 1703* – cu anexe documentare, 44 file; Des-

criere a Transilvaniei din anul 1770 — 90 file; corespondență politică privind ocuparea funcției de jude regesc la Sibiu în anii 1736 — 1740; documente privind împărțirea comitatului Zărand între Ungaria și Transilvania în anul 1735, inclusiv o hartă a comitatului Zărand și a domeniului Zlatnei, format 120 cm × 90 cm.

Fasz. 358, Konv. 1 fol. 1—262; Konv. 2: fol. 1—116. Documente din anii 1743 — 1749 privind problema alegerii unui jude regal săsesc dieta transilvăneană din 1744, proiectul de organizare a unor regimente de graniță în Transilvania.

Fasz. 360, Konv. 1: fol. 1—257. Documente din anii 1750 — 1755 referitoare la conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750, diferendul de hotar din 1754 între Transilvania și Moldova, colonizarea de emigranți protestanți din Austria Superioară, Stiria și Carintia în Transilvania (1754—1756).

Fasz. 361, Konv. 1: fol. 1—256; Konv. 2: fol. 1—148. Documente din anii 1756—1760 privind numirea unui nou guvernator al Transilvaniei (1758), colonizarea de emigranți protestanți din Austria Superioară, Stiria și Carintia în Transilvania (1765—1757), răscoala lui Sofronie (1760).

Fasz. 362, Konv. 1: fol. 1—375; Konv. 2: fol. 1—32. Documente din anii 1761—1825 privind „Supplex Libellus Valachorum” (1790), situația generală a Transilvaniei sub guvernatorul Clary (1772), răscoala lui Horea (1784) etc.

Fasz. 363, Konv. 1: fol. 1—235. Documente din secolul al XVIII-lea privind exploatarea salinelor din Transilvania, biserica ortodoxă română din Transilvania etc.

Fasz. 364 (*Privilegien und Angelegenheiten der griechischkatholischen Kirche der Rumänen in Siebenbürgen. Bischof Klein von Fogaras*), Konv. 1: fol. 1—287; konv. 2: fol. 1—137 (documente privindu-l pe episcopul Inochetie Micu Klein); Konv. 3: fol. 1—27; Konv. 3: 1—27; Konv. 4: fol. 1—96) (O bună parte din aceste documente au fost publicate de N. Nilles).

Fasz. 365, Konv. 1: fol. 1—104; Konv. 2: fol. 1—49; Konv. 3: fol. 1—146. Documente din anii 1704—1746 privind probleme de istorie economică a Transilvaniei, precum și diferențe confesionale între protestanți, romano-catolici și unitarieni.

2) *Nachlass Genz*

Bund 1—20: *Schreiben Gentz's an des Hospodaren der Walachei (1816—1828)*

Bund 21: *Schreiben Gentz's an den Hospodaren der Moldau (1820—1821).*

B) Hofkammerarchiv Wien (A-Iolo WIEN, Johannesgasse 6)

1) *Reichsaktien*

Fasz. 136/A, fol. 1—564; Fasz. 136/B, fol. 565—1142; Fasz. 136/C, fol. 1143 — 1651. Documente privind organizarea administrației imperiale în Oltenia (1719—1723); vama și tricesima în Transilvania și Oltenia (1719—1723); repertoriul boierilor din Oltenia austriacă (1723); Protocolul Subdelegației Neoaquistice a Curții vieneze cu privire la organizarea Olteniei austriace (1722); Conscrierea, pe localități și capi de familie, cu indicarea averii, a tuturor satelor din districtele Jiul de Sus și Mehedinți ale Olteniei austriece din anul 1727 (registru folic, 148 file); călătoriile de inspecție făcute în Oltenia austriacă de diferiți funcționari imperiali (1727—1732).

Fasz. 169/B, fol. 774—788 (solii ardeleni în Țara Românească la 1595 și 1620), fol. 947 (solie moldoveană la Viena în 1595); fol. 948—1010 (1599—1601 — solii ale Țării Românești la Viena, inclusiv prezența lui Mihai Viteazul în Imperiul habsburgic).

Fasz. 184/A, fol. 1—21 (cheltuieli legate de prezența la Viena, în 1599, a solilor tătari și al Țării Românești); Fasz. 184/B, fol. 618—632 (cheltuieli legate de șederea la Viena, în 1617, a viitorului domn moldovean Gaspar Grațiani).

2) *Anhang gemischter Faszikel, Siebenbürgen*

Rote Nr. 92, fol. 1—381. Documente privind exploatarea minieră din Transilvania în anii 1558—1852.

Rote Nr. 95, fol. 23—620, fol. 649—1026. Documente privind relațiile politico-diplomatice ale Transilvaniei cu Habsburgii în anii 1594—1597.

Rote Nr. 96, fol. 1—394. Instrucțiuni pentru comisarii imperiali din Transilvania (1598); tratativele lui Sigismund Báthory cu Habsburgii privind renunțarea la scaunul princiar (1596—1597); războiul civil din Transilvania (1602); Conscripția (*lustra*) scaunului secuiesc Mireș din 1626 (original, 42 file); corespondența principelui ardelean Gabriel Bethlen legat de participarea Transilvaniei la Războiul de 30 de ani (1622—1630); relațiile principelui ardelean Mihail Apafi I cu Habsburgii și instaurarea dominației imperiale asupra Transilvaniei (1675—1700).

Rote Nr. 97, fol. 1–517. Documente privind organizarea administrației habsburgice în Transilvania (1701–1730), desfășurarea dietelor transilvănene din 1733 și 1744, probleme fiscale ale Transilvaniei (1714–1747).

3) *Anhang gemischter ungarischer Gegenstände*

Rote Nr. 33, Konv. 1: fol. 1–13; Konv. 2, fol. 1–18. Inspecția comisarilor imperiali în comitatele Satu Mare și Maramureș în anul 1588 și raportul lor adresat Camerei Aulice.

Rote Nr. 34 (Nicht-unirte griechische Geistlichkeit 1752–1777 fol. 1–82. Informații privind ortodoxia în Transilvania și Banat.

Rote Nr. 72 (Miscellanea hungarica et transylvanica), fol. 70–79 (1670–1672 – lista moșiilor donate în comitatul Satu Mare), fol. 93–117 (elencus de documente din secolele XVI–XVII privind diferite sate din Ardeal și Bihor), fol. 139–149, secolul al XVIII-lea – lista moșiilor din Transilvania ale familiei Rakoczy), fol. 238–253 (secolul al XVIII-lea listă de documente referitoare la domeniul Tășnad), fol. 256–261 (secolul al XVII-lea – listă a unor moșii ardelenе zălogite).

4) *Handschriftensammlung*

Hs. 108 – Liber regius pe anii 1601 și 1602 (250 file)

Hs. 229 – Tabel statistic al Transilvaniei (sec. 18) (111 file)

Hs. 353 – (D. 243 + D. 244) – Descriere a mineritului de cărbune din Banat și Valea Jiului (sfârșitul secolului al XVIII-lea) (32 file + 30 file).

Hs. 366 – Registru de socoteli al salinei Ocna Sibiului din anul 1528 (82 file).

Hs. 367 – Registru de socoteli al salinei Dej din anul 1528 (116 file).

Hs. 368 – Registru de socoteli al salinei Turda din anul 1528 (90 file).

Hs. 369 – „Fuckerische Salzraittung in Sibenburg” 1528–1529 (48 file).

Hs. 370 – Veniturile cămării din Maramureș (1548) și al cămării maramureșene a sării (1549–1550) (8 file + 24 file).

Hs. 371 – Veniturile Transilvaniei în anii 1552 și 1553 (93 file + 12 file).

Hs. 372 – Raportul comisarilor imperiali Bornemissza și Werner despre Transilvania (1553) (102 file).

Hs. 373 – Veniturile cămării sării din Transilvania în anii 1552–1553 (68 file).

Hs. 374 – Raportul comisarilor imperiali Bornemissza și Werner despre veniturile Transilvaniei în anul 1552 (216 file).

Hs. 491 – Documente din anii 1744–1771 privind mineritul din Transilvania și de la Baia Sprie (149 file).

Hs. 492 – Bannatisches Bergsystema (1736) (101 file).

Hs. 493 – Descrierea minelor din Banat (1752) (cu multe planuri și hărți).

Hs. 494 – Memoriu consilierului aulic Wolfgang von Kempelen despre colonizarea de germani în Banat (1768) (138 file).

Hs. 495/496 (H. 54/II) – Memoriu privind organizarea Banatului (1770) (168 file).

Hs. 518 – Protocoalele consiliilor orășenești din Alba Iulia, Hațeg și Hunedoara (sec. XVIII) (90 file).

Hs. 519 – Registru al domeniului fiscal Alba (secolul al XVIII-lea) (44 file).

Hs. 520 – Registru al domeniilor fiscale Făgăraș și Alba (secolul al XVIII-lea) (11 file).

Hs. 521 – Registru al domeniilor fiscale Gilău, Deva, Șimleu și Făgăraș (secolul al XVIII-lea) (93 file).

Hs. 522 – Registru al domeniilor fiscale Gurghiu și Chioar (secolul al XVIII-lea) (62 file).

Hs. 523 – Registru al domeniilor fiscale Gherla și Chioar (secolul al XVIII-lea) (78 file).

Hs. 524 – Descrierea scaunului săsesc Sighișoara (1703) (82 file).

Hs. 531 – Urbariul domeniului minier Zlatna (1745) (151 file).

Hs. 532 – Urbariul târgului și domeniului minier Baia de Arieș (1770) (78 file).

Hs. 533 – Urbariul domeniului minier Hunedoara (1725) (282 file).

Hs. 534 – Urbariul domeniului minier Hunedoara (1754) (182 file).

Hs. 621 – Tabel statistic privind Banatul (1753) (47 file).

Hs. 622 – Statistică economică a Banatului (1754) (38 file).

Hs. 623 – Lista moșiilor din Banat 1785–1800 (363 file).

Hs. 791 – Descrierea Maramureșului (cca. 1840) (263 file + 3 anexe).

Hs. 799 – Lista moșiilor din Banat 1782–1784 (5 file).

Hs. 800 – Lista moșiilor din Banat 1785–1801.

- Hs. 931 — Memoriul lui Johan Pekh și Carl A. Mayer despre minele de aur și argint de la Gîrnic, Baia de Arieș, Săcărîmb și Certeje (sfîrșitul secolului al XVIII-lea) (37 file).
- Hs. 936 — Memoriul lui F.A. Gransberger despre colonizările din Banat (1771) (88 file).
- Hs. 938 — Situația economică a moșiilor fiscale din Transilvania și Oltenia austriacă în anii 1727—1729 (29 file).
- Hs. 1045 — Descrierea Banatului (1772) (385 pagini).
- Hs. 1095 — Organizarea graniței militare tisa-mureșene (1724) (47 file).
- Hs. 1097 — Conscripția domeniului minier Hunedoara (1746) (308 pagini).
- Hs. 1140 — Protocolul scaunului de judecată al tîrgului și scaunului săsesc Norich din anul 1679 (157 file).

In memoriam Dimitre Onciul

Bucovineanul Dimitre Onciul, cunoscut deopotrivă ca un neobosit cercetător în domeniul istoriei, timp de 27 de ani dascăl pentru tot atâtea generații de studenți, 23 de ani director general al Arhivelor Statului, președinte al Academiei Române și al Comisiunii Monumentelor Istorice, se înscrie în pleiada de personalități ale neamului, care, prin întreaga activitate, au pregătit veacul în care trăim. În suita manifestărilor prin care, în primăvara acestui an, se comemorează împlinirea a șapte decenii de la moartea lui Dimitre Onciul, se înscrie și simpozionul organizat la Direcția Generală a Arhivelor Statului, în ziua de 15 martie 1993, cu participarea unor invitați de marcă: academician Mihai Drăgănescu președintele Academiei Române, academician Ștefan Ștefănescu, profesor universitar dr. la Facultatea de Istorie — Universitatea București, dr. Ioan Oprea, director general al Direcției generale pentru protecția și valorificarea patrimoniului cultural național din Ministerul Culturii, profesor universitar dr. Ioan Scurtu, director general al D.G.A.S. domnul Nicolae Crăciun, secretar de stat în Ministerul de Interne, doamna Oltea Cojocaru, nepoata lui Dimitre Onciul. Acțiunea s-a dorit, să fie și s-a reușit, o manifestare nu foarte largă, evocarea vieții și operei istoricului Dimitre Onciul, având loc într-un cerc de specialiști.

Întiul născut al preotului Dimitre Onciul din Straja Sucevei, tânărul Dimitre Onciul urmează liceul, iar apoi cursurile Universității din Cernăuți, în specialitatea istorie și geografie (1876 — 1879) și le continuă la Viena (1879 — 1881). Întors în țară, în anii 1881 — 1882, Dimitre Onciul își susține tezele de licență în istorie, geografie și filozofie, iar în 1883 se înscrie la doctorat, tema lucrării fiind: Über den Enfänge des romanischen Staatswesens (Despre începuturile statelor românești). Profesor la liceul și apoi la Școala normală din Cernăuți (1885 — 1896), din februarie 1896 Dimitrie Onciul vine în București, unde va ține cursul de istorie a românilor la Facultatea de litere. Ca urmare a propunerii lui Alexandru Odobescu, Dimitre Onciul a fost ales membru corespondent al Academiei Române (1 aprilie 1889), la 11 aprilie 1905 devine membru plin, iar în

anul 1920 a fost ales președinte al acestui înalt forum de cultură.

Fascinat de personalitatea lui Dimitre Onciul, actualul președinte al Academiei Române, academician Mihai Drăgănescu, a evocat, prin cuvinte calde, activitatea predecesorului, făcând cunoscută intenția Academiei de a edita în întregime opera științifică a lui Dimitre Onciul.

Istoricul Dimitre Onciul a fost amplu evocat de către academician Ștefan Ștefănescu, insistându-se asupra unui aspect mai puțin abordat — preocupările lui Dimitre Onciul în domeniul metodologiei istoriei. Definind istoria ca știință a dezvoltării lumii morale, Dimitre Onciul acordă o atenție specială periodizării acesteia și drept dovadă, în discursul său de recepție la Academia Română, se ocupă de periodizare, socotind-o o problemă capitală. El îmbrățișează teoria generațiilor a profesorului Ottokar Lorenz de la Viena, pe care caută să o adapteze istoria noastră.

După Dimitre Onciul există patru mari epoci ale istoriei românești: I. Istoria veche a românilor (anteistorică), cu patru diviziuni de 3—4 secole; II. Perioada vechilor dinastii până la Mihai Viteazul; III. Perioada domnilor din diferite dinastii până la întemeierea noii dinastii; IV. Istoria României contemporane (de la 1866 înainte). Încercarea de promovare a acestui sistem de periodizare nu a avut încă ecoul pe care îl spera Dimitre Onciul.

Apreciind specializarea istorică drept o condiție esențială a progresului istoriei în totalitatea ei, Dimitre Onciul se oprește asupra istoriei bisericii, a dreptului a industriei, comerțului etc. ca părți ale unui întreg. De asemenea, atît la catedră, cit și în diverse articole, Dimitre Onciul insistă asupra rolului educativ al istoriei, istoria națională fiind socotită ca parte din dezvoltarea generală a omenirii. După Dimitre Onciul, printre factorii istorici care influențează evoluția unui popor se află: mediul etnic înconjurător, calitatea ca rasă (în sensul de popor), acțiunea personalităților istorice. Tot istoricului bucovinean îi datorăm o clasificare a izvoarelor istorice, domeniu căruia Dimitre Onciul i-a acordat o atenție deosebită, în lucrările lui fiind adunate și comentate aproape toate izvoa-

rele istorice narative și diplomatice cunoscute în vremea sa referitoare la primul mileniu din istoria noastră. La începutul secolului al XX-lea, așa cum aprecia Aurelian Sacerdoțeanu, „... a apărut o școală critică, ale cărei baze au fost puse pe de o parte de Dimitrie Onciul în linia istoriei politice și de Ioan Bogdan pentru istoria culturii, în ce privește metoda de cercetare, iar pe de altă de Nicolae Iorga prin marea sa putere de generalizare și Ovid Densusianu în analiza fenomenelor lingvistice”. Din școala critică istorică a lui Dimitrie Onciul fac parte: Vasile Pârvan, Alexandru Lapedatu, Constantin Giurescu, Ion Ursu, Iulian Marinescu, Ilie Minea, Alexandru Al. Vasilescu. În semn de recunoaștere a meritelor lui Dimitrie Onciul, la Facultatea de Istorie a Universității din București se va iniția un curs de metodologia istoriei, care va purta numele savantului.

Dimitrie Onciul, prețuitor și păstrător al valorilor culturale ale poporului român, a fost evocat în comunicarea lui Ioan Opris. Membru al Comisiunii Monumentelor Istorice din 1913, în anul 1919, la propunerea lui Alexandru Lapedatu, Dimitrie Onciul devine președinte al comisiei. În anii care au urmat, Dimitrie Onciul a reușit să impună Comisiunea Monumentelor Istorice ca un organism autoritar și ascultat în toată țara, cu un rol deosebit în ocrotirea și restaurarea monumentelor istorice. Apreciindu-se perioada de sfârșit a primului război mondial ca cel mai important prag în activitatea acestei instituții prin realizarea actului Unirii, adoptarea, la 24 aprilie 1919, a decretului-lege pentru conservarea monumentelor istorice reprezentă un nou pas înainte, Dimitrie Onciul reușește să înființeze filiale ale comisiei la Chișinău, Cernăuți, Lugoj (apoi Timișoara), Craiova, Cluj. Spiritul practic, de largă deschidere pentru toate monumentele istorice ale lui Dimitrie Onciul s-a concretizat în deschiderea a mii de șantiere în țară, în crearea atelierului de restaurare a monumentelor (unde au fost restaurate multe piese mobile din biserici). De asemenea, în calitate de președinte al acestei instituții, Dimitrie Onciul, după cum spunea tot Aurelian Sacerdoțeanu, „are ocazia să oprească dărîmarea acelei minuni de artă care este Biserica domnească de la Curtea de Argeș, și să inaugureze în țara noastră, cercetările arheologice cu privire la timpul orînduirii feudale”. Dintre discipolii declarați ai lui Dimitrie Onciul întru cercetarea monumentelor medievale se numără: Vasile Pârvan, Al. Lapedatu, P. P. Panaitescu, V. Drăghiceanu.

O caldă evocare a personalității arhivistului Dimitrie Onciul, în cadrul simpozionului, a fost făcută de prof. Ioan Scurtu, director general al D.G.A.S. La 1 martie 1900, prin pensionarea lui B.P. Hașdeu, de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul este numit în această funcție. Referindu-se la acest moment, Nicolae Iorga scria că „nimeni n-a <miluit> pe Onciul cu direcția Arhivelor, ci toți ne-am dat în lături înaintea candidaturii, lui, fiindcă știam că acel moment nu este al cercetătorului, ci al fondatorului și al orînduitorului”. De la început eforturile lui Dimitrie Onciul s-au îndreptat spre rezolvarea problemei localului. „În aprilie 1900”, scria Dimitrie Onciul, „încredințându-mi-se direcțiunea Arhivelor Statului, m-am convins numai decît că, în localul în care se afla, depozitele nu mai puteau să ducă pînă la cealaltă primăvară. O aminare a măsurilor de scăpare, măsuri ce se impuneau cu cea mai neînduplecată necesitate, ar fi fost un sacrilegiu față de țară și față de istorie”. Cu o tenacitate și perseverență neobișnuită, Dimitrie Onciul a reușit să obțină fondurile necesare pentru refacerea, în etape (1900–1916), a localului din Mihai Vodă, cît și pentru procurarea mobilierului necesar amenajării lui. Insistența i-a fost răsplătită, Dimitrie Onciul izbutind, potrivit aprecierii lui Aurelian Sacerdoțeanu, „să învestreze arhiva cu un mobilier sobru, dar maiestuos și liniștitor, creînd aproape un mediu de cult în fața vestigiilor trecutului”.

De îndată ce și-a luat postul în primire, Dimitrie Onciul a înțeles că pe lângă asigurarea bazei materiale, pentru bunul mers al activității în Arhivele Statului este necesară aranjarea materialului arhivistic după metode moderne și în acest sens directorul general a condus cu meticulozitate munca de ordonare a fondurilor arhivistice.

În cei 23 de ani cît a fost director general al Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul a fost preocupat de sporirea Fondului Arhivistic Național prin preluări de fonduri (și-a exprimat ferm dezacordul pentru scoaterea documentelor referitoare la Revoluția de la 1848 din Arhivele Statului și mutarea lor la Biblioteca Academiei Române), a inițiat un proiect de lege a arhivelor, l-a preocupat organizarea, după 1918 a arhivelor din Basarabia, Bucovina și Transilvania a pus bazele Muzeului Arhivelor, a știut să impună un stil de muncă în arhive, înconjurîndu-se de oameni capabili și devotați meseriei. „El a știut să se înconjure de colaboratori harnici și pricepuți, în mare parte elevi ai săi, care n-au preocupat nici timpul, nici sîrguința să-și lase numele

legat de cea dintii sarcină a arhivelor : clăsarea și evidența arhivelor prin instrumente de orientare internă". (Aurelian Sacerdoțeanu).

Aurelian Sacerdoțeanu, cel mai competent exeget al lui Dimitre Onciul, apreciază că acesta, în calitate de director general al Arhivelor Statului, a făcut și o serie de greșeli. „Mai întâi nu a avut un plan de perspectivă pentru clăsarea arhivelor și a continuat să extragă din fonduri documente importante spre a alcătui seria factice, denumită secția istorică. Din considerente personale nu a recuperat de la Hașdeu bogatul material prețios pe care acesta îl luase cu sine la pensionare și pe care a trebuit să-l obțină pe cale judiciară abia de la legatarii săi testamentari, însă în mare parte mutilat. Din aceleași conside-

rente a lăsat să se promulge decretul din 1903, prin care o seamă de documente cu caracter politic au fost transferate fondului documentar al Bibliotecii Academiei Române, descompletind astfel seriile respective ale fondurilor. În sfârșit, admitea greu accesibilitatea la cercetarea documentelor, iar la publicarea inventarelor sau a altor lucrări arhivistice nici nu voia să se gîndească".

Lăsînd la o parte unele petecenușii din activitatea sa, Dimitre Onciul rămîne o personalitate cu certe contribuții în arhivistica românească, în lupta pentru ocrotirea și restaurarea monumentelor, în munca de modelare a studenților—viitori specialiști în cercetarea istoriei naționale.

MARIA IGNAT

Monumentalitate și spirit

Desfășurată într-o ambianță specific bucovineană, sesiunea științifică de la Suceava (20—21 martie a.c.), ocazionată de comemorarea a 70 de ani de la trecerea în neființă a istoricului academician Dimitre Onciul, a avut darul să monumentalizeze atît personalitatea marelui om de știință și pedagog bucovinean, cît și nevoia spiritualității ce animă întreaga intelectualitate din părțile acestea ale României.

În lotul de informații referitoare la viața și personalitatea marelui istoric s-au înscris participanți ale căror preocupări depășesc cadrul strict istoriografic. Astfel, dr. (farmacist) Oltea Cojocaru, descendentă a istoricului, a reliefat pe omul Dimitre Onciul surprins în travaliul zilnic dintre preocupările sale multiple în plan științific, profesional, obștesc și cel familial, predestinat parcă a consfinți o virtute bărbătească de tip monumental, cu gîndul la zbciumata țară a Bucovinei.

În comunicarea sa („O viață așa cum a fost"), Gavril Irimescu, directorul Filialei Arhivelor Statului județul Suceava, înregistrînd aproape toate traseele studiilor și specializărilor din țară și străinătate ale viitorului savant, concluzionează exegetic asupra epocii de sfîrșit și început de secol ce reclama ivirea acestui astru al științei istorice românești în constelația titanilor A.D. Xenopol, B.P. Hașdeu, Ioan Bogdan, N. Iorga, într-un demers cauzal unic în felul său.

Prof. univ. dr. Ioan Scurtu, directorul general al Arhivelor Statului, a adus noi date și viziuni asupra semnificației acti-

vității istoricului în fruntea acestei instituții, insistînd mai ales pe latura organizatorico-administrativă, ordinatorie, calitate benefică acelei perioade (1900—1923), pentru conturarea sistemului instituțional al Arhivelor, într-o Românie Mare. Sub aspect fizic, dar, mai ales, conceptual. În completare prof. Virgiliu Z. Teodorescu, director în Direcția Generală a Arhivelor Statului a reliefat statura gravă, inconciliabilă a lui Dimitre Onciul în relațiile sale profesionale, în plan științific, obștesc și moral, trăgînd, firește, carul personalității academicianului în tronul Arhivelor din Mihai Vodă — locul unde, acesta și-a mai adăugat o pecete la dosarul identității sale — aceea de arhivist.

Invitații de peste Prut, dr. Mitru Ghițiu, directorul Serviciului de Stat de Arhivă al Republicii Moldova, și dr. Al. Roman, directorul Arhivelor Naționale din Chișinău, consultînd izvoare proprii basarabene, au zăgrăvit preocupările lui Dimitre Onciul în extinderea cadrului organizatoric și profesional în această regiune românească, luptînd din răputeri pentru stoparea distrugerilor de arhivă, voite și neghioabe declanșate după Marea Unire, în Basarabia.

Profilul învățatului comemorat, a fost întregit de intervențiile ce au reliefat preocupările sale ca educator și modelator de conștiință patriotică (dr. Vasile Manole, prof. Petru Bărbuță, prof. Olga Ștefanovici, prof. Dan Petrovici).

Demersul științific al lui Dimitre Onciul a fost comunicat în plan metodologic de

academicianul Ștefan Ștefănescu, accentuând pe rigurozitatea critică a acestuia în domeniul istoriografic, iar în planul filozofării istorice excursul academicianului Radu Grigorovici a făcută o punte de legătură între gândirea exactă, matematică a lui Dimitre Onciul și determinismul său istoric, pe care și l-a „remaniat” de mai multe ori pe parcursul apropierii de adevărul istoric.

Sensibilitatea operei istorice a istoricului și arhivistului Dimitre Onciul vizând Bucovina a făcut obiectul intervenției prof. Pavel Blaj, directorul Muzeului de istorie a Bucovinei și a prof. Liviu Papuc, de la Biblioteca Centrală Universitară, „M. Eminescu” din Iași, unicitatea viziunii istorice

a lui Onciul asupra acestei părți de țară românească.

Academismul „clasic” al lui Dimitre Onciul a fost descoperit într-o manieră personală de dr. Al. Zub, directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, acesta manifestându-se cu o manieră de invidiat în lumea științifică a timpului.

Și pentru a nu uita de realitatea tranzitivă în care ne aflăm, Nicolae Cirlan de la Muzeul Bucovinei a pus asistența în legătură cu etica gazetărească a marelui istoric, a nume „de a”(se) vorbi în cunoștință de cauză”, în orice împrejurare.

MARIN R. MOCANU

Consfătuirea cu tema „Sistemul informatic și arhivele tehnice”

Joi 25 martie 1993 a avut loc la sediul Direcției Generale a Arhivelor Statului consfătuirea cu tema „Sistemul informatic și arhivele tehnice”. Au participat 60 de invitați, specialiști în domeniul informaticii, proiectării și cercetării.

Deschiderea consfătuirii a fost făcută de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, director general al Arhivelor Statului, care a prezentat o informare cu privire la situația arhivelor tehnice aflate la creatori. A fost formulată ideea necesității unui sistem unitar

de evidență a arhivelor tehnice, pentru a se putea constitui o bază de date care să permită funcționarea unui subsistem informatic de evidență al arhivelor tehnico-științifice — SEATS.

În acest sens directorul general al Arhivelor Statului a propus constituirea unei comisii consultative, formată din specialiști din domeniul informaticii, proiectării și cercetării științifice.

În continuare, șeful Serviciului arhive tehnice și microfilme, Marin Mocanu, a prezentat date privind un posibil proiect de program privind evidența documentelor tehnice și științifice. Vorbitorul a arătat că din sondajele executate la peste 70 de institute de proiectare și cercetare, a rezultat faptul că există sisteme primare de evidență care conțin elemente comune, dar aceste evidențe primare sînt greu operabile și necesită și un personal numeros. În acest context se impune constituirea unui sistem informatic de evidență a documentelor tehnice și științifice.

Institutul I.T.C. — SOWT WEAR — prin reprezentantul său, ing. Victor Grădinescu, a prezentat necesarul de echipament pentru punerea în aplicare a proiectului SEATS. În acest scop s-a formulat soluția unor rețele de calculatoare Novelle cu 1—2 servere și 4—5 stații pentru transmiterea datelor.

Domnul Mihail Botez, reprezentantul Firmei A.L.C. Internațional S.A. (distribuitor autorizat al Firmei AUTO DESK) a prezentat un sistem bazat pe disc optic de stocare și regăsire a datelor, sistem integrat și computerizat folosit și în România, la centrala nucleară de la Cernavodă. Acest sistem va fi implementat și la Guvern, Președinție, Parlament și la Curtea Constituțională.

D-nul director Ștefan Hurmuzache a prezentat dotarea actuală a Direcției Generale a Arhivelor Statului cu tehnică de calcul, 5 microcomputere PS 386, deci o singură rețea, insuficientă pentru un astfel de proiect, subliniind necesitatea extinderii dotării în 1995, cu încă 1 sau 2 rețele absolut necesare și cu personal specializat în exploatarea echipamentului.

Din cuvîntul invitaților s-a constatat faptul că nu dețin informații suficiente despre acest proiect și nici despre legislația arhivistică, fiind necesară transmiterea unor date minime, pe baza cărora fiecare institut să poată comunica propuneri care să definească proiectul subsistemului. Proiectul va fi supus dezbaterii. Comisiei Consultative și apoi avizării Comisiei Naționale de Informatică.

TIBERIU TĂNASE

Manifestări organizate la Chișinău cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la unirea Basarabiei cu România

Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, cu sediul la București, în colaborare cu Ministerul Culturii și Cultelor și Uniunea Scriitorilor din Republica Moldova, a organizat o serie de manifestări intitulate „Podul de istorie națională: 75 de ani de la Unirea din 1918”.

În cadrul acestora, a avut loc dezvelirea plăcii memoriale de pe clădirea Sfatului Țării, unde la 27 martie 1918, s-a semnat actul de unire a Basarabiei cu România. Au participat oficialități din România și Basarabia, distingîndu-se dl. Ion Ungureanu, ministrul Culturii și al Cultelor din Republica Moldova.

În aceeași zi, a avut loc la Muzeul Național de Istorie al Moldovei, vernisajul a două expoziții: „Salonul fotografic al asociațiilor din România și Republica Moldova” și expoziția „Unirea din 1918” — organizată de Arhivele Statului din București, Muzeul

Național Militar din București și Muzeul Național de Istorie din Chișinău. Arhivele Statului din București au prezentat, în cadrul expoziției, facsimile ale unor documente, fotografii, hărți și cărți apărute în România în ultimii ani, cu privire la Basarabia. Menționăm că exponatele au fost completate cu o serie de timbre filatelice aparținînd d-nei Adina Berciu și o colecție de medalii, reprezentativă pentru unitatea națională a României, aparținînd col. (r) Ioan Dogaru.

La vernisajul expoziției au participat și au luat cuvîntul oficialități din Basarabia: dl. Ion Ungureanu, ministru, dl. deputat Ion Țurcanu, dl. Ghițiu, directorul Arhivelor de Stat din Chișinău, dl. N. Răileanu, directorul Muzeului Național de Istorie din Chișinău.

Din partea României au luat cuvîntul Mircea Albulescu, secretar de stat, acad-

Dan Berindei, poet Ioan Alexandru. Luările de cuvânt au evidențiat importanța și necesitatea acestor acțiuni culturale, care vin să argumenteze unitatea de limbă și cultură a românilor de pretutindeni.

În zilele de 27 și 28 a.c. în sala de ședințe a Senatului Universității din Chișinău s-a desfășurat simpozionul „75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România”, organizat de catedra de istorie a românilor din cadrul Facultății de istorie a Universității de Stat din Chișinău.

La deschidere au fost prezenți reprezentanți ai Parlamentului din România și Moldova, cadre universitare, cercetători și studenți. Menționăm numele celor ce au luat cuvântul în plenul adunării: dl. prof. Victor Crăciun, dl. acad. Mihai Cimpoi, dl. Mircea Albulescu, dl. prof. Petru Chetruș, rector al Universității de Stat din Moldova, dl. Valeriu Matei, deputat, dl. dr. doc. Mihai Cernescu, dl. acad. Dan Berindei, dl. Ion Chiper. În afara programului a sosit delegația condusă de rectorul Universității din București, dl. prof. dr. Emil Constantinescu.

La lucrările Simpozionului au participat cu comunicări delegația Direcției Generale a Arhivelor Statului, domniile dr. Adina Berciu și Lidia Brâncănu, cercetători de la Institutele de Istorie din București și Iași, Ministerul Apărării Naționale – Direcția Culturală din București și cadre universitare ale Facultății de Istorie din Chișinău. S-a hotărât publicarea lucrărilor prezentate într-un volum, la Editura „Universitas” din Chișinău.

În cadrul manifestărilor a avut loc, în satul Cobilna, și dezvelirea statuii voievodului Ștefan cel Mare, aparținând sculptorului E. Musta de la Studioul de artă al Ministerului Apărării Naționale din România.

Presa locală, radio Chișinău, TV, București și TV, Chișinău, au popularizat aceste acțiuni. Delegația D.G.A.S. a fost solicitată de catedra de istoria românilor a Facultății de Istorie din Chișinău să transmită dorința acestora de a primi „Revista Arhivelor”, urmînd a fi utilizată atît de cadrele didactice cit și de studenți.

ADINA BERCIU
LIDIA BRÂNCĂNU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866–1876)*, București, 1992, 311 p.

Reputatul istoric Dan Berindei și-a inaugurat titlul de membru al celui mai înalt for științific al țării — Academia Română — printr-o lucrare de excepție dedicată unei perioade din istoria României, neglijată aproape complet în timpul dictaturii comuniste. Așa cum spune autorul, este vorba de un deceniu în care „s-a mers mai departe pe calea înfăptuirii unui program de eliberare și mai ales s-a apărut cu fermitate patriotică ceea ce până atunci fusese cucerit și în primul rând ireversibila Unire”.

Lucrarea prezintă următoarea structură: o scurtă „Introducere (p. 5–6) și nouă capitole cuprinzând conținutul — I. „România și Europa” (p. 7–43), II. „Problemele economiei României” (p. 44–71), III. „Structuri demografice și mutații sociale” (p. 72–107), IV. „Organizarea și instituțiile statului” (p. 108–137), V. „Armata” (p. 138–148), VI. „Viața politică internă și opțiuni ideologice” (p. 149–184), VII. „Marile probleme ale națiunii” (p. 185–207), VIII. „Dezvoltarea culturală” (p. 208–258), IX. „Situația materială și viața cotidiană” (p. 259–288). Urmează o succintă „Încheiere” (p. 289–290), un scurt rezumat în limba franceză (p. 291–294) și un „Index” de nume (p. 295–310), menit să faciliteze consultarea lucrării.

Este un tablou de ansamblu al societății românești din deceniul premergător obți-

nerii independenței. De altfel, autorul precizează că România apărea „ca un stat aflat în preajma acceptării sale de marile puteri ca o entitate a continentului, trebuind, încă de pe atunci, chiar în perioada precedând independența, să ducă o acțiune de politică externă ca și cum ar fi fost un stat cu totul de sine stătător.

Se cuvine a fi remarcată documentarea care a stat la baza acestei lucrări — documente și studii de interpretare în număr impresionant. Un merit deosebit îl constituie însă utilizarea de documente de arhivă inedite. Astfel, sînt citate documente de la Arhivele Statului din București (fondul Casa Regală), din arhiva Ministerului Afacerilor Externe, dar și din arhivele germane.

Ne permitem să facem o observație care nu știrbește cu nimic valoarea acestei remarcabile lucrări. Ar fi fost deosebit de bine venită evidențierea relațiilor statului român cu fiii aceluiași neam din teritoriile aflate sub stăpîniri străine. Se știe, de pildă, că în perioada respectivă s-au acordat ajutoare substanțiale pentru școlile și bisericile din Transilvania, Dobrogea, ținuturile locuite de aromâni s.a. Oricum, este o lucrare de excepție a istoriografiei românești postrevoluționare, eliberată de procustianele tipare comuniste.

TUDOR MATEESCU

Josef Kollmann, *Dejiny Ustředního Archivu České štátu. Formování státního archivu od stredovekého panovníckého archivu listinného přes archiv české kanceláře, české komory, starého českého mistodržitelství, českého gubernia a mistodržitelství až po vznik Československé republiky*. (Istoria Arhivelor Centrale ale Statului ceh. Formarea Arhivelor Statului începînd cu Arhivele cancelariei cehe, cu vechile Arhive ale cancelariei regenței, cu Arhivele guberniei cehe și pînă la proclamarea Republicii Cehoslovace), Praha, 1992, 710 pg.

Plecînd de la un adevăr incontestabil, că istoria arhivelor constituie o parte inseparabilă a științei arhivistice și a arhivisticii în general și de la recomandarea Congresului Internațional al Arhivelor de la Madrid, din 1968, către Consiliul Interna-

țional al Arhivelor să sprijine acest domeniu important, autorul Josef Kollmann își propune să facă o prezentare detaliată a grijii statului față de monumentele scrise, create în instituțiile cehe din cele mai vechi timpuri și pînă în anul 1919. Cu alte cu-

vinte, lucrarea este concepută ca o istorie a Arhivelor Statului, în sensul ideal al cuvîntului, în contextul istoric specific al existenței statului ceh. Dacă fiecare carte își are soarta sa, atunci dictonul este valabil și pentru Arhivele statului ceh și nu numai. O istorie a acestei instituții a încercat să o facă primul director al Arhivelor Ministerului de Interne, imediat după 1919, dr. Ladislav Klincman, intenție nerealizată din cauza obligațiilor sale administrative. Ideea a fost continuată de urmașul său, prof. univ. dr. Jarislav Prokes, care în „Revista Arhivelor” a publicat o serie de contribuții ce constituie și astăzi lucrări de referință.

Din anul 1952 autorul acestei cărți lucrează neîntrerupt la adunarea materialului necesar. Mai întîi a trebuit să-și definească metodologia de lucru. Neavînd un model anterior de inspirație, autorul a optat pentru o prezentare din perspectivă instituțională, cu o trecere în revistă a celor mai importante fonduri. Desigur că aici a intervenit factorul subiectiv, pentru că intrînd în contact cu o serie de documente cunoaște o serie de persoane, fapte, situații aproape necunoscute sau uitate din trecut, pe care trebuie să le selecteze și să le valorifice. Nu mai este cazul să subliniem faptul că documentele din trecut constituie o bancă de date cu informații infinite, insuficient exploatate pînă în prezent, aceasta și datorită unei surprinzător de generalizate păreri că arhivele dețin de multe ori numai „hîrtii netrebnice, prăfuite și îngălbenite”. Istoria Arhivelor statului ceh reflectă istoria zbuciumată a acestei formațiuni politice din inima Europei, de la întemeierea regatului, continuînd cu perioada stăpînirii habsburgice, apoi cu cea a dualismului și pînă la fîurirea statului independent, în 1918.

De la început dorim să atragem atenția că în Arhivele statului se găsesc acte scrise în latină, germană și foarte puține în limba națională cehă în perioada medievală. După cum se va vedea și în continuare, istoria acestei instituții se confundă cu prezentarea unor personalități, care au stat în fruntea ei, majoritatea însă fiind sau avînd pregătire germană.

Cartea este structurată pe cinci mari capitole, fiecare cu note bibliografice impresionante, cu un indice de nume, cu două rezumate în limbile germană și engleză și cu o anexă, cuprinzînd fotocopii după decretale imperiale austriece de organizare și reorganizare a Arhivelor.

Capitolul I — Perioada pînă la 1526 — este împărțită în mai multe subcapitole și analizează începuturile activității arhi-

vistice pe teritoriul regatului Boemiei, în vremea dinastiei Premysl, cam din a doua jumătate a secolului al XI-lea, cu primele liste de capitule din Litomerice (1057 — 1058). Un moment important în istoria Arhivelor îl reprezintă domnia lui Carol al IV-lea, care, fiind conștient de importanța documentelor, reorganizează fundamental această instituție, conferindu-i obligația de a avea grijă de toate listele de documente și mai ales de tezaurul regal. Rodul acestei munci este prima colecție de documente „Summa cancellariae”, din păcate nedată, din care lipsește și numele celui care a întocmit-o. Alături de actele de cancelarie, această instituție mai ținea evidența actelor și hotărîrilor judecătorești locale și teritoriale, concentrate în niște condici, care erau mult mai importante decît documentele individuale, deoarece, după modul cum erau concepute, reflectau în mod fidel organizarea administrativă și judecătorească din acea vreme.

După 1400, prin reorganizarea cancelariei regale sub Vladislav, s-a trecut și la o nouă modalitate de păstrare a documentelor primite sau emise prin înregistrarea lor în niște registre speciale. Din păcate, primul inventar cu registrele de cancelarie s-a pierdut după bătălia de la Mohacs, iar o parte din arhiva regală a căzut pradă flăcărilor incendiului din 1541, care a cuprins Hradul din Praga.

Capitolul al II-lea — Perioada cancelariei cehe (1526—1620) — începe cu momentul 1526, bătălia de la Mohacs, considerat de istorici ca o piatră de hotar dintre vechea și noua organizare a arhivei, dintre arhiva, medievală și cea modernă. După 1526 noul organ reprezentativ al regalității — cancelaria — îndeplinește multe funcții, printre care menționăm cea de a pregăti corespondența regală, emițînd și primînd acte, cea de organ executiv al consiliului de coroană, organ consultativ al regelui, format din funcționari, judecători și consilieri regali. În fruntea cancelariei se afla „supremus regni Bohemiae cancellarius”, numit pe viață. Această instituție își organizează acum o registratură modernă, care adună toate documentele primite, le înregistrează cu număr în registre speciale, reunite apoi în fascicule lunare, pe care este indicată luna și anul. Tot în aceste registre sînt notate și conceptele actelor emise, care puteau fi: protocolare, patente, misive, sau decrete.

Creșterea importanței cancelariei cehe duce la mărirea volumului de acte intrate-ieșite și, implicit, la sporirea numărului de funcționari la registratură. Cum însă crește și volumul actelor primite, se pune acum

problema găsirii unui spațiu adecvat depozitării lor, avînd în vedere și faptul că spațiul din incinta Hradului era insuficient, iar succesiunea destul de rapidă la tronul Boemiei ducea și la o mutare frecventă a documentelor dintr-un loc în altul, în funcție de reședința noului rege urcat pe tron. În 1614 Václav Trosta se adresează cancelarului cu un memoriu, solicitînd un spațiu adecvat pentru depozitarea arhivei cancelariei regale. Nu mai apucă să primească răspuns la memoriu, întrucît după cîțiva ani regatul ceh independent își încetează existența.

Capitolul al III-lea — este închinat Perioadei regenței ceh (1621—1749). După bătălia de la Muntele Alb (1620) se încheie istoria Arhivei de cancelarie regală și începe perioada cunoscută sub numele de regentă. Regatul Boemiei continuă să existe, dar este acum considerat ca o provincie a monarhiei habsburgice, ducînd după sine mari schimbări în administrația regatului. În 1648 Hradul din Praga cade în mîinile suedezilor, care, între altele, se interesează și de arhivele depozitate acolo, mai ales de documentele referitoare la regatul Boemiei și de documentele emise de noua cancelarie habsburgică. După retragerea suedezilor din Praga, s-a putut constata că multe documente valoroase au dispărut, altele au fost distruse, registrele răvășite. Această stare de lucruri a determinat ca, în 1650, să se întreprindă prima inventariere completă a tot ce a mai rămas din documentele aflate în depozitul Hradului praguez. Cu această ocazie s-au făcut și liste de inventar, separate pentru documentele mai vechi, listă întocmită de Daniel Ignac Koch, care trebuie menționată pentru caracterul modern al concepției de inventariere a documentelor și o altă listă cu documente de dată mai recentă. Tot în această perioadă se pune pentru prima oară problema separării registraturilor în: registratură cehă, registratură germană și registratură militară, printre promotorii numărîndu-se Václav Richter.

Capitolul al IV-lea — Perioada guvernului ceh (1749—1849) — înseamnă pentru istoria Arhivelor trecerea spre instituționalizarea lor. Aceasta și pentru motivul că numărul actelor emise sau primite a crescut de aproape 4 ori, dar și pentru că, din mai 1749, împărăteasa Maria Tereza desființează cancelaria cehă de curte, ca instituție independentă, înființînd cancelaria ceho-austriacă — „*directorium in publicis et camerilibus*”. Așadar, Arhiva fostei cancelarii de curte cehă rămîne la Viena și, abia în anul 1923, partea cehoslovacă va reuși să-și recupereze documentele,

în timp ce Arhiva cancelariei ceho-austriece, rămasă tot la Viena, va suferi pierderi grele, datorită incendiului de la Palatul Justiției din Viena, din anul 1927. Acest eveniment nedorit va contribui substanțial la îngreunarea înțelegerii istoriei din această perioadă. Revenind însă la noua organizare administrativă sub Maria Tereza, cancelaria ceho-austriacă funcționează acum cu mai multe registraturi compartimentate, cu registre proprii de evidență pentru: publicum, militare, camerale, montanum, camerale-montanum, comerciale, contribuționale, diaetale și giudiciale. Actele astfel împărțite erau apoi aranjate nu numai cronologic, dar și alfabetic, în funcție de necesități. Meritul acestei ordonări a actelor revine lui K. Nádherny, sistem valabil mulți ani la rînd.

Evidența în registraturi era foarte strictă. Orice act intrat era înregistrat într-o condică, în ordinea intrării lui, alături de care existau și indexuri, care permiteau depistarea rapidă a actului în cauză. Începînd cu anul 1784 s-a introdus și o evidență a cancelariei, urmărind modalitatea de rezolvare a actului în cauză. Datorită modului cum a fost concepută evidența actelor s-a putut constitui un fond arhivistic foarte serios. Și pentru că acest fond era subordonat guvernului a primit numele de Arhiva gubernială. Printre arhivarii de frunte ai Arhivei guvernului este menționat Jan Bugner (1748—1754) și, în special, Josef Klauser (1754—1771). Acesta din urmă formulează propuneri concrete privind selectarea și instruirea personalului destinat să lucreze în acest domeniu, alegerea și amenajarea unui local adecvat de depozitare a arhivei, privind introducerea rubricăției în registre pentru grupe de subprobleme, completarea documentelor lipsă din cancelaria centrală și existente în cancelariile teritoriale și, în sfîrșit, achiziționarea de documente de la persoanele particulare. Din vremea lui Klauser datează termenii de „arhivar” și „registrator”.

În timpul urmașilor lui Klauser la conducerea Arhivei guberniale, alături de ordonarea documentelor, s-a trecut și la achiziționarea de diverse fonduri, provenite din bibliotecile universităților sau de la unele mănăstiri desființate. Acum se pune chiar problema documentelor pe colecții tematice, cum ar fi colecția de documente referitoare la dinastia nobiliară Cernin și Sternberk, documente care au stat la baza cercetării științifice întreprinse mai tîrziu de marele istoric ceh Frantisek Palacky. Începînd cu anul 1848, alături de limba germană, limba cehă primește dreptul de

a fi o limbă oficială, ceea ce duce la emiterarea de acte în cele două limbi sau numai în limba cehă. De acum se poate vorbi și de constituirea unei arhive în limba națională cehă.

Cei ce au stat în fruntea Arhivei guberniale în această perioadă (Kajetan Nádherny, Václav Procházka, Ignac Roth) s-au preocupat de a asigura și unele servicii publice. Astfel, se fac primele împrumuturi de documente spre cercetare, se întocmesc inventare și opise după inventare destinate informării cititorilor și se trece chiar la prelucrarea documentelor, întocmindu-se și primele sinteze.

Capitolul al V-lea este consacrat Perioadei regenței ceh (1850–1918), care înseamnă schimbări majore în sistemul politic și administrativ al Cehiei. Prin ordinul ministerelor de interne, justiție și finanțe din 25 ianuarie 1853, regenta devine un organ de administrare politică a întregii țări, avind în competență ducerea la îndeplinire a decretelor imperiale, dar și reglementarea raporturilor dintre stat, biserică și alte instituții. Aceasta înseamnă și o restructurare a arhivei guberniale. Noua instituție trece acum la o epură a tot ce este considerat nefolositor, existent în cript din subsolurile catedralei Sfântul Nicolae din Praga, unde se afla de mulți ani depozitul Arhivei guberniale.

În fruntea Arhivei regenței este numit acum Frantisek Stolba (1860–1881), care încearcă să aducă unele noutăți în clasificarea documentelor existente, plecând de la principiul cronologic. Documentele vor fi acum ordonate în serii de fascicule, cam 50 pentru scrierile mai vechi, majoritatea provenind din secolul al XVI-lea, apoi 123 fascicule pentru documentele scrise în limba cehă, alte 16 fascicule cuprinzind acte financiare din perioada 1722–1741. Paralel cu aceasta se face și prima reordonare a documentelor provenind din fondurile mănăstirești, ținându-se cont și de toate ordinele călugărești recepte din acea vreme.

Pentru o monarhie atât de întinsă teritorial și atât de diversificată etnic, cum era cea habsburgică, conceperea unei Arhive centralizate devine o problemă tot mai dificilă. De aceea, spre mijlocul secolului al XIX-lea, în majoritatea țărilor aflate sub sceptrul imperial iau naștere cercuri de istorici și oameni de cultură, care propun constituirea Arhivelor naționale și ocrotirea patrimoniului lor cultural, sub egida muzeelor naționale. Așa se naște la Viena „Haus-, Hof- und Staatsarchiv”, care adună numai arhiva casei imperiale și a cancelariei, incluzând și arhiva germană, preluând documente mai importante referitoare și

la celelalte țări din imperiu. În Cehia, această nouă reorganizare a arhivelor duce la constituirea arhivelor ministerelor pe plan central, iar la nivel provincial iau naștere arhive teritoriale, în fiecare oraș mai important, concentrind arhivele instituțiilor din teritoriul respectiv.

Ultimul și cel mai important director al Arhivei regenței este Karl Köpl (1884–1918), care formulează două propuneri foarte concrete pentru bunul mers al Arhivelor din Cehia. Prima se referă la extinderea competenței Arhivei regenței și asupra arhivelor instanțelor judecătorești și a doua se referă la școlarizarea și perfecționarea cadrelor care lucrează în acest domeniu. Karl Köpl pune foarte serios problema valorificării documentelor existente din punct de vedere artistic și istoric. Așa se face că, în anul 1890, în volumul al XII-lea al anuarului „Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des a.h.Kaiserhauses” sînt publicate documente din perioada 1509–1605, în total cam 1000 de documente, iar după modelul altor state cu tradiție în arhivistă (Franța, Belgia, Italia, Elveția), propune publicarea inventarelor întocmite, redîndu-le astfel circuitul public.

Preocuparea pentru găsirea unui spațiu corespunzător de depozitare devine acum o problemă centrală. Se fac demersuri pentru ca Arhiva regenței să fie scoasă din cripta bisericii Sf. Nicolae și să fie mutată în Mănăstirea Klementinum sau la reședința de vară a regilor Boemiei, Karlstejn. Pînă la urmă, la 3 decembrie 1901, a fost aprobat palatul Pálffy, care a fost cumpărat pentru depozitarea Arhivei regenței și a poliției, dovedindu-se în final neîncăpător pentru numărul de documente ce urmau să fie depozitate acolo.

În sfîrșit, problema cercetării științifice a documentelor de arhivă își găsește o rezolvare fericită. În acest sens se întocmesc primele norme privind cercetarea documentelor. Profesorii de la universități recomandă consultarea documentelor pentru perioadele mai vechi, dar este mult mai comod să consulți documente publicate decît originalele. De aceea, prima revistă de istorie, „Sbornik historicky”, găzduiește în paginile sale, între anii 1884–1886, documentele existente în arhiva orășenească din České Budejovice și din Arhiva regenței. Elementul cel mai important care trebuie însă reținut este că toate documentele publicate acum sînt traduse în limba cehă, deci accesibile unui cerc mai larg de cititori. De acum, documentele cehesti își găsesc locul în paginile menționatei reviste vieneze „Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiser-

hauses", unde apar cele mai valoroase documente din perioada 1509—1617.

Din păcate, activitatea acestui inimos director de arhivă încetează brusc la sfârșitul primului război mondial. Proclamarea Republicii Cehoslovace, la 28 octombrie 1918, înseamnă și sfârșitul carierei acestui „străin” (era austriac de origine), care a făcut foarte multe pentru bunul mers al Arhivei regentei ceh, Karl Köpl fiind pur și simplu dat afară, neavînd la vremea aceea nici măcar anii de pensie. Cu aceasta, istoria arhivelor statului ceh intră într-o fază nouă a arhivelor statului cehoslovac,

conceput după alte criterii, dar care nu mai fac obiectul cărții de față.

Parcurend cele peste 700 de pagini ale unei cărți, care se prezintă în condiții grafice excepționale, îți rămîne în minte munca plină de devotament a unor arhivari necunoscuți sau uitați pe nedrept de istorie, care au încercat de pe „mucedele pagini” să descifreze o istorie a neamului și pentru care urmașii și contemporanii le-au rămas, în continuare, îndatorați.

DRAGOȘ ȘESAN

„Biserica Ortodoxă Română”, CVIII, București 1990, nr. 1 — 12

Buletinul oficial al Patriarhiei Române a ajuns la anul 108 al apariției sale neinterupte. Începînd cu anul 1990 această prestigioasă revistă și-a schimbat și aspectul de prezentare, iar conținutul a cunoscut o diversificare relevantă, adresîndu-se nu numai teologilor, ci și specialiștilor din domeniile istoriei, artei, lingvisticii, muzicii. Alături de rubricile „Viața bisericească”, „Îndrumări pastorale”, „Atitudini”, care prezintă și dezbate probleme specifice acestei publicații, celelalte rubrici „Din trecutul bisericii și patriei noastre”, „Documentare” și „Aniversări — Evocări” abordează o tematică ce interesează un cerc mult mai larg de cititori.

În nr. 1—2 al revistei semnalăm studiul pr. I. Ionescu, intitulat „Pravila de la Govora, 1640—1641, 350 de ani de la tipărire” (p. 67—79), în care se face un istoric al tiparului din timpul domnului Matei Basarab în cunoscutele focare de cultură de la mănăstirile Bistrița-Vilcea, Govora, Dealu și apoi în centrele de cultură de la Cîmpulung și Tîrgoviște. „Pravila de la Govora” are o importanță aparte, fiind prima colecție de legi civile și bisericești tipărită, bazată pe izvoare bizantine, cu tradiție în țările române, fiind destinată și românilor din Transilvania.

„Antim Ivireanul și contribuția sa la desăvîrșirea formei românești a textelor biblice” este un referat prezentat de prof. Vasile Mihoc la Simpozionul internațional asupra problemelor lingvistice ale traducerii textului Bibliei de la Tbilisi, 26—30 iunie 1989 (p. 108—116) o documentată expunere a activității de traducător și tipograf a marelui cărturar, a contribuției sale la desăvîrșirea introducerii limbii române în biserica ortodoxă.

Prof. dr. Ioan N. Floca publică „Românii în legile de stat transilvane pînă la 1918, prezență și continuitate” (p. 137—149), o amplă analiză a situației românilor din Transilvania, începînd cu feudalismul timpuriu, continuînd cu cel dezvoltat al Voievodatului și Principatului autonom, apoi cu perioada dominației austriece, inclusiv a celei austro-ungare. Concluzia care se desprinde cu claritate din întregul studiu, bazat pe o amplă documentare, este că stăpînirea, indiferent care era, a refuzat sistematic să recunoască cele mai elementare libertăți și drepturi ale poporului român.

Pentru istoricii bisericii române, dar nu numai pentru ei, prof. dr. Emilian Popescu publică „Ierarhia ecleziastică pe teritoriul României. Creșterea și structura ei pînă în secolul al VII-lea” (p. 149—164). După o prezentare a istoricului pătrunderii creștinismului la noi, oferă în anexă o listă cu preoții, episcopii, arhiepiscopii și mitropoliții atestați în Dobrogea (de la Tomis, Callatis, Halmyris, Axiopolis), dar și din Muntenia — Moldova (de la Gothia) sau Oltenia (de la Sucidava).

În nr. 3—4 (martie-aprilie), Iulian Miculescu se ocupă de „Lupta lui Onisifor Ghibu pentru unirea religioasă a românilor” (p. 96—114), subliniind contribuția marelui învățat și om politic ardelean la unitatea bisericească și religioasă a Transilvaniei, sintetizată în vechea mitropolie ortodoxă de Alba Iulia.

Un studiu care suscită interes mai larg este cel al prof. I. L. Georgescu, „Bisericele voievodale în București” (p. 114—134). Dintre cele mai importante monumente arhitectonice și de artă, autorul se oprește asupra Mănăstirii Cotroceni, ctitoria lui Șerban Cantacuzino, asupra Mă-

năstirii Catedrala mitropolitană, ctitoria lui Constantin Șerban Basarab, terminată în vremea lui Radu Leon, despre care Paul de Alep s-ar fi pronunțat că seamănă pe dinlăuntru cu cea de la Curtea de Argeș. În continuare sînt prezentate Mănăstirea Radu Vodă, înălțată de domnul Alexandru Mircea la 1568, Mănăstirea Văcărești, ctitoria domnului fanariot Nicolae Mavrocordat, Biserica Curtea Veche ctitoria lui Mircea Ciobanul, în pronaosul căreia ar fi fost îngropat ctitorul ei, apoi Biserica Sf. Gheorghe Nou, ctitorie voievodală a lui Constantin Brâncoveanu, pe care mitropolitul Ierotei o compară cu catedrala Sf. Sofia din Constantinopol. În sfîrșit, la margine de București, pe apa Colentinei, se înalță Mănăstirea Plumbuita, al cărei prim ctitor ar fi fost Petru Voievod (cel Tânăr), fiind apoi rezidită de Mihnea Turcitul și terminată de Matei Basarab la 1647. În apropierea mănăstirii, pe celălalt mal, Grigore Ghica ridică Biserica Colentina-Tei, în apropierea reședinței sale de vară. Ultima ctitorie voievodală este Biserica Mavrogheni, a controversului domnitor Nicolae Mavrogheni și a soției sale Maria, ridicată între anii 1785—1787, amplasată în apropierea actualei Șosele Kiselleff.

Pentru cei ce doresc să cunoască în amănunt istoria vieții creștine de la noi, recomandăm studiul prof. dr. Mircea Păcurariu, „Începuturile vieții creștine pe teritoriul României de azi” (p. 63—89).

Din sumarul numărului 5—6 (mai-iunie) al revistei, semnalăm studiul mitropolitului Olteniei, dr. Nestor Vornicescu, „Mănăstiri din Carpați — vechi centre ortodoxe de spiritualitate și cultură românească” (p. 84—99).

Un medalion închinat „Binecredinciosului domnitor Miron Barnovschi-Movilă” (p. 99—110), de Alexandru M. Ioniță, încearcă să schițeze portretul celui care a condus destinele Moldovei între 1626—1629 și între 26 aprilie și 22 iunie 1633, considerat de contemporani drept un domnitor credincios, un abil diplomat, energic ostaș, bun chivernisor de țară, domn evlavios, fapt pentru care autorul face recomandare Sfîntului Sinod să analizeze posibilitatea de a fi chiar canonizat.

Tudor Mateescu este prezent în paginile revistei cu studiul „Ajutoare acordate Mitropoliei Dîrstorului și a unor biserici din Dobrogea de către domnii Țării Românești”, cu anexe (p. 110—116), fiind o contribuție majoră la cunoașterea istoriei Bisericilor ortodoxe române din Dobrogea.

O schiță de monografie a unor vechi lăcașe de cultură din Transilvania încearcă Emilian Bîrdaș în Biserica Sf. Gheorghe

(1421) și mănăstirea Sf. Nicolae (1429) din Lupșa, jud. Alba” (p. 117—125), care stau mărturie ale permanenței spiritualității românești pe aceste meleaguri.

Continuînd o preocupare mai veche, dr. Ioana Cristache-Panait, în „Mesajul tipăriturilor lui Constantin Brâncoveanu în Transilvania” (p. 147—157), concepe un studiu foarte documentat asupra circulației cărții tipărite în Țara Românească printre românii ardeleni.

În nr. 7—10 (iulie-octombrie) remarcăm medalionul închinat lui Niculae Șerbănescu celui ce a fost „Stolnicul Constantin Cantacuzino și cultura românească. 350 de ani de la naștere” (p. 98—105), „cărțurarul cel mai erudit și reprezentantul cel mai strălucit al umanismului în Țara Românească” (p. 98).

Mitropolitul cărturar dr. Nestor Vornicescu face o amplă pledoarie „Pentru refacerea unității bisericii străbune, Alba Iulia, 27 februarie 1939” (p. 143—174), la care și-au adus contribuția figuri de frunte ai mișcării culturale ardeleni, începînd cu corifeii Școlii Ardeleni, continuînd cu George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Al. Papu-Ilarian, Miron Cristea, Nicolae Bălan, Onisifor Ghibu și mulți alții.

Pe linia valorificării contribuției spiritualității românești la răspîndirea creștinismului se înscrie și studiul lui Gheorghe Drăgulin, „Ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul) — o mare energie străromână pe meridiane europene (aprox. 470—55)” (p. 174—180). Între altele, se subliniază meritele învățatului dobrogean la răspîndirea creștinismului, la introducerea noțiunii de „eră creștină”. Remarcabil ca teolog (dogmatist, exeget și filosof), ca traducător (arhivist, antologator prefăcător și critic), canonist (diplomat bisericesc și consilier pontifical) calendarolog și cercetător astronom, cronologist și istoric, acest enciclopedist al primei jumătăți a secolului al VI-lea completează galeria personalităților ce s-au format și au trăit la Dunărea de Jos și pe meaurile Pontului Euxin.

Pentru specialiștii în bizantinologie semnalăm studiul lui Marin Cojoc, „Împărați și înalți demnitari bizantini pe teritoriul patriei noastre (sec. IV—XII d. Hr.)” (p. 180—195), lucrare de sinteză asupra a tot ce s-a publicat referitor la această problemă în literatura de profil din țară și străinătate.

În sfîrșit, Alexandru Ioniță își propune să analizeze „Atitudinea Bisericii Ortodoxe față de evrei între 1918—1945 în Muntendia, reflectată în publicațiile vremii și în documente de arhivă” (p. 203—311). Plecînd de la documentele existente în arhiva

Sfintului Sinod, autorul demonstrează că Biserica Ortodoxă Română a manifestat întotdeauna o atitudine creștin-umană față de evreii stabiliți în România, fapt recunoscut chiar de evrei înșiși prin pana lui Jacques Pineles: „Clerul român a avut totdeauna o atitudine nobilă și binevoitoare față de evrei” (Vezi Istoria evreilor, Iași, 1928, p. 361).

Poate nu e lipsit de interes să semnalăm în acest număr, la capitolul „Documentare”, publicarea statutelor unor organizații bisericești nou înființate, după cum urmează: Statutul „Oastea Domnului” din cadrul „Bisericii Ortodoxe Române” (p. 212–214), Statutul „Ligii tineretului ortodox român” (p. 215–219), Statutul „Asociației studenților creștini ortodocși din România” (p. 220–221), Statutul „Societății naționale a femeilor ortodoxe din România” (p. 221–222).

Nr. 11–12 (noiembrie-decembrie) este dedicat în mare parte lucrărilor Sfintului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române și ale Adunării Naționale Bisericești, cu referiri ample la viața bisericească din România după 1989, la reînființarea unor arhiepiscopii abuziv desființate, la relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu Vaticanul și cu celelalte biserici ortodoxe surori, la contribuția acestei instituții la viața spirituală și culturală a românilor.

La capitolul „Aniversări – comemorări”, Alexandru M. Ioniță rememorează evenimente de la „Posada 1330 – început al independenței românești” (p. 81–85), cu ocazia aniversării a 660 de ani de la victoria lui Basarab Întemeietorul asupra lui Carol Robert de Anjou.

„Presa bisericească în sprijinul desăvîririi unității de stat a Românilor” (p. 88–93) la rubrica „Documentare”, a conf. Petre I. David, scoate în evidență rolul unor publicații de frunte ca „Telegraful Român” din Sibiu, „Adevărul bisericesc” de la Argeș, „Glasul lumii” de la Buzău, „Amvonul” de la București, „Ortodoxul” și „Bunavestire” de la Iași la desăvîșirea unității statale românești de la 1 decembrie 1918.

Străbătind cele aproape 100 de pagini ale revistei pe anul 1990 rămînem cu o imagine impresionantă a bogăției de informații și date dintr-un domeniu mai puțin accesibil pînă nu demult, care vine să completeze istoria spiritualității românești din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre, prin pana unor cărturari de adîncă simțire românească.

DRAGOȘ ȘESAN

„Ianus. Revue archivistique”, nr. 2, 1992, Dortrecht, 435 p.

Ianus” este una din cele trei reviste publicate sub egida Consiliului Internațional al Arhivelor. Numărul pe care îl prezentăm cititorilor este unul excepțional, întrucît în el sînt publicate comunicările Colocviului de la Maastricht, intitulat „Arhivele și Europa fără frontiere”. La această reuniune, sponsorizată de Societatea Regală a Arhiviștilor din Olanda și de numeroase alte instituții și întreprinderi, au participat mai mult de 500 de persoane din 39 de țări.

Consiliul Internațional al Arhivelor organizează o dată la patru ani congresele sale. Este însă pentru prima oară cînd are loc o astfel de reuniune, menită să sărbătorească cea de-a o sută aniversare a strămoșului acestei organizații, născută la 17 iunie 1891 la Haarlem. Deschiderea frontierelor în cadrul Comunității Economice Europene a contribuit la alegerea temei acestui congres. Consecințele recențelor inovații tehnologice privind administrarea și utilizarea arhivelor au contribuit

și ele la alegerea temei care a fost definită astfel: „Impactul Europei de după 1992, atît asupra identității istorice și culturale a regiunilor și națiunilor, cît și asupra serviciilor de arhivă, a personalului acestora și a publicului lor”. Tema a fost studiată sub cinci unghiuri diferite. Fiecare punct de vedere a făcut obiectul a două comunicări în cadrul ședințelor plenare, iar expunerile subsidiare au fost făcute în timpul ședințelor de lucru.

În introducere, Ton Gehlen arăta că, în prezent, se profilează la orizont realizarea unei piețe comune în interiorul comunității europene. El consideră că acest fenomen nu trebuie să-i lase indiferenți pe arhiviști. Cîmpul de acțiune, prestările de servicii, creșterea anvergurii activităților, automatizarea și multe alte aspecte trebuie dezbătute tot mai mult într-un cadru internațional. Acest lucru va da posibilitatea comparării metodelor și concepțiilor de lucru. Reglementările privind formarea și conservarea arhivelor vor ridica numeroase

probleme. Ton Gehlen consideră că este momentul ca specialiștii să înceapă încă de pe acum să se gîndească la ele.

Acest număr din „Ianus” cuprinde deci comunicările ținute de participanții la acest congres internațional. Este foarte dificil să faci o prezentare chiar și generală a acestora din moment ce lista autorilor cuprinde 65 de nume de eminente specialiști, dintre care unii lucrează direct în arhive, ceilalți fiind istorici. Din acest punct de vedere, tematica abordată este extrem de largă. Pe cei care n-au răbdare să parcurgă numărul mare de comunicări publicate în limba franceză și engleză și doresc să se oprească numai asupra unora din ele îi ajută foarte mult lista de sumare care apare în patru limbi, respectiv: engleză, franceză, germană și olandeză.

În cele ce urmează vom încerca o sistematizare sumară, și, evident, incompletă a comunicărilor. Astfel, au fost abordate teme ca: „Arhivele și Europa fără frontiere”; „Administrația și cetățeanul”; „Respectarea vieții private și libertatea de informații”; „Aspecte privind relația dintre administrație și libertatea de cercetare”; „Aspecte deontologice ale selecționării documentelor de arhivă”; „Probleme legate de crearea de arhivă și nevoile prezente și viitoare ale cercetării”; „Unele arhive speciale ca, Institutul Internațional de Istorie Socială de la Amsterdam sau arhivele partidelor politice din Europa”; „Arhivele Prezidențiale din SUA, Franța”, etc.

Un mare număr de comunicări se referă la ceea ce una din acestea numește „Imaginea arhivistului”. Sînt luări de cuvînt care dezbat dificultățile cu care se confruntă arhivele din țările în curs de dezvoltare. Nu lipsesc nici puncte de vedere privind problemele tehnice.

Deși, așa cum am mai spus, această încercare de sistematizare este deficitară, ea nu își propune să ierarhizeze în nici un fel temele dezbătute. Avînd în vedere multitudinea lor, nu ne putem opri decît asupra unora dintre ele, criteriul de alegere nefiind altul decît caracterul mai mult sau mai puțin inedit al acestora pentru cititori sau pentru semnatarul acestor rînduri.

Trebuie să subliniem că punctele de vedere exprimate sînt atît convergente cît și divergente sau, în cadrul aceleiași comunicări, autorii expun păreri care nu concordă. Spre exemplificare vom da comunicarea lui David Vaisey „Imaginea arhivistului”, în care acesta arăta cum apare arhivistul în ochii publicului și ai profesioniștilor înșiși. El opune viziunii franceze, care consideră pe arhivist un savant, celei engleze care-i acordă o poziție mai puțin înaltă. S-a trecut astfel de la viziunea

foarte specifică de păstrător de documente oficiale ale unei instituții care este un „ajutor al istoricului” dar care nu utilizează documentele, la poziția actuală potrivit căreia, cel puțin în Marea Britanie, arhiviștii „sînt pe punctul de a deveni o profesiune distinctă”.

Multe comunicări se referă la modalitățile de formare a arhiviștilor, la cunoștințele pe care un arhivist trebuie să le posed. Aici se face distincția între ceea ce unii autori numesc „arhivist generalist” și „arhivist specializat”.

Și aici există cite două comunicări pentru fiecare din cele două categorii enumerate mai sus. Astfel, în comunicarea sa, Johannes Volker Wagner opune arhivistul modern tradiției secolului al XIX-lea, care constă în aceea că arhivistul este considerat ca un specialist în istoria medievală, cunosător de paleografie și capabil să înțeleagă și să interpreteze documentele referitoare la istoria națională și regională. Această imagine — susține autorul — a persistat pînă de curînd, dar astăzi, avînd în vedere accentul care se pune pe tehnologia informației, administrarea arhivelor, documentare pe noi suporturi și pe etica conceptului „specializează-te în domeniul tău”, în cercetarea istorică arhivistul nu trebuie să fie nici cu o sferă foarte restrînsă de specializare, nici un generalist superficial, ci un specialist competent, un om de cultură.

Interesantă ni s-a părut comunicarea „Institutului Internațional de Istorie Socială, istoria pasionantă a unei tradiții”. Acest institut, fondat în 1935 la Amsterdam, a avut drept scop protejarea arhivelor și a documentației privind mișcarea muncitorească organizată. În cursul celor aproape șaiszeci de ani de existență, institutul a reușit să salveze 1500 de colecții de documente de arhivă, incluzînd și pe cele provenite de la Marx, Engels, Troțki, Bakunin, Emma Goldman, Adler, Bauer, S.P.D.-ul german, de la Menșevici etc. Institutul posedă circa 1 000 000 de volume imprimate din domeniul istoriei sociale ca și mai multe colecții audio-vizuale prețioase. Fundația nu este atașată niciunui partid politic. Nu ar fi exclus ca printre documentele păstrate în acest institut să existe și unele care ar putea interesa pe istoricii români.

Eckhart G. Franz își propune întrebarea: „Avem noi nevoie de un institut european?”. Autorul pleacă de la constatarea că armonizarea sistemelor de formare a arhiviștilor, existente în diferitele țări europene, este confruntată cu diverse dificultăți. Diversitatea tradiției istorice, admi-

nistrative, de organizare a arhivelor cere programe de formare cu orientare națională. Eminențel arhivist german recomandă totuși crearea unui asemenea institut, consacrat arhivisticii, tehnicilor de arhivare, precum și cercetării în materie de arhive. Aceasta cu atât mai mult cu cât nici o instituție de cercetare specifică arhivelor nu există în Europa estică.

Acestea au fost numai câteva din comunicările asupra cărora ne-am oprit fugitiv. Sintem convinși că, indiferent de specialitatea, locul de muncă sau funcția pe care o deține în arhive, fiecare lucrător va găsi în acest număr din „Ianus” lucruri utile și interesante pentru activitatea sa.

VASILE MATEI

Arhivski Pregled, nr. 1—2/1991, Belgrad, 1992, 173 p.

Primele două numere ale Revistei Arhivelor din Serbia pe anul 1991 consacră spațiul deosebit articolelor referitoare la activitatea arhivelor. O temă prioritară o constituie activitatea de eliberare de certificate de proprietate. Astfel, în articolul *Eliberarea de certificate din fonduri arhivistice în temeiul legii din anul 1991 privind restituirea pământului în Serbia* (Izdanje podataka iz arhivskih fondova po osnovu zakona o vracanju zemljišta u Srbiji iz 1991 g. — p. 7—12), Milic-Petrovic menționează fondurile din Arhivele Serbiei în care pot fi găsite actele solicitate, precum și modalitatea obținerii de copii. Pentru a înlesni accesul la actele solicitate, Arhivele Serbiei au inițiat măsuri de publicare în presă a instituțiilor deținătoare de asemenea fonduri. Autorul insistă asupra activității arhiviștilor de pregătire prealabilă a materialelor ce urmau a fi cercetate, asupra greutăților întâmpinate în procesul activității și a eforturilor depuse pentru rezolvarea operativă a cererilor.

Un alt articol pe aceeași temă, *Unele probleme legate de punerea în aplicare a legii privind restituirea pământului în Voivodina* (Neki problemi u primeni zakona o vracanju zemlje u Vojvodini, p. 13—15), pune în evidență conlucrarea comisiilor înstitute pe lângă primării pentru aplicarea legii. Autorul (Milan Iaksic) subliniază volumul mare de muncă ce a antrenat un număr important de arhiviști și implicațiile acestei munci specifice, devenită prioritară, asupra activității curente a arhivelor.

Sînt procesele verbale ale organizațiilor de bază ale Uniunii comuniștilor documente de arhivă sau arhivă curentă fără valoare (Da li su zapisnici osnovnih organizacija Saveza Komunisti arhivska gradja ili bez vredni registra turski materijal, p. 16—17), este titlul articolului lui Monoljub, Arsic. Autorul aduce în atenția cititorului câteva probleme aflate în dezbaterile specialiștilor, păreri pro și contra atenționînd asupra faptului că problemele trebuie analizate

temeinic. În urma unui studiu asupra situației, autorul vine în articol cu propuneri și sugestii în ce privește termenele de păstrare a acestor documente, anume 10 ani de la încetarea activității instituțiilor respective, după care s-ar efectua prelucrarea lor de către arhiviști.

La rubrica „Fonduri arhivistice”, menționăm articolul semnat de Vera Filipovic *Colecțiile din Arhivele Serbiei, cu o privire deosebită asupra colecției Varia* (p. 19—23). Autoarea clasifică în 3 categorii fondurile păstrate în Arhivele Serbiei, potrivit structurii materialului arhivistic pe care îl conțin acestea. Referindu-se la colecția „Varia”, Vera Filipovic informează că această colecție datează din anul 1960 și cuprinde documente diverse din anii 1714—1956. După ce trece în revistă conținutul colecției, autoarea se oprește asupra stadiului prelucrării acesteia.

Radmila Petrovic prezintă fondul acesteia Gligorije Glisa Elezovic, păstrat la Arhivele din Kosovo-Metohija de la Pristina. Subliniind valoarea documentelor create de acest om de știință și cultură, autoarea semnalează necesitatea ordonării fondului potrivit normelor de specialitate corespunzătoare.

Fondul *Consulatul general regal sîrb de la Trieste (1888—1914)* este prezentat de Snezana Popovic. După un scurt istoric asupra creatorului fondului, autoarea menționează că acest fond a fost preluat în anul 1982 de Secretariatul Federal pentru Afaceri Externe. Fondul este incomplet și nu este ordonat. Se propune un plan de clasificare a materialului și indicații metodologice.

La p. 38—44, Nikola Igic prezintă fondul *Consulatul general regal al Serbiei de la Budapesta (1882—1914)*. Desanka Stupar publică articolul *Electrificarea orașului Novi Sad pînă în anul 1940* (p. 45—57) elaborat pe baza documentelor din Arhivele Voivodinei și Arhivele istorice din Novi Sad.

Alte două contribuții din revistă sînt întocmite pe baza documentelor păstrate la Arhiva Serbiei, anume: *Documente referitoare la reforma agrară și colonizarea în Kosovo și Metohia în perioada 1919—1941 și la revizuirea din anii 1945—1948* (p. 58—65) și *Cooperativa agricolă generală de zootehnie (1933—1947), 1933—1951* (p. 66—74).

La rubrica „Studii și articole”, Olga Mucalica scrie, cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Ivo Andric, *De la documente de arhivă la Cronica de la Travnik*. Autoarea, elogiind activitatea literară, științifică și diplomatică a scriitorului sîrb Ivo Andric, laureat al premiului Nobel, pune în evidență munca de cercetare și copiere a documentelor din arhivele de la Viena, precum și lucrările sale consacrate arhivelor. Moștenirea scrisă a lui Ivo Andric se constituie în fond personal care se păstrează la Arhiva Academiei Sîrbe de Științe și Arte.

Ljubodrag Popovic dedică în paginile revistei un articol aniversării a 110 ani de la stabilirea relațiilor diplomatice sîrbo-americeane, sun titlul *Consulii-reprezentanți diplomatici ai Serbiei în S.U.A.* (p. 82—87).

În articolul *Districtul privilegiat Velika Kikinda în istoria sîrbească a anilor 1774—1876* (p. 88—101), Iovan Pejcin subliniază rolul și importanța acestei entități teritoriale pentru istoria sîrbilor din monarhie, denumită „oază a libertății sîrbești”.

Boro Majdanac scrie *Despre colecția numismatică a lui George Vajfert donată*

Universității din Belgrad, în anul 1923 (p. 102—105). Această colecție, un prețios bun cultural, conține aproximativ 14000 exemplare, printre care se află și monede antice, în special romane, unice neîntîlnite în nici o altă colecție sau în vreun alt muzeu din lume.

Un alt articol este intitulat *Tipografia privată a lui Mate Iovanovic (1888—1903)* (p. 106—115) anexă la lucrare este publicată lista bibliografică a cărților, revistelor și ziarelor tipărite în această tipografie în decursul existenței sale.

La rubrica „Documente”, Ljubodrag P. Ristic, publică manuscrisul inedit *Memoriul lui Paun Iankovic — Baca* (p. 118—136), document ce conține 24 p. ms., scris la Rusciuk în 1858, cu intenția de a fi înmînat comisarului imperial Elem Pașa la Belgrad.

Rubrica „Consfătuiri ale arhiviștilor” conține materialele *Consfătuirile arhiviștilor din Voievodina din anii 1989, 1990, 1991 și Probleme privind valorificarea documentelor de arhivă ca izvoare istorice* (p. 137—168).

La rubrica „Recenzii”, sînt prezentate cărțile Radmilo Marojevic, *Alfabetul chirilic la răscruce de veacuri*, 1991, prezentată de Iovan Pejcin și Iovan Pejcin, *Revizionismul ungar și separatismul croat Kikinda, Komuna*, 1992 (recenzată de Ilija Spasojevic).

Revista se încheie cu *In memoriam*, omagiu adus arhivistului Nenod Erdeljajnovic (1932—1991).

IELIȚA GĂMULESCU

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara, la sediul redacției și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Prețul revistei pentru numerele 1—4/1993 este :

— abonamente contractate anterior prin RODIPET :

110 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 440 lei/an

— abonamente persoane fizice :

200 lei ex. $\times$ 4 nr. = 800 lei/an

— abonamente persoane juridice :

250 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 1000 lei/an

Informăm cititorii că pot procura orice număr al revistei din perioada 1970—1992, la vechiul preț, de la sediul redacției: bd. Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5, București, telefon: 615.41.60.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin RODIPET S.A., PO-BOX 33—57, telex 1195 sau 11034, fax 90—18.56.73 — București, Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, România.

R.M. ISSN 0034—7043

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and AMERICA — HISTORY AND LIFE.

C. 3818 — S.C. „UNIVERSUL” S.A.,
str. Brezoianu, nr. 23—25, București, România

Din sumarul numărului următor :

- PAUL CERNOVODEANU** — 400 de ani de la înscăunarea lui Mihai Viteazul
- ANA CRISTINA HALICHIAS** — Pe marginea unui document de la Petru Aron. Note de lectură.
- TIBERIU TĂNASE** — Document management.
- CRISANTA PODĂREANU** — Fondul personal I. G. Duca
- EUGEN GLÜCK** — Cercetări în Israel.

Prețul revistei : 200 lei pentru persoane fizice

250 lei pentru persoane juridice

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>